

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra Pedagogiky

**Karel Slavoj Amerling a
jeho vliv na Budeč**

Autor: Michael Děd

Obor: Dějepis – pedagogika

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr.

Karel Rýdl, CSc

Místo a rok vydání: Praha 2006

Prohlášení

Prohlašuji, že diplomovou práci jsem vypracoval samostatně s použitím literatury uvedené v seznamu a souhlasím s využitím poznatků obsažených v této práci za předpokladu řádné citace.

V Praze.....15.12.2006

Podpis autora

Poděkování autora:

Děkuji Prof. PhDr. Karlu Rýdlovi, CSc za odborné vedení, cenné rady a připomínky při zpracování mé diplomové práce. Současně děkuji za vstřícnost zaměstnankyni archivu Pedagogického muzea Jana Ámose Komenského v Praze Mgr. Janě Bartošové. Dále děkuji svým rodičům za podporu, kterou mi poskytovali po celou dobu studia.

Obsah

1. ÚVOD	5
2. Dětství a studia	6
3.Praha	11
3.1. Atmosféra doby.....	11
3.2. Osudové setkání s Presslem.....	14
3.3. Stálci.....	17
4.Průmyslová jednota	24
5. Stav školství před r.1830	34
6. Budeč	43
6.1.Úvod.....	43
6.2 Inspirace a setkání s pedagogikou.....	44
6.3.Název Budeč.....	48
6.4.Amerlingova idea.....	50
6.5. Finanční příspěvky a koupě pozemku.....	53
6.6. Mezidobí od koupě pozemku ke stavbě budovy.....	58
7.Průběh	68
7.1. Stavba a koncipování budovy.....	68
7.2. Výzdoba a vnitřní vybavení.....	73
7.3. Začátek výuky.....	76
7.4. Výuka.....	78
7.5. Spolupracovníci.....	84
7.6. Učitelské porady – vzdělávání učitelů.....	86
7.7. Nemocnice.....	91
8. Ženy v Budči	95
9. Začínající problémy a postupný konec	103
9.1. Problémy s financováním.....	104
9.2. Neshody a sváry.....	111
9.3. Příčiny neúspěchu.....	117
10. Závěr	119
11.Seznam pramenů a literatury	122

1. Úvod

Tématem mé diplomové práce je osobnost národního buditele, lékaře, chemika, učitele, pedagogického teoretika, vizionáře a neúnavného organizátora z doby sklonku feudalismu a úsvitu kapitalismu – Karla Slavoje Amerlinga. Při zpracování jeho osobnosti si kladu dva cíle. Prvním cílem je představit ho jako významného účastníka procesu národního obrození, ve kterém se velmi aktivně angažoval v mnoha rolích a rovinách. Druhým a hlavním cílem je zachytit jeho nejvýznamnější dílo – učitelský a vzdělávací ústav Budeč, kterému věnoval Amerling sedm let života v období 1839 – 1846. Práce se bude snažit postihnout projekt Budče komplexně a synteticky. Bude popsána příprava, financování, průběh, vnitřní organizace, činnost, vliv a dopad na společnost, úspěchy a také se pokusí najít odpověď na příčiny pádu a zániku Budče. Práce se bude snažit postihnout Karla Slavoje Amerlinga v několika rovinách, jež povedou k pochopení interakce mezi ním a společností. Vykreslí tedy jeho podíl na emancipaci národa a zároveň se zaměří na zvraty, které ovlivnily jeho jednání a postoje. Pozornost bude věnována jeho dětství, studiím, buditelské činnosti, angažování v Jednotě pro povzbuzení průmyslu, společenským vazbám a zejména a především pedagogické činnosti. Na všechny tyto životní etapy a role bude nahlíženo v kontextu budování Budče.

Přestože zvolenou metodou mojí práce nebude biografický přístup, časové vymezení se odvíjí chronologicky od životních údobí Karla Slavoje Amerlinga. Práce si neklade za cíl obsáhnout Amerlingovu osobnost v celé její šíři a od narození až do smrti. Těžištěm práce bude časové období od roku 1831 do roku 1848. Rok 1848 byl zvolen jako mezník ve vztahu k Budči. V tomto roce opouští Amerling definitivně myšlenky na záchranu zkrachovalého podniku a upíná se k novým cílům.

2. Dětství a studia

Abychom pochopili okolnosti, které ho ovlivňovaly a z čeho vyplynula nedůvěra ve vlastní dílo, které široce založil a které však bylo nad jeho síly, musíme se vrátit tam kde to všechno začalo. Seznámit se s jeho dětstvím, prostředím ve kterém vyrostl a s těmi kteří nejvíce ovlivnili jeho výchovu. Do Klatov, kde se Karel Slavoj Amerling 18. září 1807 narodil.

Možná už samotné místo narození předznamenalo směřování Amerlinga do řad národních buditelů. Vždyť Klatovy krom toho že byly městem s bohatou historií, slavném v dobách husitských, městem strašného utrpení za třicetileté války, s obyvatelstvem většinou maloživnostenským a obchodním, byly také městem, z něhož vyrůstala česká národní tradice. Bohuslav Balbín, Václav Matěj Kramerius, Josef Dobrovský, kteří se byť i ne na dlouho ocitli ve zdech tamního jezuitského gymnázia, šířili svým dílem i pověst klatovského českého duchovního centra. Bohuslav Balbín napsal v letech 1672-73 v Klatovech svou Obranu jazyka slovanského, zvláště českého. Václav Matěj Kramerius se v roce 1753 v Klatovech také narodil a zde vystudoval. Josef Dobrovský prošel dvěma ročníky klatovského gymnázia a ještě ve stáří se do tohoto města vracel.¹

Malý Karel se narodil do smíšeného manželství. Jeho otec Jan, který byl německého původu, pocházel s vinařské rodiny jihomoravské, usedlé na rozhraní národnostně smíšeném na hranicích Rakouska. Klatovy byly proto pro něho jiný svět, do něhož se přiznal a našel si tu živobytí jako majitel zájezdního hostince a nevelkých polností. Matka Amerlingova, Anna Jelínková, byla Češka a pocházela z Chudenic, z obce která leží napůl cesty mezi Klatovy a Domažlicemi. Na tehdejší dobu to byla obec velmi pokročilá, v níž její otec a Karlův dědeček byl moudrým rychtářem a místním buditelem, na svou dobu velmi

¹ Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s. 11

vzdělaným. Rodiče tedy vlastnili zájezdní hostinec a na výchovu malého Karla příliš času neměli. Bylo potřeba si udržet hlavně nejbohatší část hostů, důstojnictvo místní jezdecké posádky. Tito důstojníci byli Němci, místní zákazníci Češi. Život v rodině měl výrazně utraktivistický charakter. Zlomem v jeho dětství a kdoví možná i v celém životě byla událost, která se udála, když mu bylo 5 let. Teprve neštěstí, jemuž tehdy malý Karel jen náhodou ušel, když přes něj přejeli při jeho hře na dvoře tři husarští koně důstojníků z místní posádky, změnilo pohled jeho matky na jeho výchovu a péči o něj.² Rozhodla se, že jej zaveze ke svému otci do Chudenic a svěří mu jeho výchovu. Zde se ale prameny rozcházejí. Některé hovoří o tom, že tehdy byl Karlův dědeček již po smrti a jeho úřad rychtáře musel převzít i s hospodářstvím jeho syn Jan, tedy Karlův strýc. Držme se ale spíš pravděpodobnější verze, že Karlova výchova byla svěřena babičce a dědečkovi Jelínkovým u kterých byl v nejlepších rukou.³ Hlubavý děd, čtenář a člověk plný zájmů působil na mladého hochu velmi silně a velmi příznivě. Za svého pobytu v Chudenicích osvojil si Karel důkladně znalosti v jazyku latinském, řeckém, hebrejském a v základech hudební teorie, neboť dědeček, který byl nedostudovaným teologem, skládal ve svého vnuka všechny naděje na budoucího kněze-buditele. Malý, vnímavý hoch rád poslouchal dědovy moudré rozsudky na rozvaděnými sousedy. Učil se tak životní moudrosti od osvědčeného a vzdělaného rychtáře. Často se k němu obracel ve svých pozdějších starostech. Vesnice v té době chodila ještě na robotu na panství jedné z větví panského rodu Černínů, kteří měli v Chudenicích letní sídlo. Byla to obtížná povinnost, obdělávat panské dvory a jejich pozemky zdarma a ze svých vlastních pozemků ještě platit daně. Kořeny pozdějšího Amerlingova úsilí je třeba hledat právě v oněch chudenicích letech, kdy Amerling jako

² PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv.č. XI./5 je zde uložen nevydaný strojopis Ladislava Koubka z jeho osobní pozůstalosti.

³ V dostupné literatuře je, že Karlova výchova byla svěřena jeho prarodičům, jediný kdo použil údaj, že výchova Karla byla svěřena jeho strýci je Ladislav Koubek, ten tak ovšem učinil bez zmínění pramene.

dospívající hoch měl příležitost poznávat rozdíl mezi svým vzdělaným dědem a mezi ostatním robotným lidem, který se nedovedl ani podepsat a který dovedl stejně jako tak žehrat na prokletou robotu jako se chovat poníženě a úlisně nejen k pánům, nýbrž i k jejich služebníkům. Amerlinga však nečekal osud robotníka na panském.

Jestli Karla Slavoje Amerlinga poznamenal duch Dobrovského, s nímž ho pojilo to, že roku 1818 začal studovat stejné lyceum nevíme. Ale s určitostí víme, že česká tradice a láska k češství v Karlovi hluboce zakořenila právě díky výchově jeho dědečka. Karel se tedy v roce 1818, je mu 11 let, stěhuje zpět do Klatov, aby navštěvoval tamní gymnázium.⁴ Některé prameny tvrdí, že se tak stalo až o dva roky později.⁵ Ale vzhledem k tomu, že lyceum bylo osmileté a Karel začal studovat roku 1826 ve Vídni, začátek jeho studií vychází opravdu na rok 1818. S dědečkem zůstal v kontaktu. Dopisovali si spolu latinsky. V latině hledal nejen zdroj vzdělání, ale chtěl i vyzkoušet, dá-li se jí prakticky využít k dorozumění mezi vzdělanci té doby. Latina jej však neuspokojila. Chtěl se pro poznání tehdejší vzdělanosti a zvláště jejího vývoje naučit ještě řečem dalším. Učil se proto řečtině, hebrejštině, jazykům semitským, v nichž hledal prvořec lidstva i kořeny lidské kultury.

Po skončení gymnaziálních studií odešel na univerzitu do Vídně. Zde studoval v letech 1826 až 1828, nejdříve filozofii a přitom chodil do přednášek a seminářů o českém jazyku prof. Jana Nepomuka Hromádky. Filozofie byla víceméně sedmou a osmou třídou gymnaziálních studií. Ani na další profesory tamější univerzity si nemohl stěžovat. Ovlivnil ho zejména prof. Joseph Franz Jacquin a jeho botanické přednášky. Díky jeho přednáškám se Amerling zaměřil na přírodní vědy a prohloubily se jeho přirozené sklony a zesílila se jeho láska k přírodě, k rostlinám a ke

⁴ Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s. 11

⁵ viz. poznámka č. 3

všemu živému.⁶ Již tedy ve Vídni Amerling uvažoval o lékařské dráze. Začíná se u něj projevovat ona mnohostrannost a také roztržštěnost zájmů, která je charakteristická pro jeho činnost po celý život.

Po skončení studia ve Vídni stál tedy Amerling před zásadní volbou kam nasměruje svůj profesní život. Na jedné misce vah byla kněžská dráha, na které by ho rád viděl jeho dědeček, se kterým si stále dopisoval a který ho podporoval i během studií ve Vídni finančními příspěvky na knihy. Na druhé misce byla lékařská dráha o které začal uvažovat stále silněji a která byla blíže jeho přirozenosti. Zásadní roli v jeho rozhodování zřejmě sehrálo i to, že se poměry jeho rodičů v Klatovech náhle obrátily. Matka Anna s otcem Janem Amerlingem se ocitli v chudobě jednou nepodařenou transakcí s obilím a vínem. Amerlingovi sourozenci teď velice neradi vidí hory knih, které si Karel z Vídně domů posílá za našetřené peníze z kondic. Dokonce je používají k obohacení a prodávají po Klatovech. Návrat Karla z Vídně byl tedy neradostný. Vyhlídky na podporu rodiny se ukázaly nulovými. Byl nejvyšší čas se rozhodnout. Tehdy zvítězila Karlova přirozenost a byla silnější než výchova a vypočítavost, jak nejrychleji ulehčit rodině od starostí. Bez ohledu na to, že otcův zájezdní hostinec U Bílé růže dávno vlastní jiný podnikavec, rozhoduje se Amerling pro Prahu.⁷

Psal se rok 1828, národní obrození bylo v plném proudu a Amerling se účastnil jeho dějů po způsobu sobě vlastním. Do revolučních událostí zbývalo dvacet let a Amerling je naplnil činností neuvěřitelně pestrou a činorodou. Tato práce se zabývá sice jeho nejodvážnějším a nejdůležitějším počinem, tedy založením a činností Budče, ale pro pochopení jeho motivů, myšlení a jednání, je nutné ve stručnosti alespoň nastínit co vše tomu předcházelo. Následující kapitola tedy bude o prvních deseti letech v Praze, ve kterých Amerling vstoupil do úzkého okruhu

⁶ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv.č. XI.-2

⁷ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv.č. XI../5 Příprava k práci o Amerlingovi Ladislava Koubka

národních buditelů a krok za krokem si připravoval půdu pro úspěch svého životního díla.

III. Americký národní

Dokud se Američané nepřijímali jako národní, dokud se jim
tuhou národní vlastností. Američané se považovali za
vlastnického národa. Američané se k tomu, že jsou národem, přišli
přes víru a novou formu národního státu. Američané
v národních předkladech byli v čele s americkými
stava Američanů, kteří byli v čele s americkými
do svého větrného života. Američané
K. J. Džona a jeho předchůdci, kteří byli
evangelickými, katolickými, protestantskými,
luteránskými a různými příslušníky
generála Karla von Hütera, kteří byli
Právní národní Prů. Je to národní
vznikající v čele s americkými
organizované a efektivní
jazykové dělení. Američané
národní identita byly přeneseny
názve. Je to národní v čele s americkými
vstřední části společnosti, kteří byli
to kterým byl v čele s americkými
Američané národní národní národní
tupí národní národní, a v čele s americkými
překladem národní národní, kteří byli
Od národní národní, kteří byli
národní národní. Američané národní
prů a národní národní. Je to národní
národní, a to národní národní.

3.Praha

3.1 Atmosféra doby

Dostat se do Prahy bylo ve třicátých letech minulého století touhou mnohého vlastence. V Praze bylo centrum českého vlasteneckého úsilí. Obracely se k ní zraky venkovských vlastenců jako k vůdkyni k novému životu národně samostatnému, kterým se v romantických představách řešily všechny nedostatky současného stavu. Amerling patří k mladší buditelské generaci, která vstoupila do našeho veřejného života kolem roku 1830. Je současníkem J.K.Tyla, K.H.Máchy, K.Štorcha, J.P.Koubka, K.Sabiny, K.J.Erbena aj. Jeho generace je generací přechodu mezi osvícenským buditelstvím Pelcla, Dobrovského a zčásti i Jungmanna a reálným pohledem na svět, který přináší nová generace Karla Havlíčka, Boženy Němcové aj.

Předně můžeme říci, že v období po roce 1815 začal zřetelný a významný posun, který můžeme charakterizovat jako počátek organizované a cílevědomé snahy získat co největší okruh lidí pro jazykově definovanou českou národní identitu. Agitace pro novou národní identitu tedy přestala být záležitostí několika snílků, ale nelze říci, že by již v onom období byla získala ohlas v širších vrstvách české společnosti. Před buditeli stál ještě velký kus práce, na kterém byl i zásadní podpis Amerlinga.⁸

Amerlingova generace navazuje jednak na filologické vlastenecké úsilí Dobrovského, a zvláště Jungmannovo, ale zároveň i na úsilí přírodovědně technologické, které zastupoval Jan Svatopluk Presl. Od generace osvícenské, zvláště Bolzana, přejala víru v to, že vzdělání je mocí, která je schopna přetvořit společnost, že je to prvek a činitel pokrokový, že stačí, aby lid, národ byl vzdělanější a osvícenější, a že tím už budou odstraněny nedostatky života. Útisk,

⁸ Klíma, A.: Na prahu nové společnosti, Praha 1979, s.11

Hroch, M.: Na prahu národní existence, Praha 1999, s192 - 230

chudoba a bída, nesvoboda, nerovnost a nespravedlnost. Zároveň je však tato generace už ovlivněna subjektivismem, který se zvláště v umění projevuje romantismem. Subjektivní přesvědčení, že stačí usilovná osvětová práce k tomu, aby byl český národ znovu přiveden k plnému životu, aby byly celkově změněny poměry ve prospěch lidu mluvícího česky, je vedoucí myšlenkou vzdělavců této generace.

Příčinou romantického subjektivismu a osvícenského utopismu byla slabost středoevropského třetího stavu, měšťanstva a počínající kapitalistické třídy, a to jak německé a rakouské, tak ovšem tím více i české. Tato „druhá společnost“⁹ střední Evropy nebyla schopna účinně bojovat proti habsburskému státu, který se stále opíral o své dva základní pilíře, tedy feudalismus a byrokracii, a provést politickou revoluci, jakou provedly tyto vrstvy ke konci 18. stol. ve Francii. Přežitky feudalismu, které brzdily rozvoj středoevropského kapitalismu byly v první polovině 19. stol. reprezentovány politickým systémem Svaté aliance a státním zřízením, jehož oporou byla katolická církev.¹⁰

Okolnost, že ve střední Evropě nebylo možno provést revoluci která by vedla ke změně politického systému, vedla k tomu, že ve střední Evropě se angažovala tehdejší inteligence ve sféře kulturní. Podobně i v Českých zemích předbíhá revoluci politickou revoluce v kultuře, která se projevuje probuzením národního uvědomění širokých lidových mas. U nás byl tento proces ozvláštněn i bojem o záchranu jazyka.

V tísnivém ovzduší metternichovského absolutismu v době předbřeznové, který bojoval cenzurou, tajnou policií a informačním embargem proti jakýmkoliv projevům politické emancipace, to vše podpořené dusným dozorem katolické kněžské morálky pokory a poslušnosti k světské i duchovní vrchnosti. V této atmosféře

⁹ Pojmem „druhá společnost“ rozumím společenskou skupinu typickou pro pozdně feudální poměry, která zahrnuje vyšší státní úředníky, podnikatele, obchodníky a vyšší vrstvy městské inteligence ať již šlo o představitele svobodných povolání (lékaři, právníci) či osoby závislé na státu (např. univerzitní učitelé).

¹⁰ Hroch, M.: Na prahu národní existence, Praha 1999, s171- 187

nezbývalo opravdu probouzející se české inteligenci nic jiného než úsilí kulturní jakožto příprava na pozdější akce politického charakteru. Jedním z vrcholů tohoto národního kulturního úsilí bylo odlišit jazykově jednotný celek, který svým hospodářským vývojem pomalu přerůstal rámec Rakouska, od zaostalejších částí říše. První polovina 19. století je tedy obdobím, kdy se v českém národě probouzejí síly, před nimiž stojí úkol celonárodní a všelidové osvěty.

Před národními buditeli stáli zejména dva zásadní úkoly. Ten první byl velmi prostý, jestliže chtěli buditelé oslovit co nejširší masy lidí a dosáhnout jeho podpory a vůbec je seznámit se svým programem, musí mu k této podpoře poskytnout předpoklady tím, že zvýší úroveň jeho vzdělání. To je důvodem proč národní buditelé a potažmo i vznikající kapitalistická vrstva klade takový důraz na popularizaci věd a umění a proč věnuje takovou pozornost výchově.

Druhou příčinou toho, že tato doba přináší daleko větší důraz a pozornost na vzdělání, je to, že kapitalismus potřebuje pro svůj rozvoj daleko více vzdělaných lidí, než tomu bylo za feudalismu. Jestliže ruční zemědělská a řemeslná výroba za feudalismu vystačila s pracovníkem, který se jednou provždy naučil určitému pracovnímu postupu, protože se tento postup neměnil po celá dlouhá desetiletí, ba někdy i staletí znamená kapitalistická výroba stálou změnu, zdokonalování výrobních nástrojů, a tím i metod práce. To vyžaduje širší rozhled pracujících. Svou složitostí, tím, že je to výroba průmyslová, strojová, vyžaduje daleko širší spektrum lidí, kteří rozumějí přírodním vědám, technice a obchodu. Vedle masy dělníků udržovaných v nevzdělanosti, kteří vykonávají nejjednodušší pracovní úkony a stávají se součástí strojů, potřebuje kapitalismus řadu průmyslových a obchodních vedoucích, techniků a mistrů, bez nichž je celý výrobní proces nemyslitelný. V tomto motivu se tedy propojily zájmy jak buditelů tak kapitalistů. Což bylo pro buditele velmi důležité. V kapitalistech našli štědré mecenáše svých projektů. Naši buditelé se tedy svým

společenským úsilím spolupodíleli na vytváření české kapitalistické vrstvy. A to nejen tím, že usilovali o zvýšení vzdělání českých řemeslníků a rolníků, ale i popularizací vědy a zaváděním nových výchovných postupů. Na tomto společenském procesu se velmi aktivně účastnil i Karel Slavoj Amerling a to jak svou vědecko-popularizační prací tak i činností na poli výchovy.

Ale začněme od začátku. Je rok 1828 a Amerling přichází do Prahy, aby se zapsal na studium medicíny.

3.2 Osudové setkání s Presslem

Ve vnitřním boji definitivně zvítězila medicína nad studiem bohoslovectví a Praha nad Českými Budějovicemi. Do tohoto města by se Amerling nechal zapsat do semináře.

Samotné studium medicíny na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1828-1836 probíhalo hladce. Jeho žíznivost po vědě však přesáhla hranice tohoto oboru a předmětem jeho studia se stávají, veškeré přírodní vědy. Vzorem je mu jeho učitel Josef Svatopluk Presl, který vysoko oceňuje jeho kvality a r. 1834 jej přijímá po prvním úspěšném rigorózu za svého asistenta. Svatopluk Presl si jej vybral k sobě na pomoc při správě přírodovědeckého kabinetu jako nejschopnějšího studenta z mnoha ostatních uchazečů o toto místo. Poměr mezi nimi, tedy poměr učitele a žáka, se za dobu Amerlingova působení na lékařské fakultě dá vyjádřit jen samými superlativy. Ať to bylo v prvních letech studia nebo po čas asistentury, Jan Svatopluk Presl vždy choval ke svému mladšímu kolegovi hluboký obdiv a Amerling zas projevoval svému profesorovi nezměrnou úctu. Pro Amerlinga to bylo setkání vpravdě osudové. Presl jej ovlivnil nejen po odborné stránce, ale získal ho pro publicistiku, popularizaci vědy v češtině, ale hlavně ho uvedl do české vlastenecké společnosti.¹¹

¹¹ Cipro M.: K.S.Amerling, In.Pedagogika 1986 s.225 - 245

Nebylo to společnost nijak široká. Pár desítek lidí, kteří byli oficiální společností považováni za podivíny, seskupilo se kolem několika vůdčích osobností. Lidé vědeckých zájmů se soustředili kolem Jungmanna, Pressla a mladého Palackého. Společenský a literární život se soustředil kolem Josefa Kajetána Tyla. Amerling sám se účastnil života v obou skupinách a v žádné nezaujímal postavení vůdčí.

Amerlingův intelekt se vytrvale vzpíral úzké specializaci v jediném oboru. V období asistentury přednášel bohosloví, krasovědu a zdravotní vědu. Ale ani zde nebyl uspokojen. Chtěl se naučit všemu, každé vědě, umění a nauce. Chtěl poznat pokud možno co nejvíce zaměstnání.

Pro tento svůj ničím neohraničený vědecký zájem býval terčem satirických šlehů,¹² ale on vzal na sebe riziko nepochopení. Tušil správně vnitřní souvislosti mezi vědami o jednotlivých oblastech skutečnosti, kterou se snažil chápat v její celistvosti. Proto měl sklon k encyklopedismu.

V letech třicátých se zatím věnuje intenzivnímu studiu a horlivé popularizaci přírodních věd. R. 1836 obhájí svou disertaci o přehledu krystalografie a získává hodnost doktora medicíny. Své první zaměstnání získal u Kašpara hraběte ze Šternberka, slavného přírodozpytce, kde zastával místo tajemníka.¹³ Pod jeho vlivem se začal zajímat o hornictví. Úloha tajemníka spočívala mj. v tom, že Amerling předčítal poloslepému hraběti latinské a řecké texty, vyřizoval mu korespondenci a současně byl účasten v letech 1837-1838 veškerého dění kolem Vlasteneckého muzea.¹⁴ V tomto prostředí se rozhodovalo o budoucím vědeckém osudu národa, zde se začínal plánovat rozvoj průmyslu, řemesel a zemědělství. Zde poznal Amerling opět z jiné stránky úkoly, před něž byl postaven

¹² F.L.Čelakovský o něm psal: „A jak tělo pěkné, čisté, má i jazyk meze jisté. Na to, Amerlingu můj, s pány bratry pamatuj.“ F.Rubeš o jeho všestrannosti napsal: „Pročpak ale máme jeden nos? Abychom ho nestrkali v ledacos“

¹³ Tamtéž

¹⁴ Vlastenecké muzeum založené roku 1818 bylo předchůdcem Národního muzea

každý, kdo si chtěl říkat buditel. Zde, ve společnosti Šternberkové, se Amerling začal se vážně zabývat myšlenkou všeučiliště.¹⁵

Během té doby Amerling pravidelně přispíval do různých periodik a snažil se o popularizaci vědy. Když roku 1833 převzal Tyl vedení listu „Jindy a nyní“, byl Amerling mezi vlastenci, kteří do listu přispívali. List byl po roce přezván na „Květy české“ a posléze na „Květy“.¹⁶

R.1834 se Amerling stal spolupracovníkem „Světozora“. V té době velmi jednoduchého periodika, který plnil úlohu obrázkového časopisu k rozšíření užitečných známostí pro Čechy, Moravany a Slováky. Jeho redaktorem byl Šafařík. Amerling psal do časopisu původní články z oboru přírodních věd a technologie. Spolu s Amerlingem a Zapem a řadou mladých spolupracovníků pokusil se Šafařík uskutečnit ve světozoru českou přírodovědnou a zeměpisnou encyklopedii, vydávanou po částech. Mnohá nová slova, která si vlastenci tvořili, byla však příčinou, že lidé článkům nerozuměli. Časopis vydávala pražská kapitalistická tiskařská firma bratří Haasů.¹⁷ Po dvou letech zanikl. Amerling psal také do „Květů“ „České včely“ do „Přítele mládeže“ a do jiných časopisů. Zdaleka se nedržel jen jednoho oboru, jeho záběr byl velmi široký. Např. jen v r. 1834 jich uveřejnil ve Světozoru 53 a r. 1835 v tomtéž časopise dokonce 74, některé z nich i na větší počet pokračování. Většina z nich pojednává o různých tématech zoologických, botanických, technologických apod. avšak jsou mezi nimi i stati o umění a problémech člověka vůbec. Jeho příspěvky se ale hodily spíše do naučného slovníku než do populárního časopisu.¹⁸

V tomto období byl stále zaměstnán u Kašpara hraběte Ze Šternberka, ale místo tajemníka ho naplňovalo stále méně. Vadilo mu, že učí stále jen sebe a ne také jiné, vědychtivé v našem národě.

¹⁵ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv.č. XI./5 Příprava k práci o Amerlingovi Ladislava Koubka

¹⁶ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. XI./ch

¹⁷ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv.č. XII. Přednášky čs. spol. pro šíření pol. a věd. znalostí – Dr. Jiří Štraus

¹⁸ Cipro M.: K.S.Amerling, In.Pedagogika 1986 s.225 - 245

Když onemocněl zápalem plic, nevrátil se již ke svému dosavadnímu zaměstnání, ale odebral se do ciziny, aby poznal život a vzdělanost také u jiných národů.¹⁹

Cestoval po Rakousku, po Itálii, Švýcarsku, po zemích kolem Jadersko moře, dostal se do Řecka a pak do Německa až k Severnímu a Baltickému moři. Nevšímal si však jen přírodních krás, ale pozoroval, jak žijí obyvatelé těchto krajin mezi sebou v rodinách, čím se zaměstnávají, jaké mají školy a jak v nich mládež vyučují. Zajímaly ho však také národnostní poměry ve státech, které navštívil.

Po svém návratu se věnoval medicíně a vykonával krátce lékařskou praxi. Ale ani tu nebyl spokojen. Jeho pomoc vyhledávali většinou lidé bohatí, ale chudí jen když se o jejich nemoci dozvěděl. V tom poznával, jaká je propast mezi tzv. lepší společností, zvláště mezi vysokoškolsky vzdělaným a prostým lidem.

Byl proto přesvědčen o nezbytnosti vyššího vzdělání také pro nejširší vrstvy našeho národa, aby se tyto rozdíly vyrovnaly. Přemýšlel však nejen o zlepšení a zpřístupnění všech škol pro ně, ale i o tom, jak je naučit také lásce k české knize a to i vědecké. Těžce nesl, že nemáme dost takové literatury, v níž by vzdělanec našel další poučení a prostý lid v populárně psaných knihách touhu po vzdělání. Rozhodl se tedy tento stav změnit a do nového úkolu se vrhl s horlivostí sobě vlastní.

3.3 Stálci

Básníci a spisovatelé probouzeli národní uvědomění českého lidu tím, že ho vedli k poznání krásy jazyka a k hrdosti nad tím, že se tento jazyk vyrovná ostatním evropským jazykům schopností vyjádřit i nejsubtilnější myšlenky, jen to však nemohlo stačit. Moderní národ nemůže existovat bez vědy. Průmysl vyžaduje

¹⁹ Tamtéž

určité minimum znalostí, určité všeobecné vzdělání, jehož obsah tvoří základ moderní vědy. Proto buditelé kolem Jungmanna, Presla a Purkyňe si kladli vyšší cíl: už nejen podávat lidu zábavu, ale i poučení, naučit české lidi číst nejen zábavné, ale i vědecké knihy. K tomu ovšem bylo třeba tyto populárně vědecké knihy napsat a zejména vydat. Najít spisovatele takových knih nebylo tehdy snadné. Ale nebyl to takový problém jako najít dostatečný počet těch, kteří by si vydanou knihu koupili. Nakladatelé tehdejší doby byli přece jen kapitalističtí podnikatelé, jimž i vydávání knih musilo dávat zisk. I bylo nutno, aby prostí učitelé, kněží a studenti přinesli svému vlastenectví v oběť své skrovné příjmy.

I Amerlinga trápilo, že nakladatelé knih se obávali vydávat české knihy pro nedostatek odběratelů. Amerling se ani zde nevzdal svého úmyslu. Pokoušel se se svými přáteli najít odběratele, kteří by zaručili nakladateli odbyt pro jím vydávané knihy naučné. Že by se mohly tyto knihy rozšiřovat pomocí založení družstev nebo společností spisovatelů s čtenáři, tak daleko ještě tehdejší vlastenci nedospěli. Tísnilo ho, že i u tak významných kulturních činitelů, za jaké považoval nakladatele a vydavatele knih, bují více touha po zisku než po službě národu. Proto Amerling přichází se svojí vizí a nechává naplno promluvit svůj organizační talent. Roku 1837 přichází s organizací „Stálců“ .²⁰

K organizaci „Stálců“ byl Amerling podnícen vzorem Matice. Na jaře roku 1837 vydal výzvu k české vlastenecké veřejnosti, v níž vyzýval vlastence, aby se zavázali k odběru českých přírodovědeckých knih. Oč Amerling usiloval? V první řadě chtěl oživit český živel v menších městech a na vesnici a vytvořit příznivější podmínky pro vznik českého kulturního prostředí. Bylo nutno položit rovnítko mezi českým duchem a z něho vyplývajícím českým sebevědomím a mezi neustálým němčením v národnostně českých vrstvách. Proto základním požadavkem nové organizace bylo, aby každý Stálec hovořil na veřejnosti česky, aby zpíval

²⁰ Dýma M.: Buditelská a pedagogická činnost K.S.Amerlinga s.320 In: Novotný Miloslav, Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960

veřejně české písně a ke stejným projevům češství vybízel i ostatní. Hlavní povinností stálce však byla povinnost odebírat pravidelně všechny knihy, které společnost vydá. Amerling tak chtěl ve formě subskripce zajistit realizaci vybraných spisů českých vědeckých spisovatelů.

Tím bylo možno zajistit vydání těchto knih alespoň tak, aby vydavatel neměl ztrátu. Amerling počítal, že 200 až 250 odběratelů stačí k vydání knihy beze ztráty, ale ovšem také bez zisku. Organizaci a administrativu tohoto sdružení vzal Amerling na sebe. Pro pražské členy konal pravidelně přednášky s návodem, jak získávat nové členstvo. Amerling sám, v jedné osobě, byl jak zapisovatelem tak i jednatelem a pokladníkem Stálců. Neměl výbor ani štáb spolupracovníků. Do jeho rukou se scházely veškeré příspěvky a on vedl své přispěvatele jako polosoukromou subskripční společnost. Je zachován i seznam lidí, kterým posílal a od nichž přijímal peníze. Je v něm zapsáno 191 osob, mezi nimi známi vlastenci jako Palacký, Šafařík, Tyl, ale také mnoho studentů. O jejich horlivosti a dobré vůli nelze pochybovat. S platební schopností těchto nadšenců to asi bylo horší.²¹

Slovo "stálec" si Amerling sám utvořil a znamenalo člověka stálého. Stálci se zavazovali odebrat každou přírodovědeckou knihu. O tomto cílil „Stálců“ píše Amerling 12.3. 1837 Tomáši Burianovi: „V čem pravá literatura záleží, zdali v básničkách a brožurách, jichž nás písemní svět tolik již zplodil, aneb zdali v spisech pověcného umění, netřeba Vám vysvětlovat. Že však tento druhý a hlavní oddíl literatury mezi posavadním publikum dostatečného ani odběratelstva ani spisovatelstva nemá a poněvadž, popatříme-li do budoucnosti, i zde malá naděje svitne, jelikož škol – škol – nemáme a vyprositi si nemůžeme, nezbyvá nic jiného, než aby citlivější a uznalejší z národa o to aspoň se zasadili, jak by spis pověcný, lidu obecnějšímu nedostupný, přede nebyl na škodu spisovatelů a vydavatelů. I usnesli jsme se někteří co stálcové této

²¹ Tamtéž

věci se ujmout a každou knihu, jenž by pro vyšší svůj obsah rozprodat se nemohla, odebrat buď pro svou potřebu anebo pro jiného. Hle, nyní vydal Presl svůj Nerostopis, každý se těšil, když ale vyšel, žádný z oněch těšitelů se neokázal, rozdarovat se to nemůže, a jest to nevděčnost národa ke spisovateli obětujícímu čas a jmění. Netýká se tato věc pouhé jedné osoby, jsou tu i jiní. Potřebí nás k tomu jen 250, a již každá tiskařská i rytecká výloha bude dokonale kryta. Na začátku ovšem hned jich 250 nenashromáždíme. Tak bychom po vyjití knihy (jichž bohužel beztoho pořádku vychází) ji bez rozpaků a ostýchání a schvalování knihy zapískali takovému stálci, a ten časem svůj peníz. Myslel jsem na počátku požádat k tomu odbírání i Krajince, Horváty, Horotance atd., avšak brzo jsem zpozoroval, že v tomto cos urážlivého pro náš národ a národní hrdost leží, jelikož by se zdát muselo, že z nás tolik síly vyvinout nemůžeme, co se požaduje k vyjití učené knihy. Z této pak příčiny utíkám se k Vám a myslím (nevím, zdali chybně), co učitel 5 jich získati můžete, já však jen hádám a neznám těsněji okolnosti Vaše, pročez Vás prosím sdělit mně o tom Vaše upřímné mínění“.²² Z dopisu lze tedy vyčíst něco o cílech, způsobu organizace a také o tom jakou cestou Amerling získával nové členy.

Od roku 1837 do roku 1839 podařilo se Amerlingovi, díky entuziasmu, získat 245 členů z Čech a Moravy. Ale příliš brzo mu došly síly. Stálci nevydávali vlastní knihy, ale jen rozprodávali knihy vydané různými nakladateli, přičemž přihlášení dostali knihy asi o čtvrtiny levněji, Stálci nebyli tedy pevným sdružením, ale pouze skupinou lidí, kteří se Amerlingovi zavázali k odběru vědeckých knih. Kromě závazku odebrat knihy neměli žádné povinnosti a také Amerling neměl vůči nim pevně vyhraněné postavení. Všechno tu bylo založeno na dobrovolnosti a důvěře. Je pochopitelné, že takový systém musel počítat s velkými ztrátami. Poslané knihy se nevracely a peníze za ně také nepřicházely.

²² Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, s.28 – 29, Praha 1960

Amerling neměl v účtování pořádek. Posílal knihy bez záznamů. Často spoléhal na odběratele, že mu poví co je dlužen. Názorný příklad jaký měl Amerling přehled o poslaných knihách můžeme opět najít v korespondenci s Tomášem Burianem: „Není tomu dlouho, co chci naprosto být pořádným, co všechno na vynakládám, abych, co pošlu, si napsal, co obdržím, zapsal, má paměť jest krátká. Nyní vím sice, že sem Vám odeslal již i 2. číslo pro stálce, ale nevím, zdali 2 nebo 3 exempláře, proč, nevím, kdo to jen ten, co mimo Vás bral Mineralogii, zdali to druhá jiná osoba, aneb zdali to tatáž co p. Polák Kdybych to počítal podle Mineralogie, tedy snad by to byly 3 exempláře Lučby, co jsem obdržel, víte, napřed, to nevím, zdá se mi 2 f 20 stříbra za Astronomii? (nevím), těch 14 f máme ale již zapsáno, Lučby jste dostal a kolik? Prosim Vás, povězte mi to, pak budu vždy již pořádným, vida stálce rozpadávat mrzel jsem se, a tudy nedbal jsem, ale nyní mám mnoho nových přihlásivších po tom vyzvání, a tak zase s novou silou a určitostí to chci vést.“²³

Dalším nedostatkem stálecké edice bylo to, že knihy vycházely v nepravidelných intervalech a jejich obsah nebyl určen zájmy odběratelů, ale možnostmi vydavatelskými a autorskými. Amerling chtěl vydávat vědecké knihy, ale měl málo vzdělaného čtenářstva. Proto tyto knihy nabízel i čtenářstvu méně vzdělanému. To ovšem bez průpravy nemohlo těmto knihám rozumět, tím spíše, že i český jazyk v těchto knihách byl plný novotvarů. Jejich čtenář se namáhal více, než kdyby byl četl knihy německé.

Jeho obec předplatitelů platila za knihy nepravidelně a nakonec vůbec. Ať už to bylo způsobeno nedbalostí členů, nebo nepořádkem v účetnictví. Amerling tedy nebyl schopen finanční stránku zvládnout a musel vydavatelský rozmach zastavit. Nicméně se díky Amerlingovy podařilo vydat, některé vážené vědecké knihy, jako např. Preslův Nerostopis, Smetanovy Základy hvězdářství a Staňkovy Základy pitvy.

²³ Tamtéž s. 33

Amerling se necítil vázán nějakým závazkem vydávat jen vědecké knihy a po roční nejistotě pokračuje novou vzpruhou pro odběratele, kterým chce tentokrát dát v překladech světové klasiky. Roku 1840 přeměnil „Stálce“ na „Vydavatelství klasiků“. V bibliotéce klasiků má vyjít Homérova Iliada v překladu Václava Flekovského, Odyssea v překladu Antonína Lišky, Shakespearův Othello, Senekovy Listy a Platónovy Rozmluvy v překladu Antonína Rybičky. Také Hippokratovy Aforismy v překladu vlastním chystá do této edice a Shakespearova Romea a Julii v překladu Františka Douchy. Celkem se Amerlingovi podařilo vydat čtyři závažné tituly: Iliadu, Odysseu, Othella a Nerostopis Jana Svatopluka Presla.

Chtěl tím získat peníze pro další vydavatelskou činnost, zvláště pro vydání encyklopedie. To ovšem bylo úplné opuštění původního programu „Stálců“. Jak se mohli „stálci“ cítit vázání k tak odlišnému vydavatelskému programu? A přece přijímali nový podnik s nadšením a s vlasteneckou obětavostí šířili klasiky stejně horlivě jako dříve „přísnovědecké“ knihy. Avšak překladatelé nestačili na svůj úkol ani básnický, ani svou znalostí živého jazyka. Svou malou znalost živého jazyka nahrazovali tvořením nových slov a ubohý čtenář rozuměl českému překladu klasika právě tak málo, jako kdyby byl četl originál. Poté Bibliotéka klasiků umlká a editorská činnost Stálců jejichž počet stále klesá definitivně končí. Je rok 1844.²⁴

Amerlingův nezdar ze Stálci je příznačný jak pro mladou českou buržoazní společnost, tak pro Amerlinga samotného: byly to velkolepé plány, které nebyly podloženy odhadem, zda je možno je uskutečnit. Příčinou nezdaru byla tedy především nezralost české společnosti, ale také osobní nesoustředěnost Amerlingova, který chtěl zastat mnoho úkolů najednou. Na jeho obhajobu je možno uvést, že doba k takové nesoustředěnosti sama sváděla.

²⁴ Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s.22 - 23

Jinou příčinou bylo to, že ideální plány buditelů byly v rozporu s obchodními zásadami. Buditelé se většinou neřídili tím, co půjde na odbyt, co lidi zajímá, ale chtěli dát lidu to, co oni sami považovali za prospěšné k pozvednutí jeho úrovně. V tomto podcenění reálných podmínek buditelské práce jeví se buditelský utopismus, který sice konstatuje špatný stav společnosti, ale neumí ho zlepšit jinak než idealistickými metodami. Věří, že s pomocí vzdělávání lze přeskočit nutná stádia vývoje společnosti a rychle dosáhnout to, oč národní společnost zůstala pozadu. Tento utopismus, který byl rysem všech vlastenců – buditelů vyhranil se u Amerlinga nejvýrazněji a byl také jednou z příčin toho, že tak mnoho jeho podnětů ztroskotalo.

4. Průmyslová jednota

Další činností, které se Amerling věnoval bylo vzdělávání řemeslníků a mistrů po záštitou Průmyslové jednoty. Amerling byl přesvědčen, že důležitou zárukou pro rozvoj průmyslu a technického vzdělávání národa jsou školy pro odborné vzdělávání mladého dorostu. Amerling, který o ekonomických základech rozvoje společnosti tehdy ještě nepřemýšlel, vytušil jen velký význam průmyslu pro naši zemi. Viděl v něm prostředek k hospodářskému povznesení národa a tedy význam národní. Netušil však, že stane se na jedné straně příčinou bídy a vykořisťování širokých mas chudého lidu a na druhé straně pramenem zbohatnutí malé vrstvy národa. A netušil ani, že pro hnutí vlastenecké vznikl tu nový nepřítel, který bude šířit germanizaci měst i venkova. Nepoučila ho, že v tom ani v roce 1837 založená „Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách“²⁵, v níž většinou hovořili němečtí továrníci a v níž jednacím řeč byla německá. Přivítal ji naopak s radostí jako pomocnici svých snah o vzdělávání zaměstnanců v průmyslu a v řemeslech. Brzy však musil zápasit o to, aby jejich školy a časopisy nepodceňovaly český jazyk a tak lid neodnárodňovaly. Jeho angažování v tomto procesu mělo tedy rozporuplné důsledky.

Požadavku rozvíjejícího se kapitalismu, aby výrobci, především řemeslníci, byli vzdělanější než dosud, snažila se tedy vyhovět „Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách“, založená 1833 z podnětu purkrabího Království českého Karla hraběte Chotka. Chotek poznal rozvoj průmyslu v cizině a ve své funkci se snažil, aby Čechy dohonily své opoždění. Byl přitom veden čistě hospodářskými úvahami politika, který věděl, že vyšší hospodářská úroveň obyvatelstva nese s sebou vyšší výnos daní, lepší brance pro

²⁵ Z iniciativy hraběte K. Chotka došlo v Praze k založení Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách, která si kladla za cíl podporovat nové formy podnikání pomocí vydávání knih a časopisů, pořádáním přednášek a výstav, organizováním nedělních kursů pro učně a tovaryše. Původně měla Jednota výrazně aristokratický ráz (prvním generálním ředitelem byl zvolen hrabě J. Dietrichštejn), ten byl opuštěn po roce 1842.

armádu apod. Průmyslová jednota byla zpočátku sborem šlechticů a velkoprůmyslníků a její ráz byl zcela německý. Zvýšení hospodářské úrovně obyvatelstva, které bylo jejím cílem, nebylo možno dosáhnout v zaostalém feudálním hospodářském systému, jehož základem byla zemědělská a řemeslná malovýroba. Jedině rozvinutá průmyslová výroba mohla dát obyvatelstvu dost zboží a státu vyšší výnos daní. Tomu však se stavělo do cesty několik překážek. Především nedostatek kapitálu, který by bylo možno investovat. Cizí kapitál zabral pohraniční lehký průmysl, převážně textilní, v němž kombinace s domácí výrobou i blízkost levného vodního pohonu slibovaly rychlé zisky. Šlechta, která měla akumulovaný kapitál ze svých latifundií, omezovala se nejvýše na zpracování zemědělských plodin ve svých pivovarech, lihovarech, dřevařských a jiných podnicích na lehké výtěžky drancováním lesů, neboť dříví bylo dlouhou dobu jediným palivem pro rostoucí průmysl. Pro velké podniky hutní a důlní bylo nutno zavést do země cizí kapitál.²⁶

Pro hospodářskou úroveň země je rozhodující vnitřní trh. Bylo proto nutno pozvednout široké masy řemeslnictva a rolnictva na vyšší úroveň, aby se stali konzumenty průmyslových výrobků. Jako jedinou cestu k tomu viděli šlechtici a kapitalisté Průmyslové jednoty vzdělání řemeslníků. Byli přesvědčeni, že stačí, aby řemeslník poznal racionálnější metody výroby, které si zavede, tím, že dosáhne většího zisku a dostane se mezi podnikatele.

Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách ve které postupně začíná zaujímat vedoucí postavení vlastenecky smýšlející aristokracie, si tedy vzala za cíl zvýšit úroveň průmyslové a řemeslné výroby v českých zemích soustavným vzděláváním dělnických a dílenských učňů, tovaryšů a mistrů. Podle francouzského vzoru začala v širokém měřítku prosazovat učňovské školství, zaměřené na technické obory a na chemickou technologii. Kromě toho sledovala Průmyslová jednota vzděláním

²⁶ Klíma, A.: Na prahu nové společnosti, Praha 1979, s.97

lidu i čistě společenský cíl: zabránit vzděláním odtržení lidu od vyšších vrstev, zvláště od šlechty, přesvědčit lid, že současný stav je jediný možný a spravedlivý a že umožňuje každému dosáhnout jisté míry blahobytu. Tím se snažila čelit nebezpečí demokratických a socialistických tendencí. Z tohoto osvětářského přesvědčení vyplývalo zaměření práce Průmyslové jednoty. Zřizováním čítáren²⁷ a nedělních škol pro řemeslníky snažila se způsobit, aby se znalých mistrů stali kapitalističtí podnikatelé. První takovou nedělní školu pro řemeslníky otevírá roku 1835 člen Průmyslové jednoty Bedřich Oettingen-Wallerstein na svém panství ve Zbraslavi a vyučovalo se na ní počtům, měřictví, mechanice, základním poznatkům, z chemie a kreslení. Její zkušební provoz má posloužit vzorem ke zřizování dalších podobných průmyslových učilišť. Na podzim roku 1836 byla zřízena podobná škola v Krásné Lípě a v červenci roku 1837 na Křivoklátě.²⁸ Škola na Křivoklátě měla dva ročníky a učilo se v ní česky. Na podzim roku 1837 zřídila Průmyslová jednota nedělní školu i v Praze u sv. Havla, a to kurs český i německý. V německém kurse bylo zapsáno 140 posluchačů, v českém jen 26. Přednáší se v místnostech generálního ředitelství Jednoty v Havelské ulici a učebnách Klementina. Některé speciální přednášky se konají v budově Techniky v Husově ulici. Za přednášejícího pro technické obory v českém jazyku je Jednotou jednohlasně zvolen Karel Slavoj Amerling. Toho roku v prosinci tam tedy Amerling začíná přednášet česky chemii, mechaniku fyziku a přírodopis.²⁹ Bylo celkem logické, že za přednášejícího byl vybrán právě Amerling. Jednak již tehdy za ním byla rozsáhlá publikační činnost v oboru a také byl schopen celkem srozumitelně díky své všestrannosti odbornou látku vyložit i lidem bez potřebného vzdělání.

²⁷ Roku 1835 byla otevřena v Praze první veřejná čítárna Průmyslové jednoty

²⁸ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv.č. XI./5

²⁹ B.Mendl.: Český průmysl před sto lety a počátky Průmyslové jednoty, Sborník: Sto let jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933, Praha 1934, s. 125

Amerlingovi chemicko-technologické přednášky „pro promyslníky“³⁰ v Klementinu byly zahájeny slavnostní řečí 23.prosince 1838. Posluchači byli mladí učni, postarší tovaryši a mistři, kteří si chtěli prohloubit obecné i technické znalosti. Byli z Prahy i z mimopražských továren. Všechny pojil společný zájem, a proto dychtivě sledovali výklady doktora Amerlinga, který byl tak nabit vědomostmi, že dovedl bez oddechu přednášet zajímavosti celé hodiny. Návštěvnost na přednáškách v Klementinu vzrůstala. Amerling se stal miláčkem Prahy. Každý trochu rozumnější řemeslník se chtěl pochlubit zápisnou knížkou z nedělní Amerlingovy školy.³¹

Amerling se stal populárním hlavně díky svému přístupu k lidem. Měl sociální citění a vztah k nejnižším vrstvám pracujících, které v něm pravděpodobně vzklíčilo při výchově u dědečka v Chudenicích. Tam se setkával v běžném životě s těmi co robotovali na panském. Nevyvyšoval se, nedal na sobě znát, že stojí jinde než ostatní proto, že tolik zná, že je doktorem veškerého lékařství, že prošel univerzitou, zatímco ti, kteří se kolem něho shromažďovali, pracují ve špinavých šatech a vydělávají si na živobytí mozolovitými rukama. Amerling působil jako sjednocující síla. Před ním mizely třídní rozdíly, všechny sdužovalo vědění, touha po poznání, a peníze, jež sociální rozvrstvení vytvářejí, jako by přestaly existovat. V záplavě Amerlingových slov si byli najednou všichni rovni, dělníci i mistři, staří i mladí. Amerling dovedl povznášet ducha, mysl a unášet ji daleko za hranici reality. Jeho osobnost, nabitá podivuhodnou energií, přitahovala jako magnet.³² Možná tehdy našel Amerling v sobě odhodlání uskutečnit svůj odvážný plán soukromého učiliště. Díky získanému sebevědomí se možná utvrdil v názoru, že tato jeho všeobecná obliba po Praze mu zaručí úspěch s Budčí.

³⁰ v literatuře i v archiváliích z té doby se objevuje archaický tvar „promyslník“ znamenající průmyslník

³¹ Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s.28-31

³² PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. XI – 2, Václav Spěváček - K.S.Amerling, jde o brožuru vydanou ke výročí založení Klatov s. 24 - 26

Kromě toho zavedl tak zvané Mistrovské porady pražské. Byla určeny pro majitele dílen a mistry větších provozoven, které školil formou přednášek a diskusí. Seznamoval je s nejmodernější technologií, průmyslovými vymoženostmi v ostatní Evropě a staral se, aby jejich výroba stála na úrovni doby. Takto vyškolení mistři měli ve svých dílnách poskytovat školení mistrům venkovským, kteří nemohli pravidelně docházet na večerní přednášky. Jednalo se především o využívání vynálezů, rozvoj techniky a dostižení úrovně průmyslově vyspělých zemích. Amerling doporučoval, aby mistři denně četli noviny, pořádali výstavy vzorových výrobků, navštěvovali přednášky a doplňovali své všeobecné vzdělání.³³

V roce 1841 udělila Jednota pro povzbuzení průmyslu Amerlingovi subvenci na prázdninovou cestu. Účelem této cesty bylo navázání kontaktů s majiteli dílen, pokud se týče výchovy řemeslnického dorostu, opatřování statistických údajů a získávání zájemců o činnost Jednoty. Výsledek shrnul Amerling ve zprávu, v níž mimo jiné uvádí, že u většiny navštívených podnikatelů se setkal s kladným ohlasem a že v několika místech bude v nejkratší době zahájeno vyučování pro řemeslnictvo za účasti venkovského učitelstva. Nedělní průmyslové přednášky v Klementinu tak pomalu nacházely odezvu na českém venkově a Amerlingovy ideje všelidové výchovy začaly pronikat do českého národního povědomí.³⁴

O prázdninách pak zajížděl Amerling pravidelně do menších průmyslových měst a pořádal zde pro dělnictvo populární večery, při nichž vykládal chemickou technologii, fyziku a přírodní vědy. Podle Statisticko-místopisného přehledu Čech, který vyšel v roce 1850 v časopisu Posel z Budče, byly zavedeny nedělní a večerní školy pro řemeslnictvo v Praze, ve Zbraslavi, v Litoměřicích, v České Lípě a Varnsdorfu.³⁵

³³ Dýma M.: Buditelská a pedagogická činnost K.S.Amerlinga s.321 In: Novotný Miloslav, Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960

³⁴ Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s.28-31

³⁵ Dýma M.: Buditelská a pedagogická činnost K.S.Amerlinga s.326 In: Novotný Miloslav, Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960

Jednota pro povzbuzení průmyslu vyvíjela též bohatou vydavatelkou činnost. Prvním českým edičním počinem byl v roce 1837 Časopis technologický. Jeho redaktorem a vlastně autorem všech článků, původních i přeložených, se stal Jan Svatopluk Presl. Když tento časopis nedošel předpokládanému ohlasu, zkusila Jednota novou, lidovější formou šířit technické vědy mezi pracující lid. Začala vydávat Amerlingovy přednášky z nedělní školy v Klementinu. Časopis, nebo lépe po částech vydávaná kniha se jmenovala Promyslný posel.

Dozorcem nad těmito přednáškami byl Průmyslovou jednotou pověřen hrabě Lev Thun. Thun byl vzdělaný šlechtic, který se již za studií seznámil s problematikou českého národního hnutí. Od svého učitele Bolzana přejal v podstatě teritoriální pojetí národa. Viděl příčinu národních sporů v Čechách jen v různosti jazyka a nerovnosti vzdělání obou národů. Kdežto u Bolzana bylo v tomto pojetí tušení spojitosti otázky národní s otázkou sociální, projevovala se v tom u šlechtice Thuna obava, že by probuzené národní hnutí mohlo přerůst v revoluční hnutí protišlechtické. Proto Thun v předběžnové době horlivě zastával myšlenku, aby vzdělanci uměli česky, a tím překlenuli propast mezi sebou a lidem.

Ve čtyřicátých letech sledoval Thun vlastní politické cíle. Při tom se shodoval s Chotkem ve střízlivém odhadu situace. Oba se snažili nebezpečí, které vznikalo monarchii z národního hnutí, čelit částečnými ústupky probouzejícím se slovanským národům, čímž je chtěli připoutat k monarchii pevněji, než se mohlo stát politikou, jejíž kurs sledovala Vídeň. Tito šlechtici se snažili využít taktického austroslavismu české liberální buržoazie, jímž kryla své romantické sympatie k Rusku, a převést ho na opravdový austroslavismus, který by posiloval existenci Rakouska. Národní požadavky omezovali na kulturně jazykovou autonomii a tím čelili myšlence federalizace státu podle národností. Vláda však nepochopila výhody tohoto řešení palčivého národnostního

problému a setrvala při své krátkozraké potlačovací politice.³⁶ To se projevilo odchodem Chotka z funkce nejvyššího purkrabího (1843). Tím byl i Thun zbaven politické opory. Tato událost, jak uvidíme později, velmi negativně ovlivnila Amerlingův projekt Budče.

Nejvýraznějším počinem Jednoty mělo být zřízení české průmyslové školy. Tento návrh předložil 5. února 1845 ing. Jan Perner. Předtím nežli byl tento návrh dán prostřednictvím ankety k vyjádření řemeslníkům a průmyslníkům, projednával jej dlouho a důkladně výbor Jednoty. Nejdůležitější slovo měl za českou stranu v tomto výboru Karel Slavoj Amerling, s nímž úzce spolupracovali František Ladislav Rieger a ing. Perner.³⁷

V porovnání s českou divadelní agitací došlo k mnohem demokratičtějšímu a z mnoha hledisek i ke komplexnějšímu typu účelové sociální interakce mezi českou obrozeneckou elitou a její potenciální klientelou díky aktivitám tzv. české strany v Jednotě pro povzbuzení průmyslu Čechách.

Pozoruhodné bylo, že Perner pro vstup nových členů agitoval příslibem, že Průmyslová jednota se dobře postará o vzdělání českých řemeslníků, živnostníků a podnikatelů v jejich mateřtině. Jan Nevole podpořil jeho záměr ultimativním dopisem, napsaným česky vedení Jednoty. Jeho smělá argumentace přitom dobře dokládala vzrůstající sebevědomí příslušníků českého národního hnutí z řad dobře situovaných středních vrstev. Přitom nelze přehlédnout, že tato argumentace koncepčně poměrně dobře korespondovala s představou Františka Palackého, že pro zdárný vývoj českého národního hnutí je nezbytné, aby na svou stranu získalo etnicky české, avšak nezřídka víceméně poněmčené střední vrstvy.

Perner ve své agitaci navíc vycházel z dobového národohospodářského názoru, že základem podnikatelského úspěchu není jen dostatečný provozní kapitál a levný úvěr, nýbrž i

³⁶ J. Štaif.: Obezřetná elita, Praha 2005, s. 153-160

³⁷ Tamtéž

kapitál vzdělanostní. V daném případě mu šlo, jak již víme, o kvalitní vzdělání českých řemeslníků, živnostníků a podnikatelů v jejich mateřštině, jež by vyrovnalo šance těch z nich, kteří němčinu buď vůbec neovládali, nebo ji znali je nedokonale, což byl zřejmě nejčastější případ. Díky jazykové bariéře nemohli právě tito lidé dost dobře obstát v hospodářské soutěži s těmi svými konkurenty, pro které byla němčina běžným komunikačním jazykem, v němž měli bezproblémový přístup k odbornému či jinému potřebnému vzdělání.

Nelze přehlédnout, že v daném případě šlo podobně jako v případě českého divadla rovněž o posílení sociální prestiže českého jazyka, tedy v podstatě o otázku emancipace od německé jazykové kultury, jež byla v sociálním prostoru středních vrstev v tehdejších Čechách stále dominantní. Realizaci této myšlenky se mělo stát zřízení vzorové české průmyslové školy. Tento nový vzdělávací ústav měl být podle Pernerův jakousi nástavbou nad německými hlavními školami po vzoru tehdy vznikajících německých reálek a zároveň se měl stát i příkladem pro zřízení obdobných škol v dalších českých městech.

Anketa, již se Jednota obrátila k české veřejnosti, se setkala s obrovským ohlasem. Docházely desítky listů, v nichž byl vyjádřen ne toliko souhlas s touto záslužnou akcí, ale i připomínky k uspořádání a náplni budoucí školy, k výběru odborných předmětů, k počtu vyučovacích dnů a rozvrhu hodin. Průmyslníci a majitelé dílen rovněž posoudili náklady potřebné k provozu školy a finanční pomoc buď rovnou poukázali, nebo ji přislíbili na dobu, až bude škola v provozu. Dopisy byly podepsány řemeslnickými sdruženími, ale podepisovali je i jednotlivci, drobní majitelé dílen a lidé, kteří nebyli v Jednotě organizováni. Pernerův návrh tak získal masovou základnu k vybudování trvalého českého průmyslového učiliště.

Jakmile se rozhlásilo, že Jednota sbírá na průmyslovou školu, hrnuly se ze všech českých krajů přísliby na podporu. V daném společenském kontextu je nutno vzít též v úvahu, že příspěvky na

českou průmyslovou školu byly sice dobrovolné, ale jejich sbírání bylo výsledkem masivní agitační kampaně. Ta českou národní společnost zmobilizovala v dosud nebývalé míře a navíc zásadně přesáhla územní a sociální rámec Prahy a jejího nejbližšího okolí. Za pět měsíců se přihlásilo na sedm tisíc dárců, z toho dva tisíce samostatných průmyslníků, tisíc úředníků, státních a hospodářských, devět set učitelů, kněží a učenců, sedm set rolníků, čtyři sta pomocných osob, tři sta osmnáct žáků, sto osob služebných, pět set neznámého stavu a čtyři sta českých obcí a spolků.³⁸

Při samotné organizaci však čekala řada problémů. 30.dubna 1847 vydalo zemské prezidium zákaz jimž se Jednotě zvláště přísně zapovídalo pořádat na průmyslovou školu sbírku. Po dvou měsících, po předložení programu školy, od svého zákazu ustoupilo s podotčením, že jde o vybírání s dobročinným záměrem. Dovolilo, aby si ředitelství Jednoty ponechalo získanou částku až do doby, kdy bude otevření školy se zemskými úřady projednáno. Uprostřed revolučních událostí roku 1848, potvrdilo vídeňské ministerstvo 14.dubna předložený plán a Jednota měla možnost zahájit vyučování. Ale teprve 18.listopadu 1848 začala vyjednávat s vedením první české školy v Panské ulici, zda by mohla průmyslová škola používat téže budovy jako přírodovědecky zaměřená vzorná škola Amerlingova. Nevyjasněné finanční otázky a posléze nedůvěra ve spolehlivou správu a využití nabytých prostředků, oddálily v roce 1848 zřízení české průmyslové školy. Samotné vyučování bylo zahájeno až 8. března 1857. Po dalších šesti letech, v roce 1863, se průmyslová škola od Amerlingovy hlavní školy zcela oddělila, neboť dostala od pražské obce najatou samostatnou budovu na Masném trhu vedle kostela sv. Jakuba.³⁹

V souvislosti s celonárodním probuzením při zakládání průmyslové školy, je jen škoda, že se Amerlingovi nepodařilo vzbudit podobný zájem s jeho Budčí. Ne že by se nesnažil, ale

³⁸ Tamtéž

³⁹ Tamtéž

5. Stav českého školství před r.1830 jako podnět k reformnímu úsilí Amerlingovu

Abychom pochopili, jaký význam měla činnost Karla Slavoje Amerlinga v české výchově a pedagogice, musíme si uvědomit, jaký byl stav české výchovy a pedagogiky před začátkem jeho působení, tedy před rokem 1830.

V této kapitole mé práce se budu zabývat dějinami školství od vlády Marie Terezie až do roku 1830. Zmíním se rovněž ve stručnosti o vzdělávání učitelů. Píši – li o dějinách obecného školství v českých zemích, nemohu začít ničím jiným než zavedením všeobecné vyučovací povinnosti pro děti od šesti do dvanácti let Marií Terezií v roce 1774.

Důvody, které k tomu tehdejší českou královnu Marii Terezii přiměly, byly více než prozaické. Ve dvou válkách, které v prvních dvaceti letech vlády Marie Terezie habsburská monarchie vedla, prokázala její velkou zaostalost. Jednalo se o válku o dědictví rakouské (1740 – 1748) a o sedmiletou válku (1757 – 1763). Během první války přišla rakouská monarchie o nejbohatší části říše Kladsko a hlavně Slezsko, které připadly natrvalo Prusku. Odstranění těchto ztrát, kritická finanční situace a mezinárodní izolace Habsburků, byly důvodem k tomu, aby byly urychleně vytvářeny podmínky pro hospodářský rozvoj. Základním předpokladem tohoto rozvoje bylo položení pevných základů obecného školství.

Prvním krokem řešení této situace bylo zrušení jezuitského řádu, které učinil syn Marie Terezie Josef, což se ukázalo pro vývoj evropského, a tedy i českého školství jako klíčové. Zrušením jezuitského řádu došlo zároveň i ke zrušení posledního všennárodního a mezinárodního školství, „ježto odtud školy ve všech zemích počínají se čím dál tím patrněji vyvíjet svým

vlastním životem národním“.¹ Zrušením řádu začalo docházet k pozvolnému omezování práv církve nad školstvím, „což byl také začátek postupného konce jejího rozhodujícího vlivu v této oblasti“.²

Ještě důležitějším krokem pro rozvoj české školské soustavy pak byly tereziánské reformy, kterými Marie Terezie vytvořila základy novodobé školské soustavy a zároveň podpořila její rychlejší rozvoj.

Obecné školství bylo v té době ve velmi bídném stavu, protože stálo zcela mimo zájem jezuitů. Vyučování i docházka byly zcela nahodilé. Učitelé byli nedostatečně vzdělaní a špatně placeni. O jejich „kvalitě“ svědčí fakt, že se obvykle jednalo o zběhlé studenty a v horší případech i o bývalé vojáky. Tento neutěšený stav trval až do konce sedmileté války (1763), kdy se definitivně dospělo k závěru, že je nezbytné zlepšit stav národních škol, zajistit zvýšení školní docházky a zdokonalit přípravu učitelů.

Tohoto úkolu se zhostil opat augustiniánského kláštera Jan Ignác Felbiger, který vypracoval návrh reformy školství v dědičných zemích Habsburků. Tento dokument, který se jmenoval „Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy,“ schválila Marie Terezie 6. prosince 1774. Byla to vůbec první listina na poli elementárního rakouského školství. Felbigerův školní řád platil s drobnými změnami až do roku 1869, kdy došlo v Rakousku k další úpravě elementárního školství. Tak vznikla první soustava základního školství, „vybudovaná na Komenského principu jednotnosti, v níž jednotlivé školy na sebe obsahově navazovaly“.³

Následovaly změny, které vyplynuly z potřeby gramotných sil pro rozvoj průmyslové výroby. Bylo požadováno pro každou zemi jmenování školských komisí, které by zakládaly a řídily školy.

1 Kádner, O.: Vývoj a dnešní soustava školství. 1. díl. Praha 1929. s. 9.

2 Veselá, Z.: Vývoj české školy a učitelského vzdělání. Brno 1992. s. 8.

3 tamtéž s. 9.

V místě působení této komise měla být založena tzv. normální škola, která by vzdělávala učitele ostatních škol a byla vzorem pro ostatní školy působící v zemi. V každém větším městě pak měla být trojtřídní škola hlavní a ve všech menších městech a obcích škola obecná nebo tak zvaná triviální, tak aby žádné dítě nemělo do školy déle než 5 kilometrů.

Obsahem vzdělávání ve školách obecných bylo náboženství, biblické dějiny, čtení, psaní a počítání. Pro žáky žijící na vesnici měla pak škola zabezpečovat „patřící uvedení k pravosti a náležitosti, též i k hospodářství“.¹ Byla – li tato škola v místě s českým obyvatelstvem, byl vyučovací jazyk český. Hlavní škola měla kromě výuky školy triviální připravovat na další studia a poskytnout přípravu pro vojenskou službu a děle i pro řemeslníky a rolníky. Vyučovacím jazykem byla v první třídě čeština, ve druhé třídě se vyučovalo dvojjazyčně (česky a německy) a ve třetí třídě byla vyučovacím jazykem již pouze němčina. Ještě náročnější byla škola normální, která připravovala zejména budoucí učitele. Součástí výuky této předchůdkyně pedagogických fakult byl také výklad o povinnostech učitelů, o metodách výuky, o udržení kázně při vyučování či o správném vedení katalogů. Vyučovacím jazykem zde byla výhradně němčina. Podstatnou a pro školství určitě prospěšnou změnou byl fakt, že učitelem se mohl stát pouze ten, který se prokázal vysvědčením z normální školy.

Tereziánské školské reformy sice znamenaly obrovský pokrok, ale měly i své nedostatky. Jedním z nich bylo nedostatečné hmotné zabezpečení učitelů. Velikým problémem bylo rovněž špatné materiální vybavení škol a také nepřiliš pevně stanovená povinnost školní docházky. Nejvíce tím trpěly venkovské děti, které musely pracovat v hospodářství. Nemenším nedostatkem byla nadále trvající značná závislost školy na církvi, která se projevovala zejména v zaměření výuky, ale i v samotném vztahu učitele a

¹ Faimonová, A.: Dějiny školství rakouského od nejstarších dob až po rok 1848. Telč 1908. s. 117.

faráře, kde byl právě učitel jednoznačně ten podřízenější. Zcela běžně byl učitel spíše farářovým služebníkem než pedagogem. Dalším neblahým průvodním prvkem tereziánské školské reformy byla rovněž germanizace, související s němčinou, jako s mnohdy jediným vyučovacím jazykem, jak už jsem se výše zmínil.

Přesto však došlo ve školství k velikému kvantitativnímu růstu. „Roku 1778 chodilo v Čechách do obecných škol 111754 žáků. Roku 1791 to však bylo již 185354 a o čtyři roky později 216659 dětí.“¹

Tento pozitivní vývoj silně zasáhly čtyři dlouhé a hlavně prohrané války Rakouska s Francií. Nastoupil režim policejního absolutismu, obnovila se privilegia duchovenstva a školství bylo zcela podřízeno katolické hierarchii. Vše vyústilo v tzv. Schulkodex, který v roce 1805 vydala opravná studijní komise, zřízena v roce 1795. Jeho základní zásadou bylo, že „Rakousko nepotřebuje lidi vzdělané, ale dobré poddané“.² Podle tohoto řádu se pak obecné školství řídilo více než půl století.

V roce 1821 vydal císař František směrnici, podle níž se žákům mají vštěpovat jen takové znalosti, které by je nerušily v pozdější životní práci a nebránily jim stát se dobrými poddanými. Z toho důvodu byly předměty na obecných školách omezeny jen na trivium, to znamená na čtení, psaní a počítání a pochopitelně náboženství.

Tupá policejně byrokratická reakce těchto let neměla smysl to, aby vzdělávala lidi více než bylo potřebí k slepé poslušnosti zvláště řízených. Povazovala stav který ona zavedla, za stav věčný a snažila se ho všemi prostředky udržet. Omezovala proto společenský, kulturní a zvláště politický život na minimum a omezovala proto také rozvoj vzdělání v němž viděla nebezpečí pro svůj systém vlády. Cílem výchovy tehdejší školy nebyl člověk co

¹ Šafránek, J.: Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. 1. díl. Praha 1913. s. 168.

² Veselá, Z.: Vývoj české školy a učitelského vzdělání. Brno 1992. s. 12.

nejvíce vzdělaný, ale poslušný poddaný. Správa školství byla úplně v rukou kněžstva, které mělo" svou náboženskou autoritou dát tomuto systému ideologické zdůvodnění. Obecnému lidu bylo poskytováno jen trivium, tedy skutečně nejnutnější minimum vzdělání

V zemi, která dala světu Komenského, nebylo hromadného vyučování všech žáků ve třídě. Učitel nebo jeho pomocník chodil od žáka k žákovi a každého učil něčemu jinému, každému ukládal jinou práci. Podkladem nároku učitele na plat (sobotáles) nebylo to, že žáci dané látce rozuměli, ale to, že ji uměli odříkat. Nikdo si nedal práci s tím, aby zkoumal, zda za odříkávanými větami je porozumění obsahu. Tento výchovný formalismus, který přežíval do 19. století ze školy středověké, byl v rozporu s potřebami rozvíjejícího se průmyslu, neboť znalosti lidí takto vychovaných byly naprosto minimální, formální a z okruhu věcí vzdálených výrobě a životu.

Tehdejší metody školní výchovy a výuky lze vyjádřit slovem: drezúra. Ve školách se sice četlo, ale žáci nevěděli, co čtou. Odříkávaly se definice druhů slov, rodu, čísla atd., ale jen na naučených větách. Dostal-li žák jinou větu, s jinými mluvnickými jevy, nevěděl si s ní rady.

To byl všeobecný stav výuky v Rakousku, který v Čechách byl ještě zhoršen germanizací prováděnou soustavně po celou dobu existence Rakouska. Německé vyučování i na nejnižších stupních školy způsobovalo, že děti, které prošly školou, uměly odříkat spoustu látky, ale ničemu z ní nerozuměly. Josef Jungmann ve svých »Zápiscích« vypravuje, jak se učil německému katechismu: »Uměl jsem celé listy z paměti ač jsem z nich sotva dvě tři slova rozuměla Karolina Světlá zachytila velmi citlivě v „Upomínkách“. jak hrozně tato bezduchá drezúra a germanizace působila na dítě. Tyto nedostatky školství vzbuzovaly oprávněné protesty rodičů, jak

vidíme z petice 1025 pražských měšťanů arcibiskupovi, kterou podali v září 1845.⁴⁰

S tímto ubohým stavem školství se shodoval i stav české pedagogické literatury. Je možno říci, že dvě stě let po Komenském v jeho národě ne existovala pedagogická literatura. Teprve kolem roku 1840 vycházejí první teoretické spisy: Svobodova »Školka« (1839), Formánkuv spis »Listové týkající se vyučování mládeže na venkovských školách« (1839) a Filčíkovi učebnice přírodovědy.⁴¹ Připočteme-li k tomu ještě i to, že učitelství bylo jedním z nejnižších společensky postavených stavů, jak vyšší svého platu, tak společenským oceňováním své práce a že jeho vzdělání bylo skutečně minimální, dostaneme obraz skutečně úžasně nízkého stavu výchovy v českém národě v první polovině 19. století, kdy vzniká jeho střední vrstva a uvědomuje si tento stav výchovy jako jednu z hlavních příčin žalostného stavu celého národa.

Ke změnám k lepšímu začalo docházet ve 30. letech 19. století, kdy v českých zemích rostlo opoziční hnutí, vyrůstají především z hospodářského a společenského zesílení české střední vrstvy a inteligence. Svou roli sehrály i červencové revoluce ve Francii a polské povstání.

Polské povstání r. 1830 oživilo i u nás naděje na to, že by bylo možno dobýt národních práv obdobnou cestou ozbrojeného povstání proti Rakousku. Avšak český národ byl daleko více zasažen svými předchozími osudy než národ polský, neměl společenskou vrstvu, která by byla ochotná či schopná ujmout se vedení takového boje. Zněmčilá šlechta vyznávala teritoriální vlastenectví, které se celkem snášelo s koncepcí Čech jako součásti Rakouska, česká buržoazie se dosud nezkonsolidovala ve vedoucí třídu národa a její radikální křídlo bylo poměrně malou a málo vlivnou skupinou lidí. Teprve rok 1848 znamená určitější diferenciaci těchto směrů a jejich programů. Všecky tři směry však

⁴⁰ Dýma M.: K.S. Amerling, Buditel a pedagog, In.: Pedagogika, roč. VII., 1957, str. 554-557

⁴¹ Tamtéž

viděly ve vzdělání nástroj zlepšení současného stavu společnosti, při čemž liberální šlechta a buržoazie v něm viděla nástroj odvracení revoluce, radikálové naopak předpoklad : revolučního uvědomění. Výchova a vzdělání byly reálnou a nejméně riskantní cestou přípravy lepší budoucnosti vlastního národa. Zvláště liberálové viděli ve výchově přímo protijed proti revolučním tendencím lidu jehož pozdvižení se obávali. Vzdělání mělo jednak zaměstnat bouřící se příslušníky lidových vrstev, ale mělo jim dát také naději, že s jeho pomocí dosáhnou blahobytu.

Z tohoto stavu českého školství a pedagogiky vyplývaly pro naše buditele tyto úkoly:

Rozšířit školní výchovu tak by zasáhla co nejširší vrstvy lidu. S tím souvisí požadavek výchovy žen a ženského vzdělání a konec konců i požadavek výchovy dětí podnormálních. Zlepšit účinnost školské výchovy zlepšením učebných metod a celého osnování učení. Místo formálního učení objevuje se nutnost zavést vzdělání věcné, které formální dovednosti spojuje se znalostí věcí, přírody a společnosti a v němž místo odříkávání namemorované látky je kladen důraz na porozumění látce, místo reprodukce mrtvých výroků autorit je dítě vedeno k tvůrčímu zvládnutí učiva a ke kritickému postoji k autoritám Proto se v osnování učiva přechází od principu formálního k věcnému objevuje se požadavek vyučování mateřským jazykem, požadavek názornosti a postupnosti vyučování, jak je razil Komenský. Teprve obrozenecká doba přejímá na svůj prapor požadavky velkého reformátora. Rozvinout pedagogickou teorii, aby pomáhala řešit tyto úkoly praxe. Všecky úkoly byly řešeny pod zorným úhlem zlepšení stavu vlastního národa. Buditelé pokládali za jedinou příčinu zaostalosti a bídý svého národa nevzdělanost lidí. Jiné příčiny společenské neviděli, nebo alespoň nekladli na první místo. Podle tohoto osvícenského názoru (ostatně běžného v té době i v jiných zemích) stačilo dát všem lidem určitou sumu vědomostí, aby celá společnost přešla do vysněného stavu budoucí blaženosti. S tímto názorem bylo spojeno utopické přecenění úlohy školy a výchovy ve

společnosti. K tomuto přecenění přispěla u nás nepochybně i situace, v níž na počátku 19. stol. český národ žil.

Na poli školském je právě Amerling nejvýraznějším představitelem liberálních vrstev, který se snaží uskutečnit výchovné úkoly dané dobou. Jako lékař, přírodovědec a filosof, získal si široký rozhled, kterým značně vynikal v naší předbřeznové společnosti. Spoluprací s J. Svobodou, učitelem opatrovny na Hrádku a autorem »Školky«, byl přiveden k zájmu o výchovu a o školu.⁴² Jako buditel, jemuž záleželo na tom, aby byl co nejdříve český národ vymaněn z bídy duševní i hmotné, nemohl nevidět, že stav národa lze zlepšit jen tím, že budou lépe vychovány nové generace. Při tomto osvícenském přecenění významu vzdělání a výchovy vidí Amerling, že toto zlepšení výchovy mládeže je závislé na tom, jaká je současná generace dospělých. I snaží se vyjít z bludného kruhu tím, že se zaměřuje na výchovu dospělých. Až do vystoupení Amerlingova byly hlavním prostředkem výchovy dospělých knihy, čtenářské besedy. Působením J. K. Tyla se stává druhým hlavním prostředkem výchovy dospělých divadlo a společenské zábavy. Amerling proboují cestu novému prostředku, jímž je soustavné dovzdělávání a převýchova dospělých pomocí popularizace věd. Má tím být dosaženo zlepšení jejich přípravy pro životní zápas v kapitalistickém konkurenčním boji a současné zlepšení pro výchovu budoucích generací. Z generaci dospělých je Amerlingovi klíčem pro zlepšení výchovy mládeže lepší a vzdělanější učitel.⁴³

Při svém úsilí o vytvoření nové společnosti naráželi buditelé stále častěji na nedostatky výchovného systému. Bezduchý formalismus školské rutiny, špatně placených učitelů mařil v zárodku každou naději na zlepšení výchovy mládeže. Přivést učitele k tomu, aby vyučovali víc než jen čtení, psaní, počítání a náboženství, aby dávali dětem také znalosti o světě, o přírodě a společnosti, znamenalo především dát jim návod, jak to udělat, ukázat nové metody práce a novou náplň školního vyučování. To bylo možno

⁴² PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. XV

⁴³ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. XII

jen ve zvláštním ústavu, který podle německého vzoru byl nazýván „učitelským semenišťem“ (seminářem). Avšak čekat na to, že bude český učitelský seminář vybudován vládou, znamenalo čekat věčně.

Amerling nezůstává jen u teorie. Své pedagogické teorie příliš nerozvíjí, ale snaží se je především uskutečnit. Když není naděje, že by se český národ dočkal nové školy od vlády, pouští se Amerling s pravým elánem proroka, přesvědčeného o svém poslání, do budování svého Budče.⁴⁴ Jím mělo být vyřešeno hned několik úkolů: doplnění vzdělání dospělých, řemeslníků a žen, doplnění vzdělání učitelů jakýmsi dobrovolným doškolováním v Budečských poradách učitelských, měl se stát základem pro soustavu jednotné školy a měl zavádět nové učebné osnovy a metody, propagovat učení proti formálnímu, mateřský jazyk a názorné vyučování. Jestli se mu tyto cíle podařilo splnit uvidíme ve druhé části.

⁴⁴ Amerling užíval jméno Budče v mužském rodě, v mé= práci je budu používat v rodě ženském

6. Budeč

6.1 Úvod

V této kapitole přistoupím k popisu už samotné Budče. Budeč je dnes především hodnocena jako projekt pedagogický. Pedagogické hledisko při hodnocení a analýze takového projektu, jakým byla Budeč, je ovšem příliš úzké. Pokusím se tedy o pohled širší, komplexnější, který se bude snažit postihnout veškeré jevy tohoto důležitého článku naší výchovy. Přístup k problematice bude syntetický a bude se snažit postihnout Budeč v celé její šíři, s důrazem na dobové souvislosti a realie.

Cílem bude seznámit čtenáře s motivy a ideou Karla Amerlinga, proč vůbec pojal doktor veškerého lékařství nápad na zřízení takového výchovného ústavu, kde bral inspiraci, jaké si kladl cíle. Velký prostor bude věnován financování projektu, samotné stavbě a Amerlingovým spolupracovníkům. Těžiště druhé části bude samozřejmě ležet v pohledu čistě pedagogickém a výchovném. Prostor bude věnován koncipování budovy, obsahu výuky a metodám práce. V závěru budou nastíněny příčiny neúspěchu.

Nutno podotknout, že podmínky pro úspěch si Amerling vytvářel velmi pečlivě, cílevědomě a po celou dobu svého pobytu v Praze. Proto, aby se vůbec mohl do tohoto velmi ambiciózního plánu pustit, musel splňovat několik předpokladů. Prvním předpokladem který vzbuzoval naděje na konečný úspěch byl samotná Amerlingova osobnost. Z předchozích stran již víme, že Amerling byl muž širokého vědeckého rozhledu s úžasnou organizátorskou energií, entuziasmem a charismatem, který uměl velmi dobře působit na lidi. Amerling chtěl být a také byl mužem činu. Uměl své vize přeměnit v realitu, šel si pevně za svým cílem, kterému bezmezně věřil. V uskutečnění těchto cílů byl vytrvalý a houževnatý. Tato jeho vlastnost byla velmi důležitá, už samotná příprava mu kladla do cesty spoustu překážek, které by slabší

osobnost odradily. Ne však Amerlinga. Ten šel za konečným úspěchem neústupně a téměř na pokraji sebezničení. Projektu věřil a považoval ho svoje životní dílo, vpřed ho hnala touha po zlepšení života svého národa, tím že mu nabídne první ryze český vzdělávací ústav.

K uskutečnění smělé myšlenky by samo o sobě vlastenecké nadšení nestačilo. Právě tehdy když Amerling začal o realizaci plánu přemýšlet v reálných obrysech, když začal nastiňovat svoje plány lidem sobě blízkým a když se začal obracet na případné donátory s žádostí o příspěvek, právě tehdy se začala zúročovat jeho neúnavná buditelská činnost.

Jak je patrné i z první části práce v té době, tedy v roce 1839, již Amerling osvědčil své kvality. Byl v širokých kruzích pražské aristokracie a pěstitelů věd velmi dobře znám. Svými nedělními přednáškami v Klementinu si získal důvěru vlivných osob, které byly ochotny jeho podnik financovat. Založením organizace Stálců prokázal nesporně organizační talent.⁴⁵ Měl tedy vybudované zázemí z důvěry a sympatií vlivných šlechtických a měšťanských kruhů.

Všichni se těšili na českou vyšší všeobecně vzdělávací školu a chtěli mít na jejím vybudování zásluhu. Proto mohl přikročit k vybudování ústavu, v němž by mohl své myšlenky proměnit v činy. Jeho budování věnoval všechny své síly svých nejlepších mladých let. V případě svého úspěchu si mohla Budeč činit ambice na nejvýraznější úspěch národních obrozenců.

6.2. Inspirace a jak se dostal k pedagogice

Zájem o výchovu prostupoval veškerou Amerlingovou buditelskou činností. Tento zájem nebyl kultivován nijak cílevědomě, ale byl podnícen zcela přirozenou cestou. Ať už to

⁴⁵ Mluvíme o roce 1839, tehdy byl ještě projekt Stálců úspěšný. Problémy přišly až později.

byla Amerlingova přirozenost nebo to bylo dáno výchovou jeho dědečka, který v něm nutnost vzdělání rozvíjel od nejtútlejšího věku se můžeme jen domnívat. Zřejmě kombinací obojího. Těsný styk s venkovskými učiteli, který se dál během jeho prázdninových cest v době kdy přednášel v Průmyslové jednotě ho stále jasněji přesvědčoval o nutnosti reformovat výchovu a školu. Jeho přednášky v nedělní škole Průmyslové jednoty a jeho popularizační činnost mu nepřidala dostatečná k tomu, aby se zlepšilo vzdělání v národě. Představa vzdělávání souvisela v Amerlingově koncepci velice úzce s celkovou teorií vědy a především s celkovou Amerlingovou filozofií vývoje. Je příznačné, že překážky v dosavadním vývoji poznání vidí Karel Amerling především v přílišné absolutizaci zvláštností člověka, v jeho odtržení od přírody. Konstatuje přímo, že člověk s přírodou má jednu a tu samu historii, vývoj přírody v jednotlivých svých říších a fázích (ovšem spíš v hodnotovém nežli časovém smyslu) v říši nerostů, rostlin a zvířat je podle něho vlastně v člověku reprodukován. Organismus člověka ve svém tvaru i změnách je opět reprodukován ve struktuře společnosti a v jejím pohybu (povaha a vývoj národa, lidstva atd.). V souvislosti s tím je i vzdělávací proces Amerlingovi reprodukcí postupného „vzdělávání“ člověka v procesu vývoje. Cílem učitele má být v duši svého svěřence opětovat člověčenstva svět a takto vlastně modelovat pohyby uvnitř přírody.⁴⁶

Díváme-li se dnes kriticky na velkolepý Amerlingův pokus, tážeme se především po původnosti jeho myšlenky a po vzorech, které ovlivňovaly její uskutečnění. I když víme, že myšlenka vybudovat v Praze výchovný ústav zrála v Amerlingovi od počátku jeho veřejného působení a že byla hlavní částí, ba vyvrcholením jeho snah, přece konkrétní náplň i praktické provádění plánu

⁴⁶ Čondl K.: Sto let Amerlingova Budče, Věstník Pedagogický, roč. XX, 1942, s.339-358

PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. XI./3 Pedagogické rozhledy, roč. XXII. článek Ladislav Horák.: K.S.A. Z hlediska pedagogiky národní

ukazují k tomu, že pedagogicky nezkušeného dvaatřicetiletého doktora lékařství vedly při plánování ideály osobností, které byly intimněji obeznámeny se školou a výchovou než byl on.

Mezi podněty a vlivy, které živily Amerlingovu fantasií, byly jistě vlivy a vzory, které k nám tehdy pronikaly z ostatní Evropy. Tak lze najít určité shody s hnutím P. Ch. Fouriera, francouzského sociálního utopisty, který na počátku 19. století chtěl reformovat společnost svými falansterami. Nesporný je také na př. vliv I. Pestalozziho a Diesterwega. Ponechejme je ale stranou. Je třeba zdůraznit, že Budeč měla kořeny domácí. Byla to myšlenka Komenského školy potocké, která tanula na mysli Amerlingovi, když promýšlel a uskutečňoval plán výchovného ústavu. Sám to doznává v dopise Burianovi již v dubnu r. 1839, když říká, že Budeč má být provedením Komenského „zámyslu v Potoku Šaryšském“.⁴⁷ Spolupůsobily tu jistě i Komenského plány vševědné a jeho snahy didaktické. Pansofie přece tolik odpovídala rozdychtěnému a stále neukojenému duchu Amerlingovu, takže vševědné tužby Komenského se mu staly přímým programem pro vlastní činnost a působení. Stejně tak odpovídaly jeho živelnému učitelství vyučovatelské zásady Komenského didaktiky. V musejních zápiscích výslovně říká: „Co Amos Komenský ve svých učitelských spisech nastínil, to náš budiž cíl“.⁴⁸

Stejně jako Komenskému tane i jemu na mysli ideální typ učitele — opravdového vychovatele, jehož osobnost je základním činitelem ve výchovném působení. Oba jsou zastánci a uskutečňovateli myšlenky radostné školy. „Žáku práce, učitelí vedení“, je také pro Amerlinga devisou školní práce. Svou Budeč uskutečňuje Amerling školu životnou, Komenského dílnu lidskosti, která by vychovávala životem, prací, vlastním úsilím a vlastním poznáním pro život. Tomu se podřizuje výstavba školy, její vnitřní

⁴⁷ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960 s.41

⁴⁸ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. XI./6 Zápisky Amerlingovy (útržky)

Čondl K.: Sto let Amerlingova Budče, Věstník Pedagogický, roč. XX, 1942, s.339-358

uspořádání, výchova i vyučování. Staví svou Budeč uprostřed zahrady s polním hospodářstvím s pracovnými a laboratořemi a s účelným vnitřním zařízením.⁴⁹

Je ovšem otázka, co Amerling znal nebo mohl znát z vlastního studia učitele národů. Na počátku 19. století byly toliko čtyři spisy Komenského nově česky vydány: latinsko-česko-německé vydání *Janua linguarum reserata aurea*, které roku 1805 s životopisem Komenského vydal Karel Ignác Thám, dále *Labyrint světa a ráj srdce*, vydaný v Praze 1809, potom Zieglerem vydané *Umění kazatelské* z r. 1824 a konečně *Orbis pictus*, který vyšel u Pospíšila roku 1833 v překladu Chmelově. Nejhloub však zapůsobilo na Amerlinga nové vydání *Orbis picti*. Právem se domníváme, že tato kniha, která byla podle prof. Hendricha skutečnou senzací na knihkupeckém trhu třicátých let, podnítila Amerlingův zájem o Komenského vůbec a určila jeho poměr k snahám a myšlenkovému světu učitele národů pro celý život. Tak již roku 1836 v *Knížce o hmyzech* mluví o „malovaném světě“ od Jana Amose Komenského, „vysoce učeného a nám všem na vždy nezapomenutelného muže a českého biskupa, který onu knížku nýbrž i přemnoho jiných přežitekých knih pouze z lásky k vám sepsal a vydal“.⁵⁰ Amerling se dokonce pokusil o přímé pokračování tohoto díla svým *Světem v obrazích* a velká část jeho činnosti didaktické v letech padesátých i byla přímým uskutečňováním toho, co naznačil Komenský v tomto i svém díle. Když pak roku 1849 otiskuje Amerling v *Poslu z Budče* životopis Komenského, je nejen celá osnova, nýbrž i téměř doslovné znění celých odstavců převzato z Chmelovy biografické předmluvy *Orbis picti* z r. 1833. Pokud ovšem Amerling znal koncem let třicátých a na počátku čtyřicátých ostatní díla Komenského, psaná jazykem latinským, můžeme se jenom dohadovat. Víme, že zakladatel Budče byl výborným latiníkem. Mohl tedy číst tyto spisy

⁴⁹ Čondl K.: Sto let Amerlingova Budče, *Věstník Pedagogický*, roč. XX, 1942, s.339-358

⁵⁰ Macura V.: *Znamení zrodu*, Praha 1992, s. 180 – 190

Čondl K.: Sto let Amerlingova Budče, *Věstník Pedagogický*, roč. XX, 1942, s.339-358

v originále. Přímých citátů nebo určitých odkazů na ten nebo onen spis Komenského nikde u Amerlinga nenajdeme, ale časté jeho poznámky nebo výroky se zdají nasvědčovat tomu, že byl dobře informován o období Komenského práce v Šaryšském Potoce. Také vnější organizace a vnitřní náplň Budče mají mnoho shodného s tím, co Komenský naznačil v Schola pansofica.

V letech čtyřicátých hluboce na něj zapůsobila česká Didaktika, která se šťastným nálezem Purkyňovým dostala konečně do vlastí již byla původně určena.

Jak byl Amerling v této době prostoupen Komenským, podává nejlepši svědectví jeho oddaná žačka Bohuslava Rajska. Píše mu v nedatovaném dopise z r. 1841: „... Když na Komenského sobě vzpomenu, tak jakž jste jeho život a působení nám nedávno vylíčil, když pomním na jeho vznešené-smýšlení a krásné zásady, tu se mně'zdá, že nezemřel, ale že v šťastnějších poměrech žije mezi námi a nám popřáno jest oučastnu být jeho poučení. Ano, drahý učiteli náš, duch Komenského nás neopustil a nemějte to za pochlebování pouhé, řeknu-li, že vy jste nám nyní tím,- čím on byl sedmnáctému století...“⁵¹

6.3. Název Budeč

Amerling nazval svou ideální školu „Budeč“. Chtěje oživit českou historii, zvolil jméno přemyslovské tvrze u Zákolan, v níž, podle pověsti z Kosmovy kroniky, stávala škola, kam se sjížděli Čechové, Poláci i příslušníci ostatních slovanských kmenů.

Amerling zacházel s historickými fakty libovolně, jak to už romantismus dělával. Ze zmínky v kronikách o tom, že na Budči u Zákolan se vzdělávali Libuše a Přemysl, Ludmila i Václav, Amerling vykonstruoval, že to byla škola slovanská. Tuto ideální školu stavěl pak proti školám latinským i proti universitě. Nic mu

⁵¹ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. VI/a, b dodatky k dopisům

nevadilo, že historická skutečnost byla poněkud jiná. Budeč podle Amerlingovy fantazie je slovanské učiliště, na němž se pěstovaly všechny vědy tehdejší doby, hlavně pak náboženství a řemesla, v nichž Slované měli předstihnout ostatní národy. Návrat k tomuto staroslovanskému vzdělání je Amerlingovi cestou k povznesení českého národa z úpadku. Zmínka o učilišti byla i v nalezených Rukopisech. Citát z Rukopisů, který se jí týkal – „Učení věštábám vítězovým“, byl přijat za heslo nového vlasteneckého podniku. Toto konstatování znamenalo více, než samo o sobě sdělovalo: život náš, má-li přirozený být, musí z předků jich vzniknout, z toho zárodku, kterýž jimi před věky od tvůrce byl položen. Obnovení tradice Krokovy Budče znamenalo tedy v jisté znakové rovině obnovu dávné přirozenosti českého života, v žádném případě neneslo význam výhradně pedagogický.⁵²

Nebylo to ale jen historické jméno na paměť vybájené kolébky naší vzdělanosti, nýbrž i symbol naděje. „Bude budit český národ k velkým buditelským a budovatelským úspěchům. Bude vychovávat budoucí mládež, budit její vlohy a budovat blahou budoucnost“. „Heslem mého ústavu“, říkal Amerling, budiž vždy a po každé budoucí činy“. Proto kořen slova budovat měl i pro budoucnost znít také z názvu Budeč, ve kterou Amerling věřil. Už samotné jméno ústavu mělo být tedy symbolem poslání Budče.⁵³

Z názvu se jakoby ze zárodku obsahujícího v sobě genetickou informaci o budoucnosti odvíjí Amerlingovy vize příštího ústavu: v kořenu svém zahrnuje ty všechny pojmy, že vychovává budoucí mládež a naději vlasti, jakýsi budeč, dílem že budí a buduje, že vlohy a snímek pobádá, prakticky si počíná, buduje (staví), že na blahou budoucnost ukazuje, a že v souhlasnosti šlechetnosti svých přátel a nejlaskavější vlády vskutku bude. Už v této komplexní zpětné sémantizaci názvu, která je vlastně hledáním mýtického Slova, jež by v zárodku obsahovalo vše, se ukazuje tíhnutí celé

⁵² Macura V.: Znamení zrodu, Praha 1992, s. 180 – 190

Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s.43

Cipro M.: K.S.Amerling, In.Pedagogika 1986 s.225 - 245

⁵³ Macura V.: Znamení zrodu, Praha 1992, s. 180 – 190

instituce k mýtickému univerzalizmu, k zachycení celého kosmu v malém, což projekt Budče od počátku charakterizovalo:

Budeč budoucí mládež (budeč), ten, který budí, ten, který buduje, ten, který je zárukou budoucnosti.

6.4. Amerlingova idea

Jaký vůbec měl Budeč podle svého zakladatele být? Kdo a co se na něm mělo vyučovat? Pro koho škola měla vůbec být? Proč vůbec Amerling začal uvažovat o realizaci tohoto plánu? Podle vlastních slov Amerlingových byly pro založení Budče rozhodující zejména dvě okolnosti. Jednak to byl nedostatek žádoucně vzdělaných učitel a druhou pohnutkou byla absence metod časům našim přiměřené.⁵⁴ Školy národní nemohly by podle něho povznést všeobecnou vzdělanost a tak odstraňovat bídu národa, kdyby neměly dost vzdělaných učitelů. Amerling dobře poznal, že jen zvýšením vzdělání učitelů se dá zvýšit úroveň školy. Proto hlavní součástí Budče měl být ústav pro vzdělávání učitelů. Vyučování se mělo dít v čase, kdy jiné školy mají prázdnou, tedy každý den odpoledne a v neděli. Navštěvovat měli Budeč posluchači učitelských preparand i starší učitelé. Z tohoto faktu je zřejmé, že Budeč měla být jen jakousi nadstavbou k učitelským preparandám při hlavních školách.

Amerling měl vysoké mínění o povolání učitelském V Promyslném poslu v úvodě k druhé neděli v Chudenicích kreslí na osobě Dobroslava ideální typ učitele. Učitel podle něho je šlechetný a ctnostný muž s velikými životními zkušenostmi a vzděláním který neustále prahne po novém vědění, aby zdokonaloval sám sebe a jiným napomáhal, radou a pomocí. Je

⁵⁴ Čondl K.: Sto let Amerlingova Budče, Věstník Pedagogický, roč. XX, 1942, s.339-358

abstinentem a nepřítelem pověry. Poučuje-li, hledí vést k samočinnosti. Učí tak, že druhý necítí, že poučuje.⁵⁵

Takového učitele nemohly ovšem vychovat tehdejší preparandy při hlavních školách. Amerling si byl toho vědom, a proto již od počátku své veřejné činnosti soustřeďoval kolem sebe skupinu učitelů, nespokojených s dosavadním stavem, českého školství. S nimi promýšlel plány na školskou reformu, která by změnila ducha tehdejšího školství a dala učiteli vzdělání, které mu patřilo. Tato činnost datuje už od roku 1834, kdy začíná s učitelskými preparandisty akademické schůzky. Odtud pak vedla cesta přímo k Budči.

Tento původní plán Amerlingův, omezující se v podstatě na jakési doplňovací nebo pokračovací vzdělání jenom učitelů, byl časem změněn. Zejména když se Budeč měla stát podle pozdějších úmyslů svého zakladatele výchovným ústavem pro širší skupiny společnosti. V moderně zařízeném ústavu se tedy měla vzdělávat nejen nová generace národních učitelů, ale též vzorní průmyslníci, řemeslníci, dělníci, matky-hospodyně a později středoškolská mládež. Budeč měla dát vyšší vzdělání všem kdo po něm touží.

To byly čtyři základní stupně, po nichž chtěl národ vést k zvýšení jeho osvěty. Amerling měl ovšem ještě další plány, k jejichž vyzkoušení však nedošlo. V „Poradách Budečských“,⁵⁶ o nichž často mluvil tak, že až se mu podaří vybudovat Budeč, překročí i k reformě gymnázia, říkával, že tím bude všechno školství u nás zlepšeno a vysoké školy se k tomuto budovatelskému školskému ruchu připojí pak samy.

O Amerlingově ideje si můžeme udělat přesný obrázek z jeho korespondence s Tomášem Burianem z 3.dubna 1838: „Budeč má učitele pravnárodní vychovávat, a sice zřídilo by se všemuseum,

⁵⁵ Tamtéž

⁵⁶ Byly to vlastně pracovní schůzky tehdejších učitelů, kteří se angažovali v pedagogických reformách.

kde by se všechno nalézalo, a sice knihy pro každý oddíl lidského vědění a umění“.⁵⁷

Vzhledem k mnohem širšímu záběru se musel upravit i obsah vyučování. Amerling chtěl, aby se vyučovalo všem vědám a uměním, ke kterým dospěla doba. Toužil po všemuseu, kde by studující měli příležitost nalézt vše, co je třeba člověku, který chce být obeznámen s každým oddílem lidského vědění: knihovnu, zahradu s rostlinami, obrazárnu, glyptotéku, chemický a fyzikální kabinet a přírodovědecké sbírky. Přesně to, co si představoval Komenský, když psal, že škola má být místem příjemným a oči vábícím. Amerling nezapomněl ani na tiskárnu.⁵⁸ Také způsobem práce měla být Budeč prvním svého druhu u nás. „Škol vyučujících měli bychom skoro nadost, samozkusných škol ale ještě ani pranižádnou“.⁵⁹ Byl přesvědčen, že musí dojít k cíli i proto, že se v ní bude učit nejen z knih a z obrázků, ale že budou žáci v dílnách, na zahradě i v laboratořích také cvičit v tom, co teoreticky poznali. Měla být jakousi všeobecnou akademií národní, z níž se vzdělanost a osvěta měly šířit po všem národě.

Bylo by omylem domnívat se, že Budeč v Žitnobranské ulici měla být ústavem jediným svého druhu. Podle všeho, co Amerling o svém podniku napsal, mohli bychom v Budči vidět to, co dnes nazýváme pokusnou nebo ještě lépe vzorovou školou. Amerling věřil, že se pražská Budeč stane příkladem pro podobná učiliště po celé vlasti a že dokonce zapůsobí na školství i v jiných zemích. Právě tato víra vyvěrala z přesvědčení o vlastním velikém osobním poslání. Školou chtěl toto poslání splnit. Proto mu tolik záleželo na tom, aby si vychoval věrné a oddané žáky, kteří by mu jeho plán pomohli uskutečňovat v nejširším měřítku.

⁵⁷ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s.42

⁵⁸ Amerling si byl dobře vědom, že k provozování tiskařského řemesla je však zapotřebí zvláštního povolení, jež získat nebylo právě snadné. Proto zůstala jeho tiskařská mašina v Budči po celou dobu úředně zapečetěná a plánované knihkupectví vedle vchodu nikdy nebylo uvedeno do provozu.

⁵⁹ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv.č. XI./5 je zde uložen nevydaný strojopis Ladislava Koubka z jeho osobní pozůstalosti.

Co bylo podstatou tohoto plánu? Výchova lidstva, vnést světlo světa, svatou lásku, nezištné náboženství a vzdělání srdce i umu mezi méně vzdělané národy.⁶⁰ Proto přední místo v jeho plánu měli praktičtí vychovatelé, t. j. matky rodin a učitele ve školách. Na nich záleželo, uskuteční-li se jeho záměry. Jim musela být věnována přední pozornost, jejich výchově a přípravě pro budoucí působení. Proto Amerling usiloval, aby kolem sebe a kolem Budeče soustředil právě tyto dva nejvýznamnější činitele: ženy a učitele.

Tomuto vzdělání chtěl Amerling dát zcela moderní náplň technického, řemeslného a průmyslného vzdělání. Svým obsahem a úkolem, který měla plnit v životě české společnosti, znamená Budeč pokus o přizpůsobení výchovy dospělých, žen i mládeže potřebám doby a pokroku. Budeč měla tedy v podstatě tři úkoly: Měla být „semeništěm učitelů“.⁶¹ Měla vzdělávat řemeslníky. Měla vzdělávat ženy.

6.5. Finanční příspěvky a koupě pozemku

Plán tedy byl vypracován. Od myšlenky k provedení však bylo daleko. K uskutečnění smělé myšlenky nestačilo samo o sobě vlastenecké nadšení. Bylo zapotřebí obrovské částky k zakoupení pozemku, postavení budovy a k instalaci vnitřního zařízení. Skrovné Amerlingovy prostředky byly kapkou v moři – o to velkolepější byla jeho odvaha a víra v úspěšné dokončení díla.

Jako první krok bylo nutné sehnat finanční prostředky k zakoupení pozemku, kde by poté byla Budeč vystavěna. Podmínky pro získávání finančních prostředků se zdály být Amerlingovy nakloněny. Jednak tu byla již zmíněná Amerlingova veřejná činnost, ve které již dokázal osvědčit své kvality a probudit důvěryhodnost ke své osobě. Důležité bylo, že tuto důvěru získal u

⁶⁰ Čondl K.: Sto let Amerlingova Budeče, Věstník Pedagogický, roč. XX, 1942. s.339-358

⁶¹ Semeniště je archaický výraz pro seminář.

vlivných a majetných osob, které vůbec měly prostředky k tomu, aby mohly jeho podnik financovat formou finančních úvěrů a zároveň to byly osoby velmi vlivné s mnoha kontakty, které mohly sehrát významnou roli jak při získávání dalších mecenášů tak také při jednání s úřady. Dalším důvodem pro který Amerling mohl doufat v budoucí úspěch a vyvarování se finančních problémů byly ambice samotného projektu a to jak v čase tak i v prostoru. V případě úspěchu a naplnění všech idejí si mohla Budeč klást za cíl být vyvrcholením snah národních buditelů, kterým se o čtyřicet let později stala stavba Národního divadla. Svým budoucím obsahovým zaměřením měla mít velmi širokou sociální základnu přispěvatelů, která dokonce překročila i územní rámeček Prahy, ale Amerling nedokázal tohoto předpokladu plně využít. Je ale nesporným faktem, že se o to vytrvale pokoušel a chtěl udělat z Budče lidovou záležitost. Neúnavně se snažil o propagaci podniku, ať už svým osobním působením nebo prostřednictvím svých spolupracovníků, kteří se snažili získávat pro Budeč jak finanční prostředky, studenty či případně vybavení školy. Byli to zejména Josef Regner z Hronova, a Antonín Marek z Libuně. Právě korespondence mezi nimi a Amerlingem je velmi důležitým pramenem, který podává svědectví o Amerlingových záměrech s Budčí.

Intenzivněji se tedy začíná Amerling do projektu pouštět začátkem roku 1839. První úkol tedy zní: získat finanční prostředky pro zakoupení pozemku. Amerling si přeje aby sociální základna přispěvatelů byl co nejširší. Aby vedle tehdejší politické elity, tedy šlechty, od které si sliboval to, že po dostavbě převezme školu pod svou správou, přispívali i měšťané a lidé, kteří měli ve společnosti autoritu díky svému společenskému postavení. Od začátku zde tedy byla Amerlingova snaha udělat z Budče podnik lidový.

Začal se tedy obracet na své majetné přátele, našel u nich zájem který jeho spolupracovníci neočekávali. Získávání prvních finančních vkladů věnoval celé jaro roku 1839. Hledal podporu na všech stranách. Získával velké, z nich nejvíce ctižádostivého

Thuna, který v investicích do Budče viděl nástroj své politiky a svým vlivem získal Amerlingovi přízeň Chotkovu i jiných šlechticů, jako hraběte Kolovrata-Krakovského, knížete Rohana aj.⁶² Šlechta měla pro podporu Budče dva důvody. Jednak šlechtici viděli ve fantastovi Amerlingovi, který měl patrný vliv na lidi, vhodný nástroj pro své cíle. Druhým důvodem byl fakt, že se dívali na Budeč jako na podnik, který se mohl udržet nejen z podpory vlastenců a Průmyslové jednoty, ale také z výtěžku vlastních laboratoří a dílen. Kapitalistický náběh budečského podnikání je vidět například z toho, že Amerling se svými bratřími kupuje na Plzeňsku důl a huť v Horomyslicích⁶³ a z jejího výtěžku chce zřizovat Budce po celých Čechách. Bohatí podporovatelé pak v ní prostě viděli výhodné uložení peněz. Nálada u vlastenecky smýšlející šlechty vzrostla ještě poté, co se Amerling zavázal, že v nové budově vyhradí místnosti Jednotě pro povzbuzení průmyslu, aby se tam mohly konat nedělní přednášky pro pražské řemeslníky.

Díky Amerlingově korespondenci máme přehled o tom kdo a jakou částku konkrétně poskytl. 3.dubna 1839 píše Tomáši Burianovi do Vídně. „Můj zamýšlený Budeč nemá ještě svého místečka, ani tak velikého jako onen švec v nebi, když si tam byl zástěrkou hodil, aby na tom plácku sedět mohl. Má to být Komenského zámysl v Potoku Šarišském tenkrát za Rákocziho. Hrabě Lev Thun hned na to uchystal 2000 f stříbra, já vypůjčím se od rodičů 2000 F stříbra, schází ještě tisíc, z něhož ale interesy platit nechceme. Za těch 5000f stříbra hledíme čili chceme zakoupit zahradu a obydlí“.⁶⁴ Z toho je patrné, že na začátku jara Amerling pohromadě potřebný obnos ještě neměl. Právě i díky Thunovi se ale do konce dubna potřebnou částku sehnat podařilo. Z dalších přispěvatelů poskytl hrabě Karel Chotek, nejvyšší purkrabí země

⁶² Kamil Josef Filip Idesbald kníže Rohan se narodil v Bruselu, do 16 let žil ve Francii, adopcí se stal příslušníkem Rakouska. Typ kosmopolitního šlechtice první poloviny 19.století.

⁶³ V okrese Rokycany.

⁶⁴ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s. 63

České 1500 f Hanuš Kolovrat 1000 zl, knížata Rohanové 4000 zl., děkan Marek z Libuně 1000 zl, bratři Špottové⁶⁵ si vydlužili na svůj dům 4000 zl. a spolu s dalšími 4000 zlatých z dědictví po otci je investovali do Budče. Kromě velkých částek scházely se i peníze od drobných upisovatelů. Páter Wagenknecht z kostela u sv. Jindřicha v Praze upsal 600 zl. a mimo to přislíbil Budči svou knihovnu a nábytek. Hrabě z Wurmbrandtu slíbil dodat veškerá prkna potřebná na stavbu.⁶⁶ Z výčtu částek je patrné, že se Amerlingovi začátkem května sešel obnos, který při psaní dopisu Tomáši Burianovi ani neočekával a který převyšoval svou vyšší potřebnost pro zakoupení pozemku.⁶⁷

Problém byl však v tom, že většinu sebrané částky netvořily však dary, nýbrž směnečné půjčky. Zde udělal Amerling chybu. Každý přislíbený obnos považoval za jistinu a veřejně rozhlašoval částku, k níž napřed přidal úroky, a která vlastně ještě vůbec neexistovala. To bylo důvodem, že někteří přispěvatelé o úspěchu Budče nepochybovali a neváhali zastavovat své domy. Zde lze vyčíst pozdější zárodek finančních problémů, které se táhly po celou dobu krátkého života Budče. Právě Ti, kteří v počátku projektu byli nejšetrnější, poté Amerlinga nejtvrději upomínali, aby své finanční závazky vůči nim splácel.

Jenže na to vše neměl Amerling čas myslet. Jakmile měl Amerling pohromadě první slušně vysokou sumu, přistoupil ke koupi pozemku. Již dávno si vybral zahradu táhnoucí se z mírného svahu od Karlova až k Novému Městu pražskému. Byla to zahrada chatrně obezděná, v jejímž středu stálo starobylé stavení. Objekt tvořil roh bývalé Žitnoblanské (nynější Žitné) ulice do ulice V tůních (č.p. 525). Bylo v ní zpustlé zelinářství, zamokřená louka a říkalo se tam U dědů. ještě jeden důvod měl Amerling ke své

⁶⁵ Byli to jako Amerling lékaři. Znali se ze studií. Oba bratři se na chodu Budče velmi významně podíleli jak uvidíme později.

⁶⁶ Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s.52

⁶⁷ Poznámka k uváděným zkratkám měny. V 19. století se v Rakousku platilo zlatými, tedy zkr. zl. Po mincovní reformě roku 1811 byla měna kryta stříbrem a používá se termín florentský stříbrný. Zkr. fl. stříbra. Nominálně měly stejnou hodnotu. 1 zlatý=60 krejcarů. Částky které Amerlingovi někteří upsali byly na svou dobu velmi vysoké. Např. roční plat u lépe placených zaměstnání se pohyboval v průměru kolem 500 zl.

volbě: na tomto místě, kde bývalo keltské pohřebiště, nalézala se studánka se zázračně léčivou vodou, pro kterou sem přicházeli lidé ze širokého okolí, ba možná z celé Prahy.⁶⁸

Kupní smlouva mezi Josefem kučerou (Josef Kutzer), prodávajícím a Karlem Slavojem Amerlingem, kupujícím, byla uzavřena 25.dubna 1841. „Haus 525/2 samt Garten“ byl prodán za 5000 zlatých konvenční měny. Advokát JUDr. Frič a Johann Novák figurovali jako svědkové (Liber Contractum, svazek 3854).⁶⁹

„Zakoupil jsem v ceně 5000 zl. stř. tento od dávna památný grunt. Slul U dědů od starodávna, bezpochyby, že tu starožitné pohanské hroby bývaly, z nichž při kopání gruntů ke skleníku starožitné kurhánky (džbánky), hrnky, jelení parohy, bronzové kroužky s jistou památnou skleněnou nádobou se našly. Jak z knih městských vysvítá, přebýval na těchto místech královský porybný, jak říkají fišmistr. V onom zadním stavení jsou dva haltíře (studny) na holé skále překrásně obroubeny silnými kvádry.

Několik kroků od té studánky, na nízkém, v polokruh protáhlém návrší, jehož hřeben označen několika švestkovými stromy, mezi nimiž dvě, tři zakrnělé jabloně, stál podlouhlý přízemní domek, pokrytý dřevou šindelovou střechou, rozdělený v malé, spíše chlévům podobné byty, z nich rohový a nejprostrannější obýval zahradník, jenž sám jsa pachtýřem, pronajímal ostatní část polorozbořeníště nejchatrnější chudině, zedníkům totiž, nádeníkům a třeba skutečným, kteří po celý den jinde zaměstnáni, vraceli se jen večer ke svým rodinám.“⁷⁰

⁶⁸ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. VII./a – m archiválie o samotné Budči Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s.48

⁶⁹ Tamtéž

⁷⁰ z Amerlingova deníku In: Dýma M.: Buditelská a pedagogická činnost K.S.Amerlinga s.320 In: Novotný Miloslav, Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960

6.6. Mezidobí od koupě pozemku ke stavbě budovy

První krok byl tedy učiněn. Byl zakoupen pozemek na kterém měla Budeč vyrůst. Jediné co kromě zanedbané zahrady na pozemku stálo byla polorozbořená chalupa. Nyní se do této chatrné zahradnické chalupy nastěhoval přešťastný Amerling s prvními svými žáky a přáteli, aby zde studovali a současně dohlíželi na přípravné stavební práce.

Amerling nakoupil různé nářadí zahradnické a řemeslnické a začal s několika hochy a nadšenci v Budči hospodařit. Opravili zahradní domek, v němž zpočátku bydleli, překopali zahradu a nasázeli zeleninu.

S ním z počátku v budově bydlilo jenom šest jeho přátel, kteří se měli stát pozdějšími budečskými mistry a učiteli. Mezi nimi vynikali zejména básník Josef Jaroslav Kalina, doktor Rybička a malíř Klemens.

Básník Kalina se podobal vzhledem i duchovním zaměřením zakladateli Budče. Jeho smrtelně bledá tvář souchotináře, zarámovaná v černý plnovous a splývavý vlas, jakož i visionářský pohled horečně planoucích očí dodávaly jeho zjevu ráz starozákonního proroka. Stejně jako Amerling i on toužil vsát do sebe jako houba všechno vedení lidské. Jeho znalosti filologické byly úžasné: ovládal téměř dvě desítky cizích jazyků. úkol, který mu dal Amerling v Budči, dobře odpovídal tomuto nadání a dovednostem. Měl se postarat o dokončení všenaučného slovníku, přebásnit z hebrejštiny do češtiny židovské žalmy a- modlitby, sestavit mudrosloví všech národů a zpracovat jazykozpytná hesla v připravovaném slovníku obchodním a hospodářským.

Doktor P. V. Rybička, povoláním lékař jako Amerling, měj v Budči na starosti hlavně organizaci prodeje knih. Jako jednatel sdružení „Stalců“ vyvíjel takovou činnost v propagaci literatury, že jeden čas

se mluvílo po Praze o tom, že zanechá natrvalo lékařství, aby se věnoval jenom knihkupectví. Stejně zajímavou postavou byl i Jozef Božetěch Klemens, talentovaný Slovák z Liptovského sv. Mikuláše. Ač vyučený sedlák vypracoval se vedením Amerlingovým ve výborného podobiznáře, kterému v Budči bylo určeno učit kreslení a malbu. Poznav daguerrotypii, zařídil v ústave první „světloobrazárnu“ v Praze.⁷¹

Opravili zahradní domek, v němž zpočátku bydleli, překopali zahradu a nasázeli zeleninu. Při těchto pracích Amerlingovi pomáhali dobrovolní pracovníci z řad vlastenců: Šafařík, Staněk, hrabě Taroucca, B. Rajska, dr. Frič, Jos. V. Frič, Vojtěch Šafařík. Do Budče tehdy chodila celá česká vlastenecká společnost, která v ní viděla uskutečnění svých tuh po skutečně české škole. Chodil tam Jan Vlastimír Svoboda, učitel v opatrovně na Hrádku, autor „Školky“, (1839). který zřejmě byl inspirátorem Budče jako učitelského semináře a vyšší české školy, pro něž vybudoval ve své „Školce“ počáteční stupeň. Chodil a přechodně tam i bydlil Petr Čestislav Reitinger, učitel, který už v r. 1838 svolával učitelské porady ve svém okolí. Chodil tam Karel Havlíček. Bolzano, dr. Staněk, Fr. Palacký, dr. Frič i František Daneš, pozdější farář v Peruci, kde s kaplanem Vondrou zavedli školu pro dospělé podle Amerlinga. V Budči se v létě 1839 zastavil Jozef Miloslav Hurban a popsal život v ní ve své „Cestě Slováka ku bratřím slavenským“ (1840). Roku 1840 se tu zastavil E. Štúr; živou účast na Budči měl i přítel Amerlingův a Havlíčkův Václav Štulc, Jan Valerián Jirsík, tehdy farář v Miničích u Kralup, později také Josef Regner, děkan v Hronově, a Antonín Marek, děkan v Libuni na Turnovsku. To je jen několik jmen, která lze vytěžit z Amerlingovy korespondence.

72

⁷¹ Čondl K.: Sto let Amerlingova Budče, Věstník Pedagogický, roč. XX, 1942, s.339-358

⁷² Dýma M.: Buditelská a pedagogická činnost K.S.Amerlinga s.320 In: Novotný Miloslav, Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960
PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. IX/a dodatky k dopisům
PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. VI/a, b dodatky k dopisům
PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. X/a-d dodatky k dopisům

Další činností Amerlingovou v mezidobí od koupi pozemku do stavby byly porady učitelské. Učitelé Jan Sluníčko, Štěpán Bačkora, František Tesař, J. P. Příbík a Václav Kratochvíl se už od r. 1840 scházeli, aby se připravili na národní výchovu, lepší, než byla výchova dosavadní. Amerling svým přírodovědeckým a filosofickým vzděláním a svým nadšením jim byl autoritou a uznávaným vůdcem.⁷³

Ale jednání o Budeč se protahovalo. Dopisy Janu Ohéralovi z března 1840 nám aspoň trochu osvětlují jednu část tohoto jednání na jaře 1840.⁷⁴ Amerling mu v březnu 1840, tedy v době, kdy jednání o Budči uvízla na mrtvém bodě, poslal dva dopisy. Oba jsou svědectvím o rozruchu, který článek vzbudil. Ohéral psal o Amerlingovi velmi pochvalně a přel chválu o Amerlingově velkolepém systému výchovném, který prý navazuje na Komenského. Amerlinga označil za jednoho z nejučenějších mužů v Praze, geniálního, čínorodého. Je pochopitelné, že takovéto chvalozpěvy průhledného slovanského obsahu musely vzbudit pozornost úřadů. Amerling proto uveřejnil v „Ost und West“ prohlášení, v němž Ohéralovi chvalozpěvy odmítá. Dopisy Ohéralovi však svědčí o tom, jak článek Amerlingovi neobyčejně prospěl při získávání pomoci pro Budeč. Jak rozhybal dosud stojaté vody jednání a vtáhla do centra dění lidi, kteří Amerlingovi nesmírně pomohli v získávání potřebné podpory. Jak finanční, tak úřední. Ukazují účast Jana Vlastimíra Svobody, spoluúčast Pešinovu, Thunovu i jakéhosi Weichselmanna, jehož plán na německý seminář Amerling převzal. Amerling zdůrazňuje, že bez určité ješitnosti, jak mu velmi pomohl Ohéralův článek o něm v „Ost und West“, jak rázem k němu obrátil pozornost úřadů i veřejnosti ohromnou chválou, v té době ovšem ještě nezaslouženou. Amerling také příteli oznamuje, že musí veřejně

PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. XI./6 Zápisky Amerlingovy (útržky)

⁷³ Dýma M.: Buditelská a pedagogická činnost K.S.Amerlinga s.320 In: Novotný Miloslav, Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s. 329

⁷⁴ Jan Ohéral patřil v té době k nejagilnějším moravským buditelům. Ohéralovi imponoval Amerling svou buditelskou aktivitou, zvláště svým vyučováním řemeslníků. Proto o něm napsal nadšený článek do pražského německého časopisu „Ost und West.“

odmítnout tuto chválu a zaujmout skromný postoj, čímž ovšem chce dosáhnout ještě většího účinku. Nezlobí se, ale naopak si líbuje, jak mu Ohéralův článek prospěl.

V prvním dopise z 23.března 1840 je poprvé zmínka o jistém Weichselmannovi. Amerling píše Ohéralovi, že on sám se v situaci kdy musí oběhávat úřady necítí dobře „já ale při mé ostýchavosti, chtí-li něco řádně oběhati a i ouředně čili vládně v život uvést hned tak brzo bych byl neučinil, vzbudila prozřetelnost člověka na německé straně, jistého Weichselmanna, který po mnoha let již plánuje se zanášet ku založení učitelského Semináře v Praze. 20.prosince 1839 ponejprv do Prahy přišel, nemaje žádného známého, již v Chebu roku as 1827 něco podobného založil, než to zaniklo, člověk jest příčinlivý s předobrou vůlí, ale prostý jen triviální učitel. Tento jako německý člověk všady mnohem větší má přístup u ouřadů našich, an jen o němčinu se stará.“⁷⁵ Z dopisu je tedy patrné, že Amerlingovi při jednání s úřady velmi pomohl právě tento Němec, který měl již podobný záměr a zkušenosti. Amerling poukazuje na to, že jako Němec to měl při jednání s úřady mnohem snazší. Na počátku roku 1840 to však tak nevypadalo a zdálo se, že z těchto dvou záměrů, bude moci být zorganizován a podpořen pouze jen jeden. Zřejmě rozhodla skutečnost, že Amerlinga podpořili Thun i Chotek. Největším problémem Weichselmannovi projektu bylo, že neměl prostory. Ve hře byla možnost, že by mu pro tyto účely bylo přenecháno několik prostor v Černínském paláci na Hradčanech. Po několika jednáních nakonec sám Černín tuto možnost zavrhl. Amerling v dopise dále popisuje vývoj jednání. Odhaluje velmi významnou pomoc Svobody a je také naznačeno, že by v nejkrajnějším případě neměl nic proti tomu kdyby se oba ústavy spojily.

⁷⁵ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s.45-52
PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. IX/a dodatky k dopisům

Nechme opět promluvit samotného Amerlinga, který popisuje jednání z 15. března 1840. Vpředvečer těchto jednání se sešel s Thunem a naznačil mu, že by proti spojení obou ústavů nic nenamítal: „Thun hrabě šel brzo k Zimmermannovi a sdělil mu vše. Nato 15. března v neděli o 10¹/₂ hod. ráno byl konference u Rohana (totiž Schalk, Zimmermann a Weichselmann, samí Němci, leč Schalk i česky mluví) a tu již i Zimmermann sdělil knížeti a jiným své slyšené věci a obradoval je zvláště tím, (an před) že dílem o místu jim pověděl, dílem o tom, že prý velmi bych k tomu schopen byl, jak to od Thuna slyšel, a něco originálního v plánu mám, a tudy konsistoři ústa se zacpou, an tomu plánu Weichselmannově [se] vyčítalo, že není nic nového, ano cizého z (bavorských) drážďanského ústavu, a skorém o nic lepší; pročez i se radilo, chtějí-li ti páni podnikatelé (a chtějí-li) již něco činiti, aby preparandům jísti dali a obydlí a přitom aby jen ti nováčkové pilně do posavadních dosti dobrých škol vzorních (pro preparandy) chodili. Věc a odpověď tak špatně u konsistoře byla odbyta, že Chotek pochyboval proraziti, než Janko ještě jej držel. Tu tedy princ Rohan hned prosebně žádal Lva, aby jej navštívil, a sice že prosí, možno-li co nejspíše, an již k odjezdu na 4 neděle do Mnichova se chystá a po svátcích vánočních hned se navrátí. (Ano, již prve, nežli Zimmermann s Rohanem mluvil, dal se mne skrze Thuna ptáti, zdali bych mé předměty i německy přednáseti chtěl.) Já, s celou duší, abych oboje získal; oba jsou Čechové. S tou radostí šel Thun k Zim. a ten k Rohan., zkrátka princ hned odjel a já i s Budčem přijat. Než nyní hned po konferenci přihrnul se ke mně Weichselmann hned v pondělí 16. března; radost rněl, a já ještě větší, an sem dobrou vůli, přičinlivost, ale přede jen mého žáka spatřil, který se Stifter dės Lehrerseminárs in Prag podpisuje. V rukou prozřetelnosti jest on drahoun, který naše budečské veřejnoživotní záležitost i oběhal a nyní se k našim lópám stěhuje, aby v chládku si pohovil a radost měl z toho, že také pomohl k mé práci“.⁷⁶

⁷⁶ Tamtéž

Z těchto řádků je tedy patrné, že Amerlingův plán dostal přednost a podporu. Z tohoto dopisu lze vyvodit některé důvody, které nakonec pro Amerlinga rozhodly. Nesporně nejzásadnější roli sehrál Lev Thun. Jeho podpora nepřekvapí, když si uvědomíme, že on sám už do Budče investoval na tu dobu nemalý obnos a měl zájem, aby se začalo stavět a vyučovat. Dalším argumentem, který spolurozhodoval o upřednostnění Amerlinga bylo, že přeci jenom jeho projekt byl komplexnější. Weichselmannovi bylo vytýkáno, že nepřináší nic nového a jen kopíruje to co nepříliš dobře funguje v Drážďanech. Rozhodujícím momentem potom byl souhlas Amerlinga s tím, že bude přednášet i v němčině.

Lze také vyvodit, že Amerling má radost z toho, že Weichselmann, se po vlastním neúspěchu necítí uražen a naopak Amerlingovi velmi pomáhá s jednáním na úradech. V závěru dopisu už Amerling popisuje konkrétní jednání. Jak seznamoval Zimmermanna se svojí ideou, s tím jak bude samotná budova vypadat a jaká částka bude potřeba na stavbu budov.

Průběh jednání, je také zachycen v dopise Janu Ohéralovi ze 23. března 1840. Amerling tedy dále píše: „22.ého ráno v n děli od 8-10 byl konferenci (totiž Zimmerm., Schalk, Weichs. a já) proto, an od 10 hodin jsme byli požádáni ku Jankovi (jemuž o mně Weichselmann 2dtého, den předtím, zprávu dal) - (kde) od 8-10 byla porada, z celého mou skromností) jednohlasně vypadlo, že plán starý tak zjinačen a zhola předělán býti musí, jak já (chudinka) to chci. Zde i můj způsob učení psátí a čísti vším entusiasmem byl přijat, neboť žádný (jej) naň ani nepomyslel a tu všestrannost, přeužitečnost anticipační netušil. Pak jsem se ptal Zimm. jenž, jak sem z plánu viděl, řeči lat., řeckou na sebe chtěl vzíti; má polyglotika vnovu je užasla a on skládal zbraň (těší mne, že to jsou dobré duše, nestydící se a učenlivé, já ale (i) leč v potřebě s věcmi takovými vycházím). Zimmermann prof. pravil: Mich haben [Sie] den ersten zum Schüller. Nato jsem jim nakreslil mé rozvrhy botanicko-zahradnické atd. a vše, co kde v Budči postaviti zamýšlím, a tu i při mé ostýchavosti dožádán sem byl vroucně,

abych mluvil, co mně na srdci leží a oč žádám, oni že vši duši hledati budou, abych své zámysly v skutek uvéstí mohl. (Jak Vy jste 18. března vystoupil, nejvyšší purkrabí — tak mně pravil Zimmerm. — svého sekretáře poslal ku redaktoru, zdali to ten Amerling jest, jenž zde v Praze praktikuje jak mne zná v státnickém ohledu, víte.) I tu vylezl jsem, že ústav podobný i pro ženské sem zamyslíl a již při loňské koupí na to hleděl, abych vedle hned dále mohl. Janko a všichni nejvyšší radostí toho hned se uchopili. Nato sem křeslil zase dál jak vidíte:⁷⁷ Amerling k dopisu připojil náčrtek, ze kterého je patrné, že povzbuzen hladkým průběhem jednání a podporou, původní plán značně rozšířil. Na Plánku je dole Žitnobranské ulice, nynější Žitná. Po stranách obrázku „Šancová ulice“, nynější Nezáborská, „Tuní ulice“, ulička v tůních. V pravém rohu obrázku dole je „Dosavadní Budeč“, proti celkovému projektu nepatrná budova. Projekt počítal s mužským a ženským ústavem učebním ve frontě proti Žitné ulici. Řada budov směrem k nynější Hádkově ulici končila stájemí a jinými hospodářskými budovami. tento velký stavební plán nebyl ovšem nikdy uskutečněn.

Dle se Amerling zmiňuje o tom, kolik financí bude potřeba a také připojuje svůj názor proč jeho plán dostal přednost před Weichselmannovým. „Novotný chce 18000 f. stří. a žádný se z nich nestrachuje: dům v našem Budči dá se koupit za 13—1400 f. stří, zadní díl překladní a podrobný asi 30 000 bude státi. Již se ví o kapitálu jednom na 30 000, který zajisté se dostane, 12 stipendií již jest. Jak kníže přijde, hned po svátcích vyjde proklamací na všechny stavy a obyvatele českého království o podporu! Plán Weichselmann umřel a stal se starožitninou, a snad již vidíte, co náš princip český dělá. Bůh ho řídí, neboť má žiti a nésti ovoce, jež svět dosud neviděl. Ano, všichni již vidí, že to, co chci, že Europa a tudy svět nemá (bratře, neberte to za neskromnost, uvědomění jest nám potřebnost a víra tuze vnitřní, co Prozřetelnost činí). Raduji se

⁷⁷ Tamtéž

náramně, že tak to; plakal sem hořem skrze zahradníka, jenž mně d'ábelskou lstí ruší, co ve dne sem vystavěl; (tak i moji mnozí, trochu neb dosti nezdařilí bratři) ale co; než sotva ten pól sem odbyl, druhý vystoupil u vší své záři. Tak nyní, co to píši, to stojí.“⁷⁸

Z toho lze vyvozovat, že Amerling doufal v to, že se projekt Budče stane národním zájmem a sociální základna přispěvatelů bude co nejširší. Dále chtěl část podniku financovat z příspěvku studentů. Znovu se dopouští stejné chyby a považuje příslibené částky za definitivní. O tom, že ne vše mělo tak hladký průběh v který Amerling doufal, svědčí i to, že stavět se začalo až dva roky po těchto jednáních. Neznamená to ovšem, že by se v Budči nic nedělo. Jednak Amerling vyučoval ve stísněných prostorech zahradního domku, neustále se pracovalo na zvelebování zahrady. Také přibývalo nové vybavení zahrady a zejména byl tento čas vyplněn sháněním finančních prostředků. O této době máme zprávy především opět z jeho korespondence. Další s kým si pravidelně dopisoval a informoval jej o vývoji byl Tomáš Burian. Koncem roku 1840 mu Amerling píše: „ Jiný můj zámysl školní pro učitelstvo daří se výborně, ačkoli hadrik bylo dost. Princ Rohan jest direktorem, již 45000 f stříbra jest pohotovu (totiž počítá-li se vše na kapitál, třeba by jen ouroky se dávaly). Zde doufám mého cíle dojdu, zjedná-li Vlasti naši učitele, jaké patří a duch časů našich žádá, rád odejdu odtud jinam do vlastí dalších. Z Čech, doufám, půjde to dále. Již že učitelem jsem v těch nedělních školách průmyslových, mnoho sem získal, až pak i to učitelské, t. Budeč, zřídím, přikročím k gymnásiím a pak konec bude. Vysoké školy pak budou eo ipso zlepšeny.“⁷⁹ Tento úryvek z dopisu je opět potvrzením Amerlingovy důvěřivosti ve finanční přísliby. Sděluje tedy Burianovi, že se už sešly úpisy na 45000 f stříbra, z nichž byly k dispozici jen úroky, pokud je ovšem upisovatelé platily. Na tak nejistém a labilním základě chtěl Amerling začít stavět budovu

⁷⁸ Tamtéž

⁷⁹ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s.60

Budče. Z dopisu lze i vyčíst ambici Amerlinga, který doufal, že se Budeč stane vzorem i pro další evropské státy.

Neméně důležitou činností bylo i získávání žáků. V tom Amerlingovi vydatně pomáhal Josef Regner z Hronova. Byl to děkan, jeden z lidových kněží buditelů, kteří v Amerlingových spisech nalézali podnět pro svou práci. Regner zorganizoval v Hronově nedělní školu a učil tam podle Amerlinga přírodním vědám a technologii. Z místního regionu posílal Amerlingovi hochy pro Budeč. Jeho dopis ze 7.března 1840 svědčí o tom, že si názoru Amerlingova velice vážil: „Bude místečka pro učence v barvířství Julia Šrůtka? Co soudíte o našem předsevzetí s těmi dvanácti hošmi českými? Bez rady a přesvědčení Vaší důstojnosti nemyslím, nemohu nic počnout.“⁸⁰

Dalším svědectvím jak Amerling dával dohromady potřebnou částku je dopis Josefu Vladimírovi Pelikánovi z 19.května 1842: „Budeč nám s boží milostí roste, ten p. Hübsch dává čtvrtinu výnosu k Budči, což tedy bylo dělati než i Vás prositi, abyste i Vy laskavě se k tomu propůjčil, smím-li Vás ve jménu budoucnosti Budče o to prositi“.⁸¹ Tato žádost byla napsaná v rámci dopisu, ve kterém Amerling nabízel odběr knih přes Bibliotéku klasiků. Pokusil se tedy využít této cesty k tomu, aby žádal o finanční podporu opravdu na všech stranách. Můžeme přepokládat, že tímto způsobem se snažil přesvědčit řadu svých odběratelů.

Dalším důvodem pro započetí stavby, vedle nervozity vkladatelů, byla skutečnost, že městský úřad naléhal na Amerlinga, aby začal co nejdříve stavět, protože chatrná budova ve které prozatímně přebýval a přednášel hrozila sesutím. Stále se však finančních prostředků k nákladné stavbě. Teprve když hrabě Thun získal pro Amerlingovy plány frenologa barona Noela, který tenkrát přednášel v Praze byly těžké starosti zažehnány. Noelův dar 7.500 zlatých umožnil počátky stavby. Stalo se to v červenci 1842 jak se o tom dovídáme z dopisu zasláního Bohuslavě Rajske 24.července, v

⁸⁰ Tamtéž s. 56

⁸¹ Tamtéž s.59

němž Amerling radostně sděluje: „Tak již vesele zítřka stavětí začneme. Jak mě to těší, nemohu vám říci, již nás Bůh vyslyšel, ač na vlásku posud vždy visel osud náš. Bohuslavo, brzo pojedeme, as za 14 dní, do Plzně stavětí druhý Budeč, nevím, zdali sem to již Vaší duši svěřil, že 2 místa k stavbě, zahradu i domek zbouratelný s placem nárožním sme koupili pro Budeč plzeňský. Z Klatov máme půjčku dostati 10.000 f stříbra, to by byla dobrá věc, i již i tam radní Jelínek vyhlídá pro Budeč místo se zahradou. Hle, Bůh nechává nás viseti „v ouzkostech a strachách na vlasu, abychom pocítili opět blaha toho, když Bůh pomáhá. Za 3 měsíce budeme hotovi a já v bytu mém již dám výpověď, abych na zimu se stěhoval. O svatbě, duše má, není ještě řeči, leč až by nějaký delší čas trval seminář učitelský a já měl obživu, školku pro dívky a řemeslníky školy. Čas sám nejlépe mně udá, aby v slušnosti státi se to mohlo.“⁸² Určení data, kdy byla započata stavba Budče, je možné tedy jen podle tohoto dopisu. Je vidět, že Amerling neustoupil od svých velkolepých plánů. Je pro něj příznačné, že ještě nebyl položen ani základní kámen a už uvažoval o podobné škole v Plzni, aniž by si ověřil, že kalkulace a plány, na kterých staví budou životaschopné.

Základní kámen k Budči byl položen 25. června 1842. Tiché slavnosti byli přítomni Amerlingovi nejbližší spolupracovníci. Jan Svatopluk Presl, Pavel Josef Šafařík, syn Šafaříkův Vojtěch, syn Palackého Jan, rodina Fričova, Bohuslava Rajska, oba doktoři Špottové a Josef Václav Staněk. Dům byl pokřtěn „Nová Budeč“.

⁸² Tamtéž s.79

Čondl K.: Sto let Amerlingova Budče, Věstník Pedagogický, roč. XX, 1942, s.339-358

7. Průběh

7.1. Stavba a koncipování budovy

Původní plány byly zhotoveny jak už víme na budovu jednopatrovou. Ale Amerling byl díky podpoře pln optimismu a původní projekt neustále rozšiřoval. Chtěl mít z Budče doslova všemuzeum, kde bude vše co současná úroveň vědy nabízí. Také výhledově musel počítat s tím, že bude muset pojmout velké množství žáků. Bylo již zmíněno, že vedle původního záměru vytvořit zde seminář učitelský, přibyl i záměr na přenesení přednášek z prostor Průmyslové jednoty a vzdělávání žen.

Navíc Amerling chtěl mít při škole hvězdárnu, a to znamenalo vyhnat budovou do výšky. Dělníci z Podskalí, kteří předtím v nouzovém zahradnickém domku přebývali, pracovali nyní pro nového majitele. Rychlostí jakou Praha nepoznala, postavili a přivedli pod střechu ještě před příchodem zimy třípatrový dům, ukončený dřevěnou věží. O rychlý postup stavby Budče se zasloužili zejména bratři Branimír a Svatopluk Tyl, kteří měli v Podskalí dřevařskou firmu a dodávali na stavbu dříví. Také oni vložili na do projektu nemalý finanční obnos a měli tedy velký zájem na tom, aby Budeč co nejdříve stála a plnila své poslání. Několikrát práce ustala – když došly peníze na výplatu zedníků, ale Amerling opět v nejkratší době sehnal někde úvěr a v díle se pokračovalo. Dělníkům, kteří kopali základy, bylo hned na začátku prací nařízeno, aby s motykou a rýčem zacházeli opatrně a veškeré nalezené předměty a zbraně odevzdali majiteli pozemku, který je za přiměřenou cenu odkoupí. O tom, že se při kopání základů opravdu našly archeologické památky víme, protože dvě z těchto lebek byly umístěny ve sbírkách Budče.⁸³

Budova se tedy stavěla v rekordním čase a zdálo se, že se štěstí přiklonilo po delší době k Amerlingovi. Až na drobné

⁸³ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s. 62

finanční problémy, které Amerling řešil dalšími úvěry, průběh léta a podzimu 1842, nic nenarušovalo. Budova utěšeně rostla a pozvolna se začínala vybavovat a zařizovat zevnitř. Obrázek o tomto průběhu si můžeme udělat opět z Amerlingovy korespondence, tentokrát s děkanem Antonínem Markem z Libuně. Byl to obrozenecký vlastenec, spolupracovník Josefa Jungmanna, ve svém obvodu se vzorně staral o lidové školy. Byl jedním z největších podporovatelů budečského podnikání. Posílal příspěvky, sháněl pomůcky atd. Proto mu Amerling podává ve dvou dopisech z podzimu roku 1842 podrobnou zprávu o Budči.

V prvním z nich, který z 27. října Amerling píše: „Budeč za 4 – 6 neděl bude, co se zednictví, zámečnictví, sklenářství, tesařství, malířství atd. týče, zcela hotov, ano i vnitřek již leccos má, parník z síly 3 koní, překapala, tokárně, podvože, mlýnky, dmyhadla atd. Ano má již i uhelny, sírnu, sádrovnu atd. Bůh nám divně žehná, věru divně posud bez darů, začež věčně díky, platinu ještě sme nepracovali, ale sotva týden tomu bude, že již kelímky a klíčky atd. začneme robiti. Zima se blíží, já ale ještě o splacení dluhu, totiž o možnosti toho málo vidím a prosím, možno-li, ještě o laskavé posečkání, jestli p. Kottler to učiniti moci bude. Ano, má prosba šla by ještě dále, kdybych se opovážiti směl a opět připomenouti na moji prosbu k panu Kottlerovi co zběhlému a známému kamenáři. Přál bych z celé duše, aby Budeč též všechny možné stroje kamenářské měl, a to jak ty kadlubky mosazné na kleštích k děláni hlatí a pak všechny důležitější ozdobní kamenářské kadlubny na visanky, růžetky, jiskřence, bochánečky, mohykánky atd.“⁸⁴ Z dopisu je tedy patrné co vše měl v úmyslu Amerling v Budči zavést a jak měla být budova koncipována. Z dopisu je také rozpoznatelný náběh ke kapitalistickému podnikání, Amerling zdůrazňuje, že už by chtěl, aby se rozjela výroba a mohl začít splácet své dluhy.

⁸⁴ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s.84 - 86

Z dopisů lze tedy vyčíst jak budova vypadala a jaké bylo její vnitřní členění a vybavení. Byl to tříposchodový, dalekoviditelný dům s věžičkou. Budova to byla rozlehlá a vysoká, vyvolávající podiv Pražanů rozměry i vnější a vnitřní úpravou. Čtverhranná dřevěná věž s plochou střechou, jíž byla stavba zakončena, byla obehnaná vysokým ochozem, z něhož byla nádherná vyhlídka na Prahu až za Strahovský klášter a na Pražský Hrad. Všechny prostory byly maximálně využity a každé z pater bylo svým vnitřním členěním a výbavou určeno pro něco jiného.

Zněla-li Amerlingova výchovatelská teze celý vezdejšek veliká jest univerzita, veliké všeučiliště, znamenalo to pro něj i zpětně, že učiliště bylo budováno jakoby analogií k univerzu, že bylo obrazem a zárodkem slovanského světa, svým rozvinutím slibovalo dovršení renesance slovanství a současně bylo modelem světa českého, slovanského a i světa obecně. Věcný popis budovy a funkcí jednotlivých jejích oddělení již sám poddhalil patrnou snahu spojit s Budčí řadu nejrůznějších vlasteneckých podniků, soustředit do ní český a skrze něj i slovanský svět a přitom zrcadlit Budčí základní rysy lidské kultury jako takové. Konkrétní náplní této snahy jistě muselo podléhat tlaku technických možností, muselo brát v úvahu zřetele ekonomické, ale stejně je patrné, že se budova měla stát „živou encyklopedií“ lidské kultury, v Amerlingově formulaci „všemuzeem“. V znakové podobě měla být svodem veškeré lidské aktivity. Zahrada naopak byla pojata jako živá botanika, živá zoologie, geologie atd. představovala tak pokus o zvěcnění přírodovědného systému. Budečská budova i zahrada tak na určité úrovni abstrakce přestávaly být budovou a zahradou a stávaly se znakem znamenající „kulturu“ a „přírodu“.

V suterénu a v přízemí byla umístěna první česká chemická laboratoř zařízená a vybavená vším, čeho vyžadoval tehdejší stav lučebného⁸⁵ bádání. Tato místnost měla šest oken na západ, čtyři okna na sever a podél zdi tu stálo třináct pracovních stolů. Pece

⁸⁵ Lučba je archaický výraz pro chemii

měly moderně řešené topení, vývod kouřovodů a tažné komíny. Voda se přiváděla rourami přímo ze studny na zahradě. Byla tu slučebna, párovna a přehárnina s nimiž sousedily soustrovna a hlobirna a předsíni výheň s měchem. Rovněž kompletně vybavena byla soustružnická dílna. Nad tím v přízemí byla příruční dílna, která byla spojeno s vlastní školou, jež měla tři místnosti: okazovnu, učebnu a rozlučebnu. V učebně kromě katedry bylo množství židliček a u oken pracovní stolky pro žáky. Vedle posluchárny byla na dvoře puchlučebna neboli smradovna. Ostatek přízemí zabírala truhlárna, knihkupecké krámy, místnosti pro měditisk a ocelotisk a budečský sklad knih, obrazů a pod. Ve dvoře měl závod chemik a výrobce barev Břetislav Paul, který zhotovoval malířské barvy, kyselina a veškeré chemické výrobky zejména proslavenou berlínskou modř a pařížskou žlut', a jiné chemické látky pro pražské továrny.

Středem Budče bylo první poschodí. První patro, tak zvané „semeniště učitelské“ čili ústav pro vychovávání pravých učitelů národních, byl určen budoucím pedagogům. Největší místností byla tam shromažďovací síň. Rozměrná posluchárna s lavicemi spořádanými tak, že se v nich dalo zkoušet i zasedat, se používala i jako sál k veřejným vystoupením a výstavkám výrobků a obrazů, v zimě se mohla přeměnit na tělocvičnu, divadelní sál a pod. V tomto poschodí bylo pamatováno i na vzdělávání žen. Pro ně tam byly místnosti pro přednášky, opatřené plastickými mapami, zeměkoulemi, geologickými mapami a knihovnou.

Ve druhém patře se vyučovalo hudební teorii a zpěvu vedené hudebním mistrem Josefem Vašákem. Jemu byl Amerlingem přičten zvlášť významný úkol: pěstovat hudbu v duchu národním. Druhé patro také zabíraly také prostory pro mistrovské porady a pro kreslení podle přírody. Ve třech pokojích byly tam soustředěny všechny pomůcky pro kreslení a pro poznávání přírodnin. Nalézala se tu také hodinářská dílna a přírodovědecký sál se zasklenými skříněmi, v nichž byla uloženy herbáře, obrazy rostlin, sbírka krystalů a modelů krystalografických

soustav, vycpaná zvířata a ptáci, sklenice s hady, kostry a lebky zvířat, mezi nimiž nechyběly ani již zmíněné dvě lebky lidské, vykopané při hloubení základů pro Budeč. Sbíрка lebek byla uspořádána od nejjednodušších k nejsložitějším a tvořila základ pro studium cephalologie. V témže patře bylo umístěno zařízení k broušení skla a drahých kamenů, které Budči daroval již zmíněný děkan Marek. Byla tu knihovna a skříně s tiskařským náčiním a matricemi. Stolky v knihovně sloužily k odlévání a slévání tiskařských literek. Možnost tisknout ve všech abecedách světa, v arabštině, ruštině, hindustánštině, sanskrtu, čínštině, mongolštině, ve staroegyptských hieroglyfech, hlaholici a cyrilici – to byla cílevědomá cesta Amerlingova k realizaci Komenského Brány jazyků otevřené.

Celé třetí poschodí pak zabírala nemocnice. O té se podrobněji zmíním později.

Tím ovšem budova nekončila. Amerling chtěl uspokojit všechny tehdy známé vědy a proto si přál aby v Budči byla i hvězdářská observatoř. Nad budovou tedy čněla k nebesům vysoká, dřevěná, bíle natřená čtverhranná dřevěná věž s plochou střechou, jíž byla stavba zakončena. Byla obehnána vysokým ochozem, z něhož byla nádherná vyhlídka na Prahu až za Strahovský klášter a na Pražský Hrad. Věž měla sloužit jako meteorologická stanice a hvězdárna. Byly zde instalovány vlhkoměry, dešťoměry, tlakoměry, přístroje k registraci síly a směru větru a jiná fyzikální zařízení. V noci se věž proměnila v astronomickou observatoř. Byl v ní umístěn hvězdářský dalekohled, globus hvězdné oblohy s vymalovanými nebeskými znameními, hvězdářské hodiny a přístroj k sledování lomu světla. Kulatými posuvnými okénky se dala pozorovat obloha na všechny světové strany. Podstřešní prostory byly zařízeny jako sušárna rostlin a k účelu preparování živočichů.⁸⁶

⁸⁶ Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s.49-52

PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv.č. XI./5 je zde uložen nevydaný strojepis Ladislava Koubka z jeho osobní pozůstalosti

Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s. 60-90

Čondl K.: Sto let Amerlingova Budče, Věstník Pedagogický, roč. XX, 1942, s.339-358

7.2. Výzdoba a vnitřní vybavení

Samotná budova byla tedy dostavěna v průběhu října 1842. Poté se mohl Amerlíng se spolupracovníky pustit do zvelebování budovy. Zejména do její výzdoby a vnitřního vybavení, aby již na počátku prosince mohla přijmout své první studenty. Výzdoba školy měla být stejně velkolepá jako sama budova. Amerlíng k výzdobě nepřizval žádné známé umělce. Na to nebyly peníze. Výzdobu svěřil do rukou svých spolupracovníků, kteří měli poté na Budči vyučovat. Vestibul měly zdobit nástěnné obrazy ve tvaru lunet a proto dokud finance stačily, seděl na visutém lešení malíř Klemens a maloval do čerstvé omítky. Alegorické fresky symbolizovaly všechny obory věd. Nad kamennou branou z českého červeného mramoru bylo namalováno pět obrazů, symbolizujících práci a poslání Budče. Středem této obrazové výzdoby byla malba, představující Komenského, učícího pod širým nebem, kterak uprostřed svých žáků vykládá o přírodě. Jeden chlapec byl oblečen v červeném kabátku a bílých kalhotách, druhý v šatu bílém a zeleném – barvách východoslovanských. Ti povyrostlí jinoši svým šatem prozrazovali, že patří k jiným národnostem. Druhý obraz představoval vyučování fyzice a astronomii. Na pozadí egyptské krajiny s pyramidami a sfingami byl vyobrazen mládenec s dalekohledem v ruce, kterak pohlíží na sochu Petra Velikého. V popředí bylo vidět fyzikální přístroje, kružidla a jiné. Třetí obraz zobrazoval dílnu promyslníka se stavy na tkaní látek, čtvrtý hodinu vyučování krásným uměním, pátý dějiny knihtiskařství od tisku karet až po Gutenbergovy tiskařské lisy. Lunet mělo být ještě víc, kdyby se bývalo dostávalo peněz.⁸⁷

PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. VII./a – m archiválie o samotné Budči
PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. XI./6 Zápisky Amerlíngovy (útržky)

⁸⁷ Tamtéž

Sochařská výzdoba Budče byla naplánována rovněž velkoryse. V průčelí měly stát tři vysoké sochy představující víru, naději a lásku jakožto vtělené bohyně rozumu, srdce a příčinnivosti. Na rohu ulice V tůních a Žitnobranské měly být mezi každým poschodím basreliéfy Koperníka (3. poschodí), Rafaela (2.poschodí), Komenského (1.poschodí) a Archiméda nebo Lavoisera (přízemí). Všechny meziokenní prostory měly být zaplněny poprsími význačných mužů. V průjezdu bylo rovněž vyhrazeno místo pro sochy, ale z tohoto náročného plánu se realizovala jen vstupní brána zdobená červeným českým mramorem.⁸⁸

O tom, že Amerling byl potěšen prozatímními úpravami svědčí zmínka v již citovaném dopise Antonínu Markovi z 27.října. „Bože, mám veliké radosti, že to tak jde předce k cíli svému. Klemens pět obrazů na domu venku dokončil, lidem vůbec se líbí, s kritiky jsem ještě nemluvil. Na začátečníka jsem s nim velmi spokojen. Věž ten týden bude od klempíře dokončena. Daguerotopie nyní má výstupek v druhém poschodí, a nebude podobiznitel tolik záviseti od dešťů a větrů atd. Strojů astronom a povětroznalských ještě málo mám, až dá-li Bůh dále.“⁸⁹

Stejný důraz jako na výzdobu kladl Amerling na vnitřní vybavení budovy. Chtěl mít to nejlepší a nejmodernější. Vše důkladně promyšleno a účelně zařízeno. Amerling zavedl mnoho novinek, s nimiž jsme se v Čechách do té doby nesetkali. Především to byl naprosto bezpečný provoz chemické laboratoře co se týče větrání a ochrany zdraví před škodlivými látkami, stavba odpadních komínů, odvod použité vody a kouřových zplodin. Posluchači seděli na volně přemístitelných židličkách, kterými byly nahrazeny dosavadní nepohyblivé škamny. Nový typ uspořádání učebny představovaly stolky pro chemické pokusy, rozestavěné mezi okny, pohodlně ze všech stran přístupné a dobře osvětlené za denního i umělého světla.

⁸⁸ Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s.52

⁸⁹ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s. 84 - 85

Obrázek o tom jak Budeč byla postupně vybavována si můžeme udělat opět z korespondence s Antonínem Markem. Tentokrát z dopisu ze 16. listopadu. „Lis tiskařský Budeč již má, stojí 750 f stříbra a 700 f již zapláceno. Parník již stojí, trouboví brzo se přistaví k vaření parou, posluchárna již se řídí a tak i knihovna, pozorovna hvězdopytecká a povětrozkumná již pobita, (kýž bych byl lépe znám s p. farářem Černým, jeho oběžnicový stroj a jiné byly by krásnou památkou pro Budeč). Z mosazi již ležeme a seafströmskou pec právě děláme.“⁹⁰ Amerling si byl dobře vědom, že k provozování tiskařského řemesla je zapotřebí zvláštního povolení, jež získat nebylo právě snadné. Proto zůstala jeho tiskařská mašina v Budči po celou dobu úředně zapečetěná a plánované knihkupectví vedle vchodu nikdy nebylo uvedeno do provozu.

Jako velký milovník přírody nemohl Amerling opomenout zušlechtování zahrady. O zvelebení zahrady se staral od počátku koupě pozemku. Ale teprve když budova stála a stavební ruch již nemohl zasahovat do jeho záměrů pustil se do práce na zahradě s vervou sobě vlastní. První úpravy proběhly již na podzim a konečné podoba jí byla dána na jaře roku 1843. Konečná podoba zahrady byla Amerlingovou chloubou. I její uspořádání, podobně jako pojetí většiny uspořádání v Budči, odpovídalo požadavkům Komenského: „... u školy budiž nejen volné místo k procházkám a společným hrám, nýbrž i zahrada, do níž by byli žáci pouštěni těšit se pohledem na stromy, byliny a kvítí,„. Vzorem uspořádání rostlin v zahradě byla mu přirozená soustava Jussierova, rostly zde kapradiny, rostliny jednoděložné, dvouděložné, jehličnaté a listnaté dřeviny. Byly tu založeny záhony s rostlinami uspořádanými podle geografického rozšíření – květeny jednotlivých světadílů. Co nešlo pěstovat pod širým nebem, pěstovalo se ve sklenicích a na léto se rostliny i s kbelíky přenesly ven. Dále tu rostly druhy užitkové. Rostlinám barviřským, léčivým, pokrmovým, textilním, jedovatým,

⁹⁰ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s. 86

olejnatým a kuchyňskému koření vyhradil Amerling vždy samostatný záhon. Své místo tam měly i květomluvné koutky a květinové hodiny. Vysázel i nejznamenitější české odrůdy ovocných stromů a zamýšlel rozestavět podél cestiček klece s ptáky a rozmístit tu vzorky českých hornin. V zahradě Budče měla být i „hlemejždárna“ neboli hlemýždí farma. Amerling myslel na maximální užítkovost a tak zde byl i včelník. Všechny rostliny byly opatřeny jmenovkami, psanými černě na bílé majolice. O zahradu se starali sami posluchači, střídající se po skupinách, jednak aby si vštíplili do paměti jména rostlin a jejich použití. Studenti měli též za úkol rostliny ze zahrady sušit a řádně se starat o herbářovou sbírku.

Na samém konci zahrady, kde dosud stálo menší hospodářské stavení, zamýšlel Amerling zřídit krytý tělocvičný sál před ním upravit hřiště. Do budoucna plánoval rozšířit areál o další pozemky, ležící jižně od Budče, až k bývalým městským hradbám.

7.3. Začátek výuky

S vyučováním v Budči začal, ještě než byla budova dostavěna. Ihned sem převedl nedělní školu pro řemeslníky z Klementina a také zahájil večerní kurzy pro učitele. Důvod proč jako první započal s výukou pro řemeslníky byl fakt, že to Jednotě pro povzbuzení průmyslu slíbil jako kompenzaci za pomoc v těžkých začátcích. Jen si vzpomeňme jak moc znamenala finanční podpora šlechticů z Průmyslové jednoty při koupi pozemku a stavbě samotné budečské budovy. Tato pomoc zavazovala Amerlinga k tomu, aby v Budči pokračoval v nedělních školách pro řemeslníky. Amerlingovi to ale nevadilo. Naopak byl potěšen, že sociální základna návštěvníků bude co nejširší. Dokonce se nato těšil, jak je patrné opět z dopisu Antonínu Markovi do Libuně z 27.října. Amerling píše: „ K mé veliké radosti již jisto jest, že promyslná

přednášení v Budči dítí se budou, sama slavná Jednota mě k tomu měla, abych již v Klementinu nepřednášel, ale raději v Budči si pospíšil a tu ty věci začal“.⁹¹ Z toho můžeme vyvodit, že i představitelé Průmyslové jednoty si od přemístění přednášek slibovali kvalitnější výuku. Je jen škoda, že tohoto oboustranného nadšení nedokázal Amerling využít pro vyšší finanční příspěvky. Jako další nevyužitá šance se jeví i případná idea, že Budeč si mohla dělat ambice, že v rámci jejích prostor mohla vzniknout kýžená Průmyslová škola. Na jejímž vzniku se sám Amerling o pár let později podílel, z titulu své funkce v čele z jedné komor Průmyslové jednoty.⁹² Jestli se Amerlingovi myšlenky tímto směrem ubíraly nevíme. Prameny ani literatura se o tom nezmiňují. Naopak zmiňují se o přesném začátku výuky pro řemeslníky v Budči. Tento časový údaj víme opět z dopisu Antonínu Markovi. Tentokrát ze dne 16. listopadu 1842. Amerling si v něm opět stěžuje na nedostatek peněz a žádá Marka alespoň o malý dar. Ale zároveň se vyjadřuje přesvědčení, že se začíná blýskat na lepší časy. Amerling píše: „Vy víte, že Budeč je dosud žebrákem, ale to se snad brzy změní. Již brzo začneme s výukou. Snad již račte věděti, že tedy konečně 4. prosince s prosbou k Svrchovanému počnou se vyučování v Budči, t. posud pod žádoucí ochranou Promyslné jednoty. Oznámení to bylo 2krát na rohách a 3krát v novinách. Bohu věčné díky, snad, dá-li Bůh, i Budče oddíl pro ženské brzo na světě svůj plácek vlastní míti bude.“⁹³ Víme, tedy, že výuka byla zahájena 4. prosince 1844, tedy jen 6 měsíců poté co byla zahájena stavba. Zdálo se, že Amerling je rozhodnutý už nepromarnit ani jeden den navíc. Z těchto dopisů lze také vyčíst velké Amerlingovo úsilí o propagaci podniku.

Amerling v dopise dále píše: „Seminář v Budči jest dovolen od zdejší guberny a nyní přímo že všecko jde do Vídně, a tu již vím,

⁹¹ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S. Amerlinga, Praha 1960, s. 84

⁹² J. Štaif: Obezřetná elita, Praha 2005, s. 153-160
viz. také str. této práce

⁹³ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S. Amerlinga, Praha 1960, s. 86

že arcivévoda František Karel a Žofie všecko učiní, aby to i zde schváleno bylo“. Dále píše: „Seminář již odbyt u naší Guberny, a tedy skoro jest vyhráno, neb Vídeň máme na nás dobrou. Začátek řemeslných škol již také učiněn, neboť, jak již ráčíte snad věděti, každý všední den napořád žáci vyučováni budou při samocvičení tu na tokárni, tam na podvoží, tu u i gilošírky, tam zase u bílení hub, dělání rozšátek, p. baron Kotz z Dobeše jakožto předseda slavné Jednoty promyslové byl již zde a chce co nejspíše přivést i nejvyššího purkrabjho, městského hejtmana, pak výbory jednotkové atd.“⁹⁴ Z druhé části dopisu lze vyvodit, že se Amerlingovi dařilo získávat podporu u šlechty a měl snahu získat pro Budeč i přízeň členů habsburského rodu. To se zpočátku dařilo, ale jak uvidíme tato přízeň dlouho nevydržela.

Sám Amerling nerozlišoval v intenzitě péče mezi původním záměrem vzdělávání učitelů a přednáškami pro řemeslníky. Amerling nejenže stále přemýšlel, budoval a stavěl, ale také všechny obory vědní sám přednášel. Aby vzbudil větší zájem českých mistrů o sebevzdělání, snažil se Amerling uvést v život „mistrovské porady“, které měly být obdobou Porad učitelských. Avšak co se dařilo u učitelů, protože to vyplývalo z potřeb jejich života a práce, nemělo valného úspěchu u řemeslnictva, přestože Průmyslová jednota platila v Budči dokonce dva učitele a i jinak přispívala na její udržování.

7.4. Výuka

Na plné obrátky se výuka v Budči rozjela zjara 1843. Krátký svůj život Budeč vyplnila na svou dobu velkými činy. Stala se středem pedagogického i osvětového ruchu let plných naděje ve svobodný život Čechů v širší vlasti rakouské. Bylo v ní živo v neděli i všední dny dlouho do večera. Někteří posluchači tu dokonce bydleli.

⁹⁴ Tamtéž

Většinu žáků tvořili posluchači učitelství. Chodili tam i starší učitelé, pro něž byla Budeč jen doškolovacím ústavem, navštěvovali Amerlingovu školu po svém zaměstnání. Měli vyhrazeny přednášky odpolední a večerní. Docházeli sem též v neděli, kdy se vyučovalo ráno od osmi do deseti hodin a odpoledne od čtyř do šesti hodin. Od začátku plnila svůj cíl lidového učiliště se slovanským akcentem. Neděle byla určena pro všechny, kdo měl zájem se v Budči vzdělávat. V Žitnobranské ulici se scházela jak mládež, tak i vážení pražští měšťané, mistři a řemeslníci učedníci i obyčejní lidé, kteří si chtěli poslechnout nezvykle poutavé výklady proslulého doktora medicíny. Amerling přednášel chemii, fyziku, botaniku, hovořil o českých dějinách a o životě významných představitelů světové vědy.

Vznikla tu demokratická tribuna, sdružující vlasteneckým duchem a touhou po vzdělání všechny vrstvy česky smýšlejícího obyvatelstva. Docházeli tedy do ní na rušné přednášky i studenti jiných škol, stejně z akademie jako z techniky, ba i ze zaměstnání. Konaly se v ní různé občasně kursy a cvičení. Mnoho příležitostí k poučení tu našli staří učitelé i z venkova, kteří sem dojížděli do schůzí a přednášek „Budečských porad“.

Amerlingovo pojetí výuky a představa vzdělávání souvisela v Amerlingově koncepci velice úzce s celkovou teorií vědy a především s celkovou Amerlingovou filozofií vývoje. Je příznačné, že překážky v dosavadním vývoji poznání vidí Karel Amerling především v přílišné absolutizaci zvláštností člověka, v jeho odtržení od přírody. Další skutečností, která ovlivnila budečské pojetí vzdělávacího procesu byla Amerlingova zkušenost z nedělní školy Průmyslové jednoty, která prohloubila jeho pojetí věcného učení. Už mu nestačí jen pasivní poznávání věcí, prosté názorné vyučování, ale dospívá k vyučování soustředěnému přímo na potřeby výroby, zcela moderně spojenému s tehdejší výrobní praxí řemeslnou, zemědělskou, průmyslovou. Pokrokový přínos Amerlingův leží právě v tomto prohloubení názorného vyučování ve vyučování technologické. Toto vyučování však Amerling

neomezuje jen na jeden obor, ale zasvěcuje mládež do mnoha oborů od pěstování průmyslových zemědělských rostlin až po obchodní a technické vedení průmyslového podniku. V této šířce byla novota — i slabina.⁹⁵

Budeč se měla od počátku lišit od tradičních škol, považovaných za německé, a tedy – na počátku vzývaného „slovanského věku“ – pociťovaných jako zastaralé, proti německému (a vůbec západoevropskému) rozumu měl v ní být postaven hypotetický slovanský um, který se stal již dlouho před Amerlingem předmětem slovanských ideologických spekulací a byl spojován buď se schopností oprostít se od poznání uspokojujícího bezprostřední tělesné potřeby, či s poznáním celostním a současně i zahrnujícím vše v jediném náhledu. Po stránce obsahové dává tedy Amerling svému ústavu obecně vzdělávací ráz s vysloveným zabarvením reálným. Nikoli jazykový, klasický směr vzdělání, tehdy ještě obecně převládající na vyšších školských stupních, ani jenom chudé trivium, na němž zůstávalo v podstatě vzdělání nejširších vrstev i na školách hlavních, nýbrž vzdělání věcné, vyrůstající z poznatků přírodních, zeměpisných a historických, bylo cílem budečského školení. Jestli tedy můžeme hovořit o obsahu výuky ve smyslu sice netradičního, ale na druhou stranu velmi blízkého reálnému životu o formě to v žádném případě neplatí.⁹⁶

V koncepci Amerlingovy Budeče se tak zřetelně prostupovala racionální složka s iracionalitou. To je zejména patrné na celkovém pojetí schématu výuky. Vzdělávací podnik totiž opřel Amerling o strukturu kalendáře, tedy o útvar modelující přírodní cyklus. Poměrně přesnou představu, jak na tomto kalendářovém základu celá vzdělávací soustava fungovala, si lze učinit z Amerlingova pozdějšího projektu čtyř výchoven, tzv. školy denní, školy týdenní,

⁹⁵ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv.č. XII. Přednášky čs. spol. pro šíření pol. a věd. znalostí – Dr. Jiří Štraus

PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. XV

PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. XI./3 Pedagogické rozhledy, roč. XXII. článek Ladislav Horák.: K.S.A. Z hlediska pedagogiky národní

⁹⁶ Tamtéž

PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. XI./2 Beseda učitelská, roč. XLII., Praha, 1910

školy měsíční a školy roční. Množství sdělovaného poznání i jeho struktura tu byly v jednotlivých výchovných jednoznačně podřízeny vnějšímu schématu přijatému z denního, týdenního, měsíčního a ročního cyklu.

První výchovna určená dětem ve stáří od sedmi let, členila vědění podle čtyř částí dne (ráno, poledne, večer, noc), k nimž pak byly přiřazovány hlavní „starosti“ člověka (snídaně, oběd, večer a večerní zábava, spánek), celá soustava pak byla napojena na mikroprostor třídy, (stěna východní, jižní, západní a severní) a konečně na prostor celého světa (východ – jih – západ – sever). Výchovna druhá, určená pro děti ve věku od sedmi do čtrnácti let a nazvaná „škola týdenní“, pořádala vědění do sedmi řad podle jednotlivých dnů v týdnu. „Starodávná jména dní“ vytvářela přitom určitou významovou osnovu, na jejímž základě byly do příslušné řady včleňovány ty poznatky, které se týkaly „starostí týdenních“ (spíže - koupě – úřad – rodina a řemeslo – zdraví a čistota – služby boží), obstarávání týdenních potřeb v selském statku, obci, ve vlasti (zde vznikala např. řada stav rolnický – stav vojenský – stav kupecký – stav úřednický – stav řemeslnický – stav lékařský – stav kněžský), božích příkázání, hlavních hříchů a jejich zvířecích symbolů, vytvářejících odrazový můstek k zoologii apod.

Třetí výchovna (14-21 let) obdobně členila vědění do dvanácti řad podle jednotlivých měsíců a na tomto pozadí klasifikovala jednotlivé lidské práce jako úkony měsíční, měsícům přiřazovala dále i určité úseky přírodního cyklu, vybraná česká města apod.

Z toho je tedy patrné, že Amerling výchovné působení škol rozšiřoval až do 21 let a mechanicky roztrídřoval do „tří životních fází po sedmi letech.“ Taková soustava nahrazuje racionalistické myšlení a je příznačná pro mytologické systémy členění skutečností a její systematizace. Mýtický útvar tak Budeč představovala nejen svým poukazem k legendární Krokově Budči, k dědictví předků, který nově aktualizoval skutečnost, že pozemek na rohu Žitné (tehdy Žitnobranské) a v Tůních byl již dříve tradičně nazýván „U Dědů“, nejen svým univerzalizmem usilujícím o

reprodukcí světa v malém, nejen napojením na zasvěcovací rituál Učitele („proroka“) a Žáka, ale především mýtickou strukturou své zdánlivě nejracionálnější složky, výchovatské metody.⁹⁷

Další složky výchovy měly už základ mnohem racionálnější. Amerling byl přesvědčen, že na mravní i charakterový vývoj člověka významně působí i výchovná činnost další, jako je divadlo, četba, přednášky atd. Proto se i o ně v Budči staral. Snad proto i školu přirovnával k divadlu. Výchovna (třída) znázorňovala mu jeviště, její vyprávění tvořilo vhodné scénarium, podávaná látka s přednesem učitele i rozmluvou žáků – libretium, při tom vystupující žáci byli libretníci – herci.⁹⁸ Amerling se formou výuky snažila přiblížit Budeč co nejvíce životu. Chtěl, aby žáci více přemýšleli, byli aktivnější, a proto je patrné, že tu šlo i o pokus nahradit metody verbální, dotud na školách výhradně panující, metodami životnějšími aktivnějšími. S tím souvisely také snahy Amerlingovy o to, aby budečský ústav vypracoval pro české školy potřebné učebné pomůcky a učebnice.⁹⁹

Jelikož Budeč měla být opravdu pro všechny, pamatoval Amerling i na nejmladší ročníky. Původně to v úmyslu neměl, ale v tomto záměru mu byla nakloněna skutečnost, že v případě Budče nešlo o oficiální školu, nýbrž o soukromé učiliště. Pokusil se o to v hodinách hudby a v praktických cvičení v chemické laboratoři a v dílnách. Budeč začali navštěvovat chlapci osmi až devítiletí, vždy odpoledne, po vlastním vyučování na některé německé hlavní škole. Děti obzvlášť zaujala chemie a kreslení podle přírody v přírodovědeckém sále, pořádání sbírek a práce na zahradě. Nejnižší stupeň Budče, odpovídající věkově nižší střední škole, měl mít čtyři ročníky, ale k realizaci této koncepce již následkem brzkého zániku školy nedošlo.

⁹⁷ Macura V.: Znamení zrodu, Praha 1992, s. 180 – 190

⁹⁸ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv.č. XI./5 je zde uložen nevydaný strojopis Ladislava Koubka z jeho osobní pozůstalosti

⁹⁹ O tom v kapitole „Učiteltské porady“

Rozvrh hodin znamenal pro Amerlinga pracovní vytížení na celý den, od časného rána do půlnoci, nevyjímaje neděle a svátky. Učitelům, kteří neměli jiného závazku a kteří se plně věnovali přípravě na budoucí povolání, byla Budeč k dispozici od rána do večera. Od šesti hodin ranních do deseti večer střídavě mohli sledovat přednášky, konat práci na zahradě, připravovat materiály pro Velkou budečskou encyklopedii,¹⁰⁰ zabývat se chemickými pokusy v laboratoři, mohli sušit rostliny, vycpávat kožky pro přírodovědecké sbírky nebo zhotovovat z lepenky názorné školní pomůcky.

O tom jak takový běžný pracovní den v Budči vypadal si můžeme udělat obrázek sami opět z Amerlingovy korespondence. Tentokrát s F.L.Čelakovským. Amerling mu píše: „Budeč, buď Bohu díka, již i duchem se začíná hýbati, i kořenka již jest dohotovena a nejen kostra, kterou jste, jak myslím, nedokončenou spatřil. Začtetmo od 4tého prosince 1842 povolena byla a začala se již v budečské posluchárně přednášení nedělní, a sice vždy od 8 do 10 hodin ráno, pak od 11 do 12 hodin řeči – a zřídlozpyt od Kaliny, odpoledne od 2 do 3 ½ hodiny počtářství a zeměpis od Štěpána Bačkory, pak měřictví od 4 do 5 ode mne samého, od 5 do 6 hodin dobropísemnost, mluvnice česká, cvičení písemná a vedení kněh (Buchführung) od p. Karla Štorcha, od 7 do 8 hvězdopyt a povětroznalství ode mne. To vše se přednáší každou neděli a každý svátek kromě 4 hlavních svátků. Každý všední den přednáší v Budči (nemotornou posud řeči) Hněvkovský doktor lučbu a strojnictví, od 11 do 12 theorii, pak po celý den práce, od 2 do 5 hodin odpoledne učí Klemens kresbě, průhlednictví (perspektive), kresbě podle přírody až k malbě atd. Maulini již též zítra (1.března 1843) začne rytí do ocele, lepenkář či jesličkář děláni lepenek a mého obzvláštního upotřebení jesliček k vyučování.“¹⁰¹

¹⁰⁰ Amerling měl touhu, aby při Budči vznikla encyklopedie podobná té francouzské, ve které by byly sebrány veškeré hesla tehdejšího vědeckého světa. Tento záměr se ovšem nezdařil.

¹⁰¹ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s.100 - 104

V dalším dopise z 22.prosince 1843 Amerling ve výčtu pokračuje. Opět píše Čelakovskému: „Hned ráno od 6 do 7 ½ hod. se začíná učit, pak jdou žáci snídat, v 8 drží se lučba až do 10, pak mechanické práce, zlustrování, dělání štočků, hlobení, lepení, dělání strojů, vývěv, hlatí, mlunostrojů. Po obědě tělocvik v každěm okresu posunním, psunomluvněm, ŝermírskěm a sluŝnickěm atd., rytí v zahradě, zakládání ŝkolek na děveva průmyslníkům potřebná (tisy, dřínky, dříŝťály, lípy, habry, mořeny atd.). Pak jest měřictví, průhlednictví a rejsování. Od čtyř hudba, především zpěv. Od 8mi až do 10ti večír fysika. a když jasné nebe, hvězdářství.“¹⁰²

Z rozvrhu je patrné, že přednáškami byl zaplněn opravdu celý den a že se přednáŝelo vŝecko možné, od řečí až po astronomii a meteorologii. Zejměna toto, byl hlavním argumentem kritiků existence Buděe, tedy encyklopedická náplň Amerlingova vŝeuĉiliŝtě. Zdálo se jim neúměrně množství požadavků, kladených na novou generaci ěeské mládeže a ěeského uĉitelstva.

7.5. Spolupracovníci

Tohle vŝechno nemohl Amerling samozřějmě zastat sám. Kdo byli tedy jeho nejoddanější druhové? Jednak tu byla skupina jemu nejblížeŝích přátel, která s ním proŝla celé martyrium od koupě pozemku až po dokonĉení stavby a zahájení výuky. S nimi pojilo Amerlinga pouto nejpevnější. Ti při něm stáli až do samotného pádu Buděe. Další skupinou byli lidé, se kterými spolupracoval na vzdělávání uĉitelů a kteří se podíleli na vzniku tzv. Budeĉských uĉitelských porad. Zejměna tito lidé formovali jeho pedagogické názory. O tom kdo vŝechno Amerlingovi pomáhal si můžeme udělat představu opět z již citovaněho dopisu Čelakovskému z 22. prosince 1843: „Doktorů je nás zde 5a 7 nedoktorů, Merklas rytec,

¹⁰² Tamtěž.

Paul barviř, Slavík mechanik hodinářský, Vlasák hudebník, Ledvinka truhlář, Bohůň malíř ze Slovenska a Blanský, knihař vyučený, nyní laborant a dohledčí nad žáky. Nadto jsou ještě dva laboranti.“¹⁰³

Zastavme se blíže u těch, kteří byli pro Budeč největším přínosem. Při výčtu těch Amerlingovi nejbližších je vidět, že se Budeč stala natolik centrem obrozeneckého života, že se sem sjížděli i představitelé mladé generace slovenské. Kromě Bělopotockého z Liptova se stal výraznou tváří Budče zejména další Slovák Josef Božetěch Klemens, který s Amerlingem sdílel již původní příbytek v zahradnickém domku. Měl za sebou čtyři roky studia na pražské malířské akademii a nyní jako vynikající portrétista a figuralista to byl právě kdo zdobil budovu všeučiliště historickými freskami. Jak víme korespondence mezi Amerlingem a Markem. Jinak Klemens měl za povinnost vyučovat žáky a čekatele učitelství kreslení. Klemens byl člověk hloubavý a všestranný. Proto při prvním seznámení se s novou technikou daguerrotypie,¹⁰⁴ vynalezenou Francouzem Louisem Daguerrem, zřídil si roku 1842 na zahradě Budče světlotiskovou dílnou. Za vedení Amerlingova vznikl tak v Žitnobranské ulici první český fotoateliér.

Druhým Amerlingovým spolupracovníkem v Budči byl básník Josef Kalina. S Amerlingem je spojoval zájem o encyklopedický přístup a touha se naučit všeho. Žil mezi knihami a rukopisy jako u vytržení, nestaraje se o živobytí. Měl nesmírné znalosti filologické a pro Budeč byl díky svým znalostem nejvíce přínosný. Ovládal latinu, řečtinu, francouzštinu, hovořil plyně italsky, překládal z angličtiny, němčiny a polštiny znal do všech gramatických podrobností. Mluvil srbsky, rusky, španělsky, portugalsky, překládal z litevštiny a ukrajinštiny a nakonec se zabral do sanskrtu a hebrejštiny. Pro potřeby Budče zamýšlel

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ jeden z nejstarších způsobů fotografování

sestavit univerzální srovnávací jazykozpyt. Od Amerlinga měl uloženo přebásnit do češtiny židovské žalmy a modlitby, sestavit mudrosloví všech národů a vypracovat filologickou část Velké budečské encyklopedie. V té by se zhmotnila Komenského idea Brány jazyků otevřené.

Amerling se pokoušel získávat kvalitní spolupracovníky po celý trvání existence Budče. O způsobu, kterým to dělal se můžeme přesvědčit z dopisu jednomu z nich. V dopise DR. Filipu Stanislavu Kodymovi z Mikulášovi 13. února 1843 píše: „ Celá ta věc se točí okolo toho, že byste v Budči našem místa najít mohl, a sice jakožto budečský redaktor encyklopedických slovníků, jak velikého, tak malého, tak pro ženštiny a pro domácnost, vůbec abyste mně pomáhal a pro tu věc encyklopedickou žil. Nemusíte zůstat jen u toho. Uvidíte, že svět se Budči veliký otvírá a Bůh sám dá potrvání. I při tom redigování zůstatí nesmíte, Budeč má více oddílů a prací pro Vás, dílem při školách řemeslných, nedělních, uměleckých, dílem při semináři učitelském, dílem při fabrikách a báněch v Plzeňsku, dílem při vydavatelstvu a cestovatelstvu budečském po vlastech našich. Kýž by jen Bůh dal, abychom všech těchto zámyslů v Budči dosáhnouti mohli, a Bůh dá, jen my chťejme.“¹⁰⁵ Dopis dr. Kodymovi, jímž mu Amerling nabízí v Budči místo redaktora encyklopedických slovníků, ukazuje Amerlingovo nepřilíš solidní získávání spolupracovníků, jimž nemohl za jejich práci celkem nic nabídnout. Slibuje 360 f stříbra i víc. Dopis však také ukazuje celou šíři podniků soustředěných v Budči.

7.6. Učitel'ské porady

Z předešlých stránek již víme, že právě vzdělávání učitelů bylo těžištěm činnosti a prvotním motivem. Proto se na vývoj Amerlingovy aktivity v této oblasti podívejme trochu zeširoka.

¹⁰⁵ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. X/a-d dodatky k dopisům

Zajímat nás bude především proč se doktor veškerého lékařství začal zajímat o pedagogické otázky. Také se zaměřím na průběh a výsledky jeho snažení v boji za zlepšení jak vzdělávání tak samotného postavení učitelů.

Amerling podléhal iluzím, že odpor vlády proti národnímu i školskému pokroku přemůže vytvářením přesvědčivých důkazů, že si národ zaslouží práva na samostatný vývoj. Takovým důkazem ve školství měla mu být i dobrá úroveň národních škol tak, aby se vyrovnaly školám jiných národů, zvláště německého. K jejich zlepšení chtěl pomoci také odstraněním nedostatečného vzdělání dosavadních učitelů, zejména starších. Současně s hledáním nejvhodnějších metod pro vyučování dítek, snažil se tedy najít i vhodné metody, jak vzdělávat učitele. Tak jak pro učitelské čekatele požadoval vzdělání teoretické s používáním školské praxe i metodického názoru, tak také učil učitele, kteří již na školách byli ustanoveni, aby vyučovali duchem národním, přirozeným širokým vrstvám obyvatelstva, jehož základní vlastností je vrozená citlivost a mírnost.

Při vysokém mínění, které měl zakladatel Budče o učitelském povolání, je pochopitelné, že dovedl už v letech třicátých kolem sebe soustředit výkvět tehdejšího českého učitelstva a dovedl mu dát směr v jeho ideovém a pedagogickém snažení jako nikdo před ním Máme-li na mysli vzdělanostní a odbornou úroveň tehdejšího učitelstva pochopíme, proč se právě kolem třicetiletého doktora lékařství začaly kupit myslivější hlavy pražského učitelstva. Lákala je šíře a hloubka jeho vědeckého rozhledu, jeho touha rozdělit se o poznání s každým, kdo je může potřebovat, ale hlavně jeho živelný zájem o výchovu a školu.

Byla to zpočátku jenom přátelská družina několika jednotlivců, kterou pojily společné ideály a osoba Amerlingova. Leč tato skupina se stala zárodkem, z něhož brzy potom vyrostlo první spolkové sdružení učitelské, jež mělo v dějinách českého školství význam jedna svou vlastní vzdělávací a svépomocnou činností, ale

také tím že se stalo vzorem a počátkem učitelského organizování vůbec.

V letech 1839 až 1840 kolem něho začali sdružovat mladí učitelé, vedení Veselským, Janem Sluníčkem a Štěpánem Bačkorou. Bylo to 23.prosince 1840, když Amerling přikročil se svou učitelskou skupinou k ustavení spolkového útvaru, který měl kolem Budče soustřeďovat české učitele, toužící po z odbornění vychovatelské práce. Vznikly „Učitelské porady“, které se pak po více než desetiletí staly ohniskem českého duchovního a pedagogického proudění mezi učitelstvem. Vedle Amerlinga byl duší porad zejména již zmíněný učitel Štěpán Bačkora. Scházeli se nejprve bytě Sluníčkově, později v Žitnobranské ulici na pozemku Budče v zahradním domku u Amerlinga. Své schůzky nazvali nejdříve nehonosně „bibliotéka mládeže“ a jejich činnost záležela v zakládání školních knihoven. Počátkem p. 1842 přijala tato skupina „statuty pedagogické“ a byla pak nazývána stejně střízlivě „Poradami učitelskými“.¹⁰⁶

Když pak byla vystavěna Budeč, našly Porady bezpečný útulek pod její střechou. Tam měli jejich členové vlastní knihovnu, všude dost místa, a co hlavního, byl tam milovaný „pan doktor“, který jim byl upřímným rádcem a jejich zkušenosti jim z vědeckého hlediska vysvětloval a na mnohé nedostatky jejich praxe jim poukazoval, jak se dovídáme z proslovu Štěpána Bačkory roku 1847. Tam se také mohli podle téhož autora seznámit s věcmi, ke kterým by se jinak nedostali: tak s mechanickými a fyzikálními přístroji, chemickými potřebami a výrobky, s mineralogickými a živočichopisnými sbírkami a odbornou literaturou.¹⁰⁷

Autorem programu i spolkové formy Porad byl pravděpodobně sám Amerling. Příjímým úkolem Porad mělo být zlepšení praxe přednáškami a diskusemi. Proto se měly ze spolkových peněz zakupovat a vydávat potřebné knihy a obrazy. Členství nebylo

¹⁰⁶ Dýma M.: Buditelská a pedagogická činnost K.S.Amerlinga s.334 In: Novotný Miloslav, Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960

¹⁰⁷ Tamtéž.

vázáno na určitou církevní nebo národní příslušnost. Proto se už mezi prvními členy scházíme stejně s příslušníky stavu učitelského jako duchovního z kruhů katolických i evangelických. Z počátku se účastnili schůzí jenom pražští učitelé, ale brzy působily Porady jako vzor i na venkovské učitelstvo tak, že buď dojíždělo občas do Budeče nebo organizovalo podobné schůzky ve svém kraji.

Víme již, že jako seminář učitelský nedostala Budeč úřední povolení. Ale budečské porady učitelské nebyly vázány na úřední schválení, neboť „byly jen obdobou oficiálních učitelských konferencí, které se konaly v církevních obvodech, vikariátech, pod vedením kněžských školdozorců (vikářů). Obsah porad a celkový jejich záměr vystihoval Amerlingův náhled na život a úlohu učitele ve výchovném procesu, který měl co nejefektivněji reflektovat nové požadavky na vzdělání, které přinášela doba. Doba nástupu kapitalismu a prudkého průmyslového rozvoje. to vše podepřené snahami o emancipaci národů. Tímto směrem byl ovlivněn obsah Amerlingových přednášek směrem k budoucím učitelům.

Stručně řečeno cílem Budečských porad učitelských bylo zlepšit výchovnou úroveň české školy. Logicky se jako první nástroj nabízel právě sám učitel. Navazovaly na pokrokové snahy učitelů vlastenců, jako byl Fikcím, Svoboda, Formánek aj. Propagovaly vyučování mateřským jazykem, které mělo daleko lepší výsledky než vyučování jazykem německým. V jazykovém vyučování zaváděly při vyučování elementárnímu čtení hláskovací metodu. Svou přirozeností dávala tato metoda daleko lepší výsledky než stará metoda slabikovací. Hlavní úsilí však zaměřily Budečské porady na propagaci věcného učení. Podle obrozeneckých učitelů nestačilo pro vzdělání člověka a občana dosavadní převážně formální vyučování, které se omezovalo hlavně na čtení, psaní a počítání s ideologickým podkladem náboženským. Na dosavadních školách Amerlingovi vadilo, že přeceňují vzdělání rozumové. Proto vybízel neustále učitele, aby měli na paměti, že vychovávají celého člověka. Aby se jím stal, k tomu pomůže mu jen harmonické rozvíjení rozumu, citu i vůle. Proto hlavním obsahem jeho

přednášek pro starší učitele byly přírodní nauky, fyziologie, psychologie, antropologie, jakož i vyučování vůbec. V nich dokazoval, že člověk žije v přírodě i s přírodou, která jej stejně ovlivňuje, jak on může ji svým potřebám přizpůsobovat, jak se vyvíjí člověk tělesně i duševně, aby učitel věděl, co v kterém věku žák může pochopit, aby tak nebyl vědomostí trvalých. Proto i kandidátům učitelství vykládal ve večerních hodinách fyziologii, psychologii i pedagogiku mimo nařízenou osnovu.

Převážně feudálně absolutistické společnosti stačil byrokrat ovládající umění psát a znající některé zákony, jestliže ji stačil učenec, který uměl citovat díla klasiku řeckých a římských, svět kapitalistický. potřeboval lidi, kteří něco věděli o výrobě, o vlastnostech látek, o lom, kde se mi lézají jaké suroviny i kam se má prodávat vyrobené zboží. Takových znalostí však lze dosáhnout jen tím, že se vyučování zaměří na věci, věcným učením. Toto přesvědčení si Amerling prohloubil při přednáškách v rámci průmyslové jednoty.

Budečské porady byly první metodické sdružení učitelské. Otázky výchovy se tam snažili řešit komplexně. Byl čten a rozebírán Komenský, zejména jeho Didaktika. Rokovalo se tam o opatření českých škol vhodnými pomůckami. Za tím účelem byla založena „Bibliotéka všennaučná pro mládež od učitelských porad v Budči“,¹⁰⁸ S tím souvisely také snahy Amerlingovy o to, aby budečský ústav vypracoval pro české školy potřebné učebné pomůcky a učebnice. Učitelské sdružení vyvinulo úsilí o vytvoření českých učebnic věcného učení a českých pomůcek. Amerling dával tomuto úsilí svým pojetím věcného učení celkový ideový rámec. Tvůrce Budče postupoval i tu plánovitě. Jednak se sám pustil do napsání vhodných příruček, jednak také dovedl připoutat k Budči tvůrčí jednotlivce a určit jim místo v celkovém plánu

A tak již brzy po založení ústavu dává do rukou zájemců praktické příručky a pomůcky. Které jsou vlastně prvními českými

¹⁰⁸ v níž však vyšly toliko dva svazky: Amerlingova „Knižka o hmyzech“, a Václava Štulce „Padesát bajek a několik vážnějších básniček pro naše milé maličké“.

učebnicemi vůbec. Jsou tu příručky chemické, botanické, fyzikální, živočichopisné, národopisné estetické, zeměpisné, hudební, jsou tu obrazy a přehledné tabule pomůcky k chemickému, technologickému, geologickému, přírodopisnému a fyzikálnímu vyučování, o nichž se českým školám před tím nesnilo.¹⁰⁹ A přece i to byl pouhý počátek.¹¹⁰

Se snahou o zvýšení úrovně české národní školy spojovaly Budečské porady i požadavek lepšího platu pro učitele. Budečské porady stále zdůrazňovaly, že učitel, který je nucen na živobytí si vydělávat vedlejšími pracemi, nemůže se věnovat ani škole, ani sebevzdělání.

7.7. Nemocnice

Jedním z nejúspěšnějších projektů v Budči byla nepochybně nemocnice a s ní spojené léčení. Již víme, že nemocnici vyhradil Amerling celé třetí patro. Zdálo by se logické a přirozené, že Amerling sám vystudovaný lékař počítal s činností nemocnice už od počátku. Z Amerlingovy korespondence se ovšem zdá pravděpodobnější verzi, že myšlenku na to že nemocnice bude jednou z činností Budče, pojal až po dostavení budovy v prosinci 1842.

Tuto verzi podporuje i situace v jakém stavu se tehdy lékařství nacházelo. Lékařství bylo živností málo výnosnou. Lidé dávali přednost bábám kořenářkám, které byly lacinější. Nedostatečná propracovanost diagnostiky a mechanická léčebná metoda (pouštění žilou), která často pacienta víc oslabila, než mu pomohla, vedly k léčebným neúspěchům. To spolu s nízkou hmotnou a kulturní úrovní bylo příčinou, že lidé lékaře

¹⁰⁹ V pozůstalosti se zachoval rukopis „Budečského kalendáře“, v němž jsou pro každý měsíc shrnuty poznatky z historie, ze zeměpisu i z přírody. Kromě toho se zachovala torza učebnic měřictví a chemie.

¹¹⁰ Vyvrcholení této činnosti lze najít až v druhé Budči na sklonku čtyřicátých a na počátku padesátých let, která již ovšem nebude předmětem této práce.

nevyhledávali. Proto si lékaři často museli hledat jiné způsoby obživy. Zakládali vodoléčebné ústavy, živili se obchodem, nebo lékárnictvím. Bylo by tedy nelogické, že by se Amerling v rámci svého podniku pustil do činnosti, která by už tak napjaté financování ještě více zatěžovala. To že nakonec nemocnice v rámci Budče vznikla je dílem náhody a také vidiny finančního zisku který si od ní Amerling sliboval. Nakonec to dopadlo přesně naopak. Po počátečních úspěších se právě léčení nemocných stalo jednou z příčin pádu Budče.

První zmínka o léčbě je v dopise ze 6.prosince 1842, který píše jakémusi Bořivojovi do Paříže. Amerling v něm popisuje vlastní nemoc. Začátkem prosince dostal souchotiny a zápal plic. Obával se, že nemoc ho vyřadí z činnosti nejméně na osm týdnů. Proto svolil k tomu, aby na něm Dr. Špott vyzkoušel novou vodoléčebnou metodu. Příznivý výsledek zkoušky vedl k tomu, že Amerling spolu se Špottem založili ve třetím patře budečské budovy vodoléčebnou nemocnici, do níž Špott vložil asi 8000 f stř. Podrobnosti o nové metodě se dozvídáme z dopisu Antonínu Markovi do Libuně z 6.února 1843. Amerling píše: „ stonal jsem a pak opět tak mnohonásobně přehrán sem byl pracemi, že jsem ani u stolku dosednouti nějakým způsobem nemohl, a tak to jde i s pracemi jinými. Ze však právě ta nemoc, pro mne a mé zámysly velmi smutná, v holé štěstí se proměnila, t. vyzkoušel sem sám na sobě nový zcela přírodnický způsob léčení, atak nyní ani stačiti nemohu jízdou a obstaráváním nemocných v Budči i v městech pražských. Zázraky to činí, a tak Bůh i na náš Budeč vzpomněl přelaskavě, ano zázračně.“¹¹¹ Z toho je patrné, že si Amerling dělal naděje, že by mu léčení nemocných mohlo přinést finanční zisk.

Tuto naději opouští již 9.dubna 1843 kdy v dopise Čelakovskému jednak znovu podrobně píše o nové metodě, podává také zprávu o rozšíření aktivit v nemocnici, která sice měla úspěch,

¹¹¹ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960,s. 90
PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č.VI/a, b dodatky k dopisům

ale ten se neprojevil finančně. Protože jak Amerling píše nemocní byli již „vysoukáni od apaték a lékařů“.

Amerling jí říkal zavejcování. Jednalo se o léčení pomocí zábalů, pocení a diety, zpravidla byl nemocný o hladu a žízni. „Přes sto těžkých nemocných, opuštěných a i svátostmi zaopatřených jsem na nohy postavil“, píše svému příteli Čelakovskému. „Ránu velikou dal jsem celému lékařstvu zdejšímu. Již ani německých učeností, latinských apaték, mystických receptů, allopathů a homeopathů našemu vzkvétajícímu novosvětu slovanskému nepotřebí.“¹¹²

Metodu dále popisuje „Když nemocný zablančený, t. j. zabalený do mokrých prostěradel a pak do houně vecpaný bez jídla a pití po 4-6-8 hodin až clo potu zůstane,“ popisuje Amerling novou lékařskou metodu, „tu pot bývá přesmrduť, moč kalná a na dlouho se stolice zarazí, předce bez klystérů přijde a vyčistí se i dovnitř zahnané vyrazeniny. To-li vícekrát se podle potřeby učiní, nabývá konečně nemocný celého zdraví. I když vyhladověl (často jen suché žemličky a pramálo vody dostává), přece zase zdravým masem obrůstá.“¹¹³

Amerling léčil přírodní terapií křtice, hostec, pakostnici, zlatou žílu, zatvrdliny jater, zácpu, zapálení střev a záněty. Studené zábaly nedoporučoval při souchotinách, rakovině, padoucnici a při ženských onemocněních. Rovněž se „zablaňování“ nepoužívalo při nervové slabosti.

„Již 4 doktory k pomoci do Budče jsem si vzal, dva Špotty, Háka a Kodymu, koně jsem koupil a vůz a nyní 6-7 pokojů plných mám postelí pro nemocné, a není místa. Škoda jen, že ti nemocní vysoukáni mám postelí pro nemocné, a není místa. Škoda jen, že ti nemocní vysoukáni již jsou od apaték a lékařů, já při všom tom jen směti vymítám po všech lékařích“.¹¹⁴

¹¹² Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s.100-103

¹¹³ Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s.54

¹¹⁴ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s.100-103

Do Budče přicházeli na léčení převážně nemocní prostého původu. „Šlechtické rodiny mi scházejí“, psal Amerling Čelakovskému. Potřeboval je jednak kvůli reklamě, jednak ke zlepšení finančního stavu začínajícího ústavu. „Nadějeme se, že brzo nastane čas, kdy to, co je člověku naездеjším světě jediné drahé, to jest starost o náležitě zdraví, nebude už spočívat v rukou mnohých nelidských, hrabivých, od temného rozumu jiných lidí žijících lékařů. Lékařů ovšem vždy bude, ale kýž by jen v případnostech nejtěžších.“¹¹⁵

Přání přilákat movitější a známější klientelu se Amerlingovi později splnilo. Ale výsledek asi nebyl takový jaký očekával. Několikrát totiž přišli do budečské nemocnice na ošetření význačné ruské osobnosti, které se předtím bez výsledku léčily v západočeských lázních. Krátce potom začal Amerling směňovat větší množství rublů za rakouské peníze. O Amerlingův ústav se začala vážně zajímat policie. Pojala podezření, že se v této škole připravuje protivládní spiknutí. Zrovna v době, kdy se některým osobám přestaly zamlouvat přírodní léčebné metody, používané v Budči, navštívil Amerlingovu instituci, jako vrchol všeho, ruský ministr osvěty Sergej Semjonovič Uvarov. O důsledcích těchto událostí bude pojednávat závěrečná kapitola.

¹¹⁵ Tamtéž

8. Ženy v Budči

Jak už bylo zmíněno, celý projekt Budče byl postaven na třech pilířích. Tím prvním a nejdůležitějším bylo vzdělávání učitelů. Druhým bylo vzdělávání řemeslníků. Třetím pilířem mělo být vzdělávání žen. Ženy považoval Amerling společně s učiteli za nejdůležitější článek ve výchově. Amerlingův vychovatelský důvtip dobře vytušil, jak významné místo může mít ve společnosti vzdělaná žena, matka a vychovatelka. Podobně jako Komenský, i Karel Slavoj Amerling pochopil, že ženě náleží platné účastenství na budování kulturních a historických hodnot lidstva, a rozhodl se vymanit ji z dosavadní úlohy, kterou jí určila příroda. Amerling pociťoval jako nespravedlnost, že lidská společnost nakládá nesociálně se ženou, že jí nevykazuje správné místo a že je nelidský despotismus, s nímž ji vítá do života. Také důvody hospodářské jej přesvědčovaly o nutnosti řešit ženskou otázku. Považoval za mrhání národním jménem, je-li žena ponechána v nevědomosti a jejich schopností není užito. Žádal proto, aby se ženám dostalo vychování a vzdělání rovnocenného mužům, upraveného ovšem podle jejich zvláštních potřeb. Hlavním posláním ženy je podle něho mateřství a úkoly z něho vyplývající: úkol vychovatelský a hospodyňský. Je proto třeba, aby bylo jejich vzdělání zaměřeno tímto směrem, avšak nikoli tak, že by bylo omezeno jako až dosud na po vrchní znalosti vybraných společenských způsobů, nebo zase obráceně, aby vedlo k nějaké odborné učenosti. Musí to být všeobecné vzdělání.

Tradice český feminismus téměř neměl. Byly tu toliko skromné počátky na poli literárním, představované Marií Antoníí a M. D. Rettigovou. I když obě spisovatelky dobře zaplňovaly v duchu potřeb doby mezeru v probouzejícím se českém písemnictví, přece byla jejich činnost příliš osamocená, než aby mohla mít obecnější důsledky pro organizaci ženské práce veřejné. Teprve Josef

Kajetán Tyl položil první kameny do základů českého feminismu organizováním českých zábav. Divadlem, zpěvem, tancem, deklamovánkami a masopustními merendami vytvořil společenská střediska probouzejícího se národního života a do něho uvedl i českou ženu.

Tylovy masopustní merendy se staly vzorem pro pořádání zábav v soukromých domech zámožnějších vlasteneckých rodin. Se zábavou nastěhoval se tam však i duch, nesený vlasteneckými tužbami doby předpřeznové. Vznikly české salony, které pak měly v dalším vývoji národního života velký význam pro ustalování a prohloubení vlasteneckého uvědomění českého měšťanstva.¹¹⁶

Do tohoto stadia rodícího se společenského života třicátých let významně zasáhl Karel Slavoj Amerling. Východiskem jeho práce jsou salony, ale na nich buduje dál podle vlastního programu a k vytčenému cíli. Příležitost mu k tomu dává salon dr. Friče. Tam se asi od roku 1838 schází společnost dam a dívek, jejichž středem je Antonie Reisová, jednadvacetiletá sestra paní Fričové. Po rodičích byla původně Němka a brzy přijala vlastenecky znějící jméno Bohuslava Rajska.¹¹⁷

V ženské společnosti začala brzy zaujímat rozhodující postavení. Ona to asi byla, kdo přiměla paní Fričovou k zapůjčení jídelny k společným schůzkám své dívčí družiny. Asi dvacet dívek se tam scházelo dvakrát až třikrát v týdnu, aby upevňovaly přednáškami, rozpravami, deklamacemi i besedami své vlastenecké přesvědčení a rozšiřovaly své duchovní obzory. Právě tam Amerling začal s přednáškami pro dívky. V té době přednášel učňům na nedělní řemeslnické škole v Klementinu. Otázkou je kdo dal podnět k těmto přednáškám zda-li Amerling nebo Rajska. Pravděpodobnější se jeví varianta, že sám Amerling neboť i on patřil mezi její nejoddanější obdivovatele.¹¹⁸

¹¹⁶ Hroch, M.: Na prahu národní existence, Praha 1999, s.192 – 230

¹¹⁷ Dýma M.: Buditelská a pedagogická činnost K.S.Amerlinga s.335 In: Novotný Miloslav, Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960

¹¹⁸ Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s. 68

A takto koncem třicátých a počátkem čtyřicátých let vyniká kolem Rajske a Amerlinga první české ženské sdružení. Poněvadž hlavním jeho posláním je úkol vzdělavatelský, je to vlastně první české dívčí učiliště. Amerling přednáší v této společnosti o všem čím se jeho horečně činný mozek zaměstnává: chemii, hygienu! hospodářství, etiku, estetiku, pedagogiku, technologii, to vše ovšem ve vztahu k ženským zaměstnáním a potřebám. Dívčímu sdružení dává také úkol velmi vážný, pracný a odpovědný: zpracovat ženský naučný slovník, který se měl stát rovnocenným doplňkem jeho všenaučné encyklopedie. Rozvrhuje práci a přiděluje hesla žačkám. Každá po svém zpracovává společné heslo, načež hotová předčítají se při schůzkách, opravují, prohlubují a doplňují se. Celá škola, v kterou se postupně sdružení přeměňuje, pracuje s nadšením na tomto úkolu. Vedle Amerlinga účastní se na přednáškách i jeho přátelé ze vznikající Budče, jako Franta Šumavský, dr. Staněk, dr. Čejka, dr. Kodym, Klemens a jiní, ale rozhodující zůstává vliv zakladateli Budče.¹¹⁹

V průběhu těchto odborných výkladů zatoužila Bohuslava Rajska stát se také samostatnou učitelkou. Udělala si plán, že vystuduje učitelský kurs při německé vzorné hlavní škole na Malé Straně, který měl právě zahájit vyučování, a že si otevře vlastní školu pro dívky. Roku 1842 nastoupila do nově zřízeného kursu pro preparantky a po vykonaných zkouškách z pedagogiky, metodiky, krasopisu, mluvnice a náboženství a po zkoušce z mimořádných předmětů, bylo jí povoleno soukromě vyučovat. Jenomže Bohuslava Rajska si sehnala predepsaný počet žákyň a podala si žádost o povolení ke zřízení veřejného ústavu. Než byla žádost vyřízena, vyučovala tzv. privátně ve třech pronajatých místnostech ve Vodičkově ulici. Svých patnáct posluchaček různého věku učila češtině, němčině, literatuře, ženským ručním pracím a přírodovědě. Mnoho iniciativy při realizaci tohoto prvního ženského ústavu v Praze patřilo Amerlingovi. Vedle privátní školy

¹¹⁹ Cipro M.: K.S.Amerling, In.Pedagogika 1986 s.225 - 245

pro dívky do patnácti let, kterou vedla Bohuslava Rajská, existovala ještě škola pro starší posluchačky, kterou měl Amerling ve své Budči v Žitnobranské ulici. S vyučováním na této Amerlingově dívčí škole se začalo 5. dubna 1843, o několik měsíců dříve, než Rajská složila učitelské zkoušky.

Zprávy o tom máme z Amerlingovy korespondence s Rajskou. Amerling 28. března 1843 píše: „Již trochu jsem uchystal 2 chýže pro Vás, drahé děvy naše, pro Vás, mé naděje a důvěry, a možno-li a nebude-li se přičítí Vašemu smyslu, pozvete na den 5tého dubna ve středu ponejprv milé děvy do Budče, v prvním poschodí, hned u schodou, jako byste šla do křídla toho domu, tam sem ty chýže uchystal, se stoly a židlicemi slušnými. V druhé chýži mohou se ty duše učit, kdykoli jen chtějí a se usnesou, kreslení od Klemense, a jak si již myslíte můžete, kreslení napřed zevrub podle života přírody, pak podle života naší duše, což básněním nazývají. Básnění přírody bude předcházeti a za základ soužití, rejsovní prkénka jakákoli, tuhy a klí pružné, papír budou zde důležité věci“.¹²⁰ V deníku Amerling tento kroužek nazývá kroužkem učitelek, což by svědčilo o tom, že z žen chtěl vychovat učitelky.

Přednášejícím všech předmětů byl Amerling sám. Pouze zdravotní chodil vykládat MUDr. Kodym a Bohuslava Rajská spravovala knihovnu. Po absolvování zkoušek zastávala též funkci jakési ředitelky tohoto Amerlingova dívčího ústavu. Posluchaček měl Amerling v Budči pětaticet a zřídil jim místností v prvním patře budovy. Žačky byly svobodné nebo vdané ženy z měšťanských vrstev, které si chtěly doplnit základní vzdělání z německé hlavní školy předměty odbornými, vykládanými česky. Amerling dal do učebního programu na první místo chemii a její užití v běžném životě a v domácnostech, ve stejném smyslu fyziku a ostatní přírodní vědy.

Roku 1843 vykonala Rajská s prospěchem zkoušky učitelské způsobilosti a přikročila ihned k založení vlastního

¹²⁰ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, , Praha 1960, s. 107

dívčího ústavu pro děti od pěti let a pro starší do osmnácti let. To měl být počátek samostatné ženské Budče, která měla být podle jejího a Amerlingova plánu rovnocenným protějškem mužské Budče. Po celou dobu kdy si Rajská dodělávala školu Amerling na ni naléhal, aby svou školu pro mladší věk přenesla do Budče a umožnila tak vytvoření úplné střední školy pro české ženy. Ale mladá učitelka, hrdá na svou úspěšnou dráhu, Amerlingovu žádost odmítla. Snad tušila, že by se Amerlingovi zavázala i citově a musela by nakonec vyhovět i jeho druhému přání, aby se za něj provdala. Amerling poznal, že se jeho sen o ženské Budči hroučí. Přesto se znovu obrátil na Bohuslavu dopisem: „Skládám ve Vaše ruce svou touhu a své štěstí. Naznačte mi tu duši ženskou, již bych svěřit mohl své nejsvatější zámysly, své bolesti a požitovní radosti. Nutí mne právě neodvratitelné okolnosti, abych získal Budči srdce ženské“. Rajská znovu vysvětluje Amerlingovi, že nehodlá uzavřít sňatek, neboť chce působit vlastenecky, bez čehož nemůže žít. Ponechává si svůj ústav ve Vodičkově ulici a Amerlingovi v jeho škole v Budči pro pokročilé tu a tam vypomáhá: buď předčítá jeho přednášky, když se nemohl dostavit, nebo koná výklad z ženských prací, nebo dohlíží nad přípravou encyklopedického slovníku pro ženy.

Brzy potom však došlo mezi oběma k neshodám, v jejichž pozadí byl citový poměr Bohuslavy k mladému Slovákovi Samueli Bohdanu Hroboňovi. Amerling těžce nesl milostné vzplanutí své žáčky. Byť sám patřil k jejím ctitelům a její nadšená korespondence s ním, plná bezmezného obdivu k jeho osobě, dodávala mu naděje, že vzájemný poměr mezi nimi je něco více, než vztah učitelka žáčky. Nelibě také nesl, že Rajská založila vlastní vychovávací ústav. Snažil se ji proto připoutat co nejúžeji k Budči, domnívaje se, že tak upevní i citové svazky její k ní. Připomněl jí její slib zasvětit celý život společným ideálům a žádal ji, aby přenesla svůj vychovávací ústav pod střechu Budce. Avšak její sestry a jejich manželé začali na Bohuslavu naléhat, aby se od Slavoje odvrátila. Zejména švagr Frič, který dopodrobna znal

neutěšený finanční stav Amerlingův, velmi důtklivě varoval Bohuslavu před ním. Rajská proto odřekla Amerlingovi v listopadu 1843 další spolupráci a odmítla spojit svoji školu s Budčí. Na Štědrý den toho roku vyzval však Amerling Bohuslavu na hrob její matky. Přes varování, ba přímý zákaz příbuzných Rajská na nezvyklou schůzku šla. Pod vlivem Amerlingova naléhání slíbila znovu věnovat život Budči. Ale nový nátlak rodinný pohřbil i toto zaslíbení Rajské. V březnu roku 1844 došlo k definitivnímu rozchodu.¹²¹

Přestože škola Rajské netrvala ani rok, získala si poměrně velkou popularitu. O to tíživěji přijala pražská veřejnost zprávu, že právě otevřená a prosperující dívčí škola se opět zavírá neboť její ředitelka se zasnoubila s proslulým básníkem Františkem Ladislavem Čelakovským a odjíždí do Vratislavi. A to se stalo zrovna ve chvíli, kdy došlo od zemského gubernia úřední povolení, že Bohuslava Rajská smí zřídit veřejnou ženskou školu. A tak škola Rajské, která zahájila 1. ledna 1844, již 1. srpna 1844 s vyučováním končí. Bohuslava hledala za sebe náhradu, ale v Čechách nebylo zatím ani jediné dokonale česky mluvící absolventky preparandistického kursu. Amerling školil sice nadějně posluchačky, avšak žádná z nich neměla dosud za sebou učitelské zkoušky, aby směla školu po Rajské převzít. Proto bylo nutno ústav po prvním školním roce uzavřít. Důvěra veřejnosti ve feminismus byla tím řádně podryta.

Jejím odchodem zůstal její velký sen vychovatelský nesplněn. Započaté dílo našlo sice pokračovatelky, leč nepovzneslo se už k té velkorysosti, s níž byla zamýšlena ženská Budeč. Vlastní její školu převzala paní Eleonora Jonáková jako soukromé učiliště, kdežto vedení ženského ústavu v Budči se ujala jiná žačka Amerlingova, Františka Svatava Michalovicová. Františka Svatava rozená z Michalovic, dcera kdysi zámožného plzeňského kupce, se po úpadku a smrti otcově přestěhovala s matkou a

¹²¹ Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982, s. 70

sourozenci do Prahy a působila v měšťanských rodinách jako společnice a vychovatelka. Opatrovala děti, předčítala, vyšívala a šila. Naposledy, než se seznámila s Amerlingem, dělala vychovatelku v rodině kovolijce Mencla, který měl v Budči zařízenou dílnu. Dcery Menclovy chodily k Amerlingovi do večerních kursů a Františka Svatava si přednášky jimi zaznamenané opisovala. Z těchto poznámek se vzdělávala a rozšiřovala svůj obzor i čtením odborných knih. Pak se přihlásila do kursu pro preparantky na Malé Straně a v polovině roku 1844 jej absolvovala.¹²²

V té době žil Amerling v nejhlubší citové krizi. Mencl mu Františku Svatavu představil jako velice jednoduchou dívku a doporučil mu, aby se ujala vedení jeho ženské Budče, která byla před nedávným povolena (výnosem č. 29060 ze dne 24. května 1844)¹²³ za samostatný ústav. Svatava Michalovicová Amerlingovu nabídku přijala a pod jeho vedením zřídila školu, v níž české dívky konečně mohly být vzdělávány v národním duchu. To, o čem doufal Amerling, že vykoná Bohuslava Rajska - že mu bude věrnou přítelkyní a horlivou spolupracovnicí - uskutečnila nakonec Františka Svatava. Vynahradila mu záhy i to, v čem se u Rajskeho trpce zklamal. V lednu roku 1845 zahájila škola Františky Svatavy Michalovicové v Budči. Měla 35 žaček a na konci prvního školního roku se ukázalo, že návštěvnost v tak vysokém počtu bude trvalá. Amerling byl nadšen. Úspěch a oddanost Svatavy k jeho osobě jej záhy přivedly k rozhodnému kroku: požádal ji o ruku.

V roce 1847 složila Svatava Amerlingová další zkoušku a dostala guberniální povolení ke zřízení veřejné vyšší dívčí školy. Počet žákyň v ní opět podstatně stoupl a škola tato se stala nejnavštěvovanějším pražským ženským ústavem. Po zrušení Budce v Žitnobranské ulici přestěhovala Svatava Amerlingová svou školu do Vodičkovy ulice čp. 698/11. Dalším působištěm byla Široká

¹²² Dýma M.: Buditelská a pedagogická činnost K.S.Amerlinga s.339 In: Novotný Miloslav, Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960

¹²³ Tamtéž.

ulice čp. 18/11., nyní Jungmannova. Naposledy sídlil ústav na Václavském náměstí v domě U zlatého beránka. Vydržel tam až do roku 1870, kdy zanikl odchodem Svatavy Amerlingové na odpočinek. Ostav se ovšem nikdy nepovzněl k té velkorysosti, s níž byl Amerlingem jako iniciátorem a Bohuslavou Rajskou jako zakladatelkou zamýšlen. Stal se toliko vzorem podobným soukromým dívčím učilištím, která byla v druhé půli minulého století s oblibou vyhledávána měšťanskými rodinami jako nejvhodnější „místo pro vzdělání jejich dcer. I když tedy zůstalo Amerlingovo dílo na tomto poli torsem něčemu upřít zásluhy prvního průkopníka ženského hnutí a dívčího školství u nás. Nejen že ukázal cesty a naznačil směr a cíl emancipaci žen, nýbrž i prakticky se pokusil dát formu tomuto usilování.

9. Začínající problémy a postupný konec

Na první pohled by se zdálo, že se Amerlingovi jeho plán v průběhu roku 1943 daří ve všech směrech. Budova byla dostavěna a zahájila již plnohodnotný provoz. Také všechny tři hlavní pedagogické záměry byly v průběhu prvního roku ve zdárném chodu. Nejvíce se dařilo v záměru vzdělávání učitelů. Na tuto část byl Amerling připraven nejlépe a také měl k úspěšným výsledkům v této oblasti nejkvalitnější spolupracovníky jak již bylo zmíněno. Mohl být spokojen i s návštěvností přednášek pro řemeslníky, ale jak se sám zmiňoval chyběla mu větší zpětná vazba od posluchačů. Třetí pedagogický záměr, vzdělávání žen, se zatím dařil nejméně. Důvody proč se tomu tak dělo byly detailně popsány v minulé kapitole. Zásadní ovšem bylo, že tento prozatímní nezdar byl ještě zvýrazněn neopětováním citů k milované osobě. Jako by tento moment byl zásadním zlomem v existenci Budče. Odklonilo se od ní štěstí a dosavadní přízeň. Jak už to tak bývá rychlý byl vzestup a ještě rychlejší pád.

Jako červená nit, se táhly po celou dobu existence Budče, problémy s nedostatkem financí. Ty byly společným jmenovatelem problémů Budče jak v jejích začátcích, v jejím průběhu tak také stály na počátku jejího pádu. K těmto problémům se v roce 1843 přidaly další, které velmi přispěly k následnému krachu. Jedním z nich byly vztahy a klima v rámci samotného ústavu. Vztahy mezi lidmi začínaly eskalovat do hádek a vzájemných sporů. Většina těchto lidí investovala do Budče své peníze a teď by je chtěla co nejrychleji zpět. Třetí a jednou z hlavních příčin pádu Budče bylo to, že šlechtičtí podporovatelé přestali být štedří. To souviselo s celkovou politickou situací v Čechách.

V poslední kapitole se tedy zaměřím na popis událostí které ať už přímo či nepřímo vedly ke zhroucení Amerlingových plánů. Zaměřím se na tři již výše zmíněné negativní jevy. Tedy na

finanční problémy, zklamání se ve spolupracovnících a změnu politické atmosféry. Ústřední postavu všech těchto událostí byl samozřejmě Amerling sám.

9.1. Problémy s financováním

Amerlingův podnik byl od začátku ryze soukromou záležitostí a proto musel překonat veškeré problémy s tím spojené. Přestože měl ambice stát se projektem lidovým a jakýmsi vyvrcholením buditelských snah v žádném případě se mu nepodařilo dostat se do širšího povědomí národa. Jestliže by se mu to podařilo a sociální základna přispěvatelů by byla co nejširší problémy s financováním by byly vyřešeny. Takhle musel postavit financování Budče na třech pilířích. Musel se tedy spoléhat na podporu Průmyslové jednoty, dary jednotlivců a finanční půjčky, které byly úročeny. Z toho je patrné, že ve svých plánech Amerling neměl plánovat další kroky v delším časovém horizontu. Bylo jeho chybou, že právě toto dělal. Nedovedl odhadnout nepoměr mezi svými velikášskými záměry a reálnými finančními možnostmi. Z toho je patrné že finanční rozpočet Budče stál na velmi nezdravých základech. Další nepříjemností bylo, že zatímco dary jednotlivců přicházeli od prostých a nepříliš majetných podporovatelů, jakými byli např. již několikrát zmíněný Antonín Marek z Libuně a Josef Regner z Hronova, kdežto větší finanční příspěvky od šlechty byly půjčky.

Nepoměr mezi finančními možnostmi a výdaji se v Budči jevil i v tom že se nakupovaly drahé přístroje, které neměly pro Budeč ani valného významu. Tak Antonín Marek například zprostředkoval nákup brousicího stroje na polodrahokamy za 750 zl., pro Budeč. Klemensovi koupil Amerling daguerrotyp (pravděpodobně k výtěžným účelům), byl koupen tiskařský lis, který policie zabavila, atd. Amerling prostě počítal s nekonečnou

obětavostí dárců i věřitelů, neuměl začít s malými prostředky a postupně ústav podle možností rozšiřovat.

Amerlingova idea byla poměrně prozaická. Až bude provoz Budče kompletní a budou se moci využít všechny její možnosti, ústav si na sebe vydělá sám. Myšlenka to sama o osobě v době začínajícího kapitalismu byla dobrá. Ale Amerlingovi chybělo to základní, tedy kapitál. Ukázkový příklad kapitalistického podnikání je vidět z toho, jak Amerling se svými spolupracovníky kupuje na Plzeňsku důl a huť v Horomyslicích a z jejího výtěžku chce zřizovat Budče po celých Čechách. Důl a huť však potkal osud Budče. Malý nerentabilní podnik při nepořádném a sobeckém vedení neprosperoval a kolem roku 1845 byl prodán.¹²⁴

Finanční obtíže, které zatěžovaly hned z počátku jako okov plné rozvinutí činnosti Budče, se tedy rok po roce stupňovaly. Amerling se snažil všemi silami zachránit toto své dílo. Obracel se s žádostmi o pomoc na všechny strany a neváhal snižovat svou důstojnost. Další problémy se vyskytly bezprostředně po dostavění budovy. Již v lednu se Amerling obrací se žádostí o finanční výpomoc na hraběte Hanuše Kolovrata Krakovského. V lednu 1843 mu píše: „Hlas mého svědomí donucuje mne k tomuto kroku prositi Vaší Milosti o pomoc, a sice o pomoc k Budči, t.k. k ústavu, z něhož snad, dá-li všemohoucí bůh, vlast naše drahá Šťastných a pravých Čechů, vlasti a světu milých a vítaných, obdrží. Bože, snad mnoho a snad málo pravím: budoucnost nám to okáže. Nevím, zdali ste již ráčili o té věci něco slyšeti. Již po několik let se s tím pachtím, než loňského roku začal sem stavěti i dům trojspochodní v Žitnobranské ulici na Novém Městě, č. 525/II. Letos již dostavujeme, než s bolestmi, které jen bůh sám zná, svět nezná jen dej a dej a nechce nic věděti o životě duševnějším, kterýž by i také podpory žádal. Má ostýchavost nedovolovala mně spíše prositi a soužití jiných, než až nyní, kde mně již nelze překonati všecky

¹²⁴ PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv.č. XI./5 je zde uložen nevydaný strojopis Ladislava Koubka z jeho osobní pozůstalosti

obtíže. Půjčka 3000 f neb možno-li 4000 f stříbra byla by dokonce s to vytrhnouti Budeč zcela z bolestného položení, nepravím, Vaše hraběcí Milosti, darování, nikoli, nýbrž jen pouhá půjčka oných peněz již by to učinila, nejinak to učinil pan hrabě Lev z Thunů a jiní.“¹²⁵ Dopis hraběti je ukázkou ponížených prosebných dopisů, kterými se Amerling obracel na šlechtice o vydatnější podporu. Sice to byl obvyklý zjev té doby, kterým byla získávána finanční podpora od bohatých soukromníků, je tento případ zvláštní tím, že Amerling je nutí přispívat na Budeč, k níž neměli žádný poměr a vztah. Amerling si vůbec není jistý, jestli kdy o něm a jeho Budči hrabě slyšel. Šlechtické příspěvky tak buď nabývaly svojí výší charakteru almužny, která sloužila jen k tomu, aby se prosebníka zbavily, ale věci tím vůbec nepomohly. Anebo jako ve většině příspěvků na Budeč to byla forma půjčky a tedy investice.

Představu o tom na jaký úrok se v té době půjčovalo si můžeme udělat z dalšího dopisu Amerlingova. Tentokráte je ze 4.zář 1843, psal ho Janovi a Milanovi Lamblům do Horomyslic a týkal se koupě již zmiňovaného dolu a hutě. Amerling posílal instrukce na získání peněz, jak jinak mělo jít opět o půjčku: „Jene předrahy! Ty peníze na ¼ nebo ½ léta rád bych viděl velmi rád, ne kvapem, ale pořádně půjčené na 5 f nebo 6 f ze sta.“¹²⁶ Jestliže si tedy Amerling půjčoval běžně na úrok pohybující se kolem 24% za rok těžko to z jeho projektem mohlo dopadnout jinak než jak to nakonec dopadlo, tedy finančním krachem.

Aby škola prosperovala tak bylo nutné, aby vedle příjmů ze své podnikatelské činnosti, naplnila třídy žáky. V lepším případě žáky pocházejícími z majetnějších rodin, aby byli schopni za své studium zaplatit. O tam jakým způsobem byli žáci pro Budeč scházení svědčí korespondence s Josefem Regnerem, který se o posílání žáků do Budče staral neúnavně. Josef Regner 13.března 1843 píše Amerlingovi: „Ohledně těch chlapců žádá česká upřímnost, bychom bez obalu a směle o všem promluvili a

¹²⁵ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s.90

¹²⁶ Tamtéž. s.118

pojednali. Uznávám, že za obstarání všeho v Praze na rok 150 fr CMz mnoho není, a přeci pro nás mnoho, an já takových kluků několik na starost mám, jednoho ve Vídni, jednoho v Broumově etc. a otcové 2 jiných sou lidé ne tak zámožní, jeden myslivec a druhý ovšem mlynář, ale otec mnoha dítek, dlouhými eště sevřený, taky sem jim již vloni navrhl, že při společnosti a šetrnosti se 100 fr CMz ročně vystačit hodlám. Jak tehdy kdybyste té dobroty býti ráčil a jim v domě jen místa dosti skromného popřáti ráčil, my bychom jim pokrmy k snídani a večeři posílali a oběd bych jim sprostý objednal u Bílých.“

O tom, že Regner o finančních nesnázích věděl svědčí jeho dopis z 15.září stejného roku: „Čas prázdnin ubíhá, já zde mimo 2 synů švagra Šrůtka a malého Heřmana eště 2 chlapci mám, které bych rád do ústavu poslal, kdybych jistotně věděl, že žádné překážky se Vám více neklade. Kdybych však Vám nějaké nesnáze působit měl, tak je dám do Králova Dvoru do 4té klasy a očekávat budu, jak a až se vše zavede, nebo k svému podivení a bolesti doslýchám, jakých nesnází a překážek se smejšlení Vašemu o blaho vlasti a vynasnažení tak ušlechtilému v cestu klade.“ Regner ve svém horském kraji skutečně sháněl zámožnější žáky pro Budeč, zvláště když nemohl ohlásit, že je Budeč, úředně povolena, a když nemohl rodičům žáků říci, čemu se žáci naučí, co z nich bude a jaké dostanou vysvědčení. Proto chlapci, které získal, byli většinou z chudších vrstev, kteří se museli při učení něco vydělat. Vlastenecká obětavost kněží i Amerlingova pomáhala právě těm nejubožejším a nejpotřebnějším. I tato okolnost, tak sympatická, přispěla poněkud ke krachu Amerlingova podniku. Výchovný ústav musel být z něčeho udržován.

Regner si ve svých dopisech neodpustil kritiku Amerlingovu. Nelíbilo se mu, že podnik je velmi málo propagován, že vlastně nikdo pořádně neví co se za jeho zdmí děje. „Cožpak neračte vydat nějaké veřejné prohlášení z obmyslu našeho Budče?

Doufám, že tak učiníte a hojnost žáků se najde, až jen se rodičové o prospěchu žáků přesvědčí.“¹²⁷

Přes všechny finanční problémy a smutek z neopětované lásky se nakonec zdálo, že rok 1843 bude zakončen optimisticky. Můžeme se tak alespoň domnívat z dopisu který 22. prosince 1843 adresoval Amerling do Vratislavi Františku Ladislavu Čelakovskému: „P.hrabě Lev Thun laskavě převzal nesení jména majetníka Budče, pan doktor Frič vedení veřejných záležitostí, činží, daní, ouroků, platů atd. Tak Bůh vede Budeč, on přede a Bůh Budči nitku vede. Nic neschází než ještě více prostředků peněžitých, čas, více srdcí, umů a láska domovní. Budoucnost naše jest ohromná, celoříšní ve všech odvětvích věd, citů a konání, jest velebná a důstojná vlasti naší.“¹²⁸ Lev Thun si prozíravě zajistil své půjčky převedením domu na své jméno i tím, že finanční záležitosti byly svěřeny dr. Fričovi. Amerling s tím spojuje naději na rozkvět Budče. Tato naděje ovšem neměla dlouhého trvání a je paradoxní, že pohřbení této naděje se stalo důsledkem jednoho z mála úspěchů, které Budeč za krátkou dobu trvání vykazala. Problém byl na stíněn již v předešlé kapitole kde bylo zmíněno, že úspěchy nové léčebné metody, kterou Amerling v Budči praktikoval přilákaly na léčení také klientelu z Ruska. Právě návštěva ministra osvěty Uvarova zdá se uvolnila lavinu pod jejíž tíhou začal nezadržitelný pád Budče. Převažuje názor, že návštěva Uvarovova policii dotvrdila, že Budeč není orientována austroslavisticky, ale panslavisticky. Budova Budče byla podrobena policejní prohlídce. Do budovy vnikli ozbrojení četníci s lískovkami a šavlemi a prohledali dům od suterénu až po věž. Nenašli nic usvědčujícího, jen pod římsou hvězdárny objevili svinutou vlajku s českým lvem. Zabavili ji a s ní i řadu podezřelých předmětů: tělocvičné činky, láhve s chemikáliemi a tiskový podklad k plánu Prahy. Rytci Merklasovi stačila ještě policie sebrat zpod ruky měděnou plotnu,

¹²⁷ Tamtéž s.95 – 99

PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv.č. XI./5 Příprava k práci o Amerlingovi Ladislava Koubka

¹²⁸ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s.121

do níž právě ryl grafický list znázorňující symbol Slovanstva. Amerling byl předvolán, aby se k těmto věcem vyjádřil a zdůvodnil jejich přítomnost v Budči. Samotný výsledek policejní prohlídky nemohl sám o sobě znamenat okamžitý konec, ale vrhl na Budeč stín, z něhož se už nevymanila. Důvěra věřitelů v prosperitu a nepolitičnost ústavu pohasla, lepší kruhy se ze strachu začaly budečské nemocnice stranit a nastává tedy obrat směřující ke krachu. I hrstka těch, kteří dosud ochotně dávali nebo půjčovali peníze na nadějně učiliště, teď Amerlinga neznají. Věřitelé neprodleně žádají proplacení směnek a nemají ani den strpení. Od této chvíle byl finanční pád Budce nezadržitelný.

Největší krizi proděl ústav počátkem roku 1844. Z korespondence se dozvídáme jak to dopadlo z Amerlingovou žádosti k Hanuši Kolovratovi Krakovskému z loňského roku. Amerling mu píše 17.března 1844: „Již tomu dlouhý čas, co Vaše hraběcí Milost Budči ráčila darovati tisíc zlatých stříbra, než nechtěl jsem spíš Vaší Milosti hraběcí psáti aspoň i nějaký malý důkaz samomluvný vroucí poděkování, co bych nemohl aspoň i nějaký malý důkaz samomluvný předložití, že Vaše Milost neráčila nevhodným rukám a podnikáním je darovati. Strážný Duch naší milé a drahé Vlasti na věky nezapomene rodu osvícených Kolovratů, že právě v tisícerych potřebách milého svého národu poznali ta místa, kde jeho nejvnitřnější rány zkořen zlepšovati a uzdravovati se usiluje..... „Bude-li kdy Vaší hraběcí Milosti možno-li na budoucnost Budči nějakým laskavým neurčitým příspěvkem nápomocnu býti, za to vroucně prosí a žádá začáteční počinění a ta nejvroucnější vůle Budče.“¹²⁹ Lze vyvodit, že Amerling svůj boj nevzdává. I když se od něj téměř všichni odvrací, snaží se o záchranu na všech stranách.

Ale situace je čím dál obtížnější. A také bolestnější. Nejdůrazněji se o své peníze totiž hlásili právě Amerlingovi přátelé nejbližší: doktor Hák a doktoři Špottové. Vklad osmi tisíc zlatých,

¹²⁹ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s.127

jimiž Jan a Karel Špott podpořili výstavbu Budce, nevynesl jim jmění, jen rozplynutou vidinu vlastní lékařské ordinace.

Zejména Jan Špott tvrdě vydupává zpět investované peníze. Ani potom, co došlo k vyrovnání, nespokojuje se s výší náhrady, nýbrž se dožaduje ještě částky dvou set zlatých na Amerlingovi. Ten, v největší duševní krizi, mu odpovídá;

„Dvě stě zlatých nejsem v stavu zaplatiti. Nechtě mne zavřítí, mně již všechno jedno, ano i na horší jsem připraven Prosba není u Vás, nic platná, já u Vás jen tlučhubou a vy-lákačem jsem, . . . Mně samému na tom nejvýše záleží, zaplatiti Vám svůj dluh. Doufám, že víte, že jsem zcela holý, žádný mně nic nepůjčí, a tak jen v pokojnosti mohu upláceti, co jsem povinován ... Jene Proboha Vás prosím, co zase děláte mne a sobě? Sobě a mně děláte jen hanbu. Já vám nikdy neublížil a nikdy Vám neublížím. To mne v pondělí dáte fantovat, to již vím z radnice a mohu snadno všechno odstraniti, cokoli jest mého. Než neučiním toho. Já chci spravedlivěji s Vámi ji nežli si myslíte. Že platiti chci, to víte, že jsem Vám již 220 f. stříbra uplatil.“¹³⁰

O zaplacení svých investic ho upomínali i další. Mezi nejaktivnější patřil Branislav Tyl, jeden z těch, kteří pomáhali Budeč stavět. Co si o tomto jednání Amerling myslil se můžeme dočíst v dopise adresovanému Antonínu Markovi do Libuně z 10. dubna 1844: „Poznav věc svatou, začal jsem na život a na smrt staviti, vlastní synové vlasti, s nimiž jsem srdce i zámysly svaté sdělil, slibovali mnoho, i to však ne svou vinou, ale vinou toho věku, jenž je tak převráceně vychoval. S kterými jsem stavěl, zrozeni byli v kanálu hospodském, v němž se stékalo a bohužel ještě stéká všecko, cokoliv pohoršlivého ze škol a domácností převrácených našich vyšlo. Jakýž div, že takto jednali, Lev náš šlechtný vysvobodil mne z těch klepet, jenž již z vlastenectví zbohatli, pro celý život ale zamýšlený pramálo a snad nic

¹³⁰ Dýma M.: Buditecká a pedagogická činnost K.S.Amerlinga s.320 In: Novotný Miloslav, Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960

nezůstalo, jen holá ruka, zdravý rozum a ubolestněné vroucí srdce. Budeč stojí sice, ale, ach, vláda a oprávněný starý život nechce jej znáti, jen slavná Jednota trochu, a i to, co ona činí, nenalézá synů, jenž by Vlasti z hřivny jedny aspoň opět jednu navrátili, na hřivnu tu jednu bohužel hází se smetí a kletba. Ti lidé nebudou spokojeni, dokud se brodití nebudou moci v obihu toho, co náleží k pýše a nadutosti. Má prosba k Vám, otče drahý, není jiná leč zkrátka ta, abyste ráčil, možno-li, dvěma nadějeplným hochům, jež bychom po každý čas za hodné uznali, býti otcem, t. založiti, pokud Bůh Vám dny života popřeje a třeba i potom jakousi laskavou závětí, tedy jak jen možno, jisté stipendium v Budči pro dva hochy, jenž by toho nejvíce zaslouhovali, já bych již vždycky svědomitě udal, kteří by to byli.“¹³¹ Dopis pochází z doby překonání krize Budče, která byla způsobena snahou účastníků, zvláště J.Br.Tyla, zachránit peníze, které do podniku vložili. Amerling tyto lidové vkladatele a věřitele označuje pohrdavě za zrozené „v kanálu hospodském“, kdežto Lva Thuna označuje za šlechtného ochránce. Netušil, že tento „ochránce“ ho budou jednou tvrdě upomínat o každý haléř.

9.2. Neshody a sváry

Bylo jen logické, že se tyto problémy čím dál více začaly projevovat na kvalitě výuky. Svědectví o tom máme z korespondence mezi Amerlingem a Josefem Regnerem, který sice patřil mezi největší podporovatele Budče, ale také zároveň i mezi její největší kritiky. Nebál se nazývat věci pravými jmény a neváhal ve svých dopisech sdělit Amerlingovy své výtky.

6. května 1844 Regner Amerlingovi píše: „Přesvědčil jsem se spolu na žádost p.hraběte Lva z Thunu, že způsob vyučování na Budči zavedený jest výborný a naší mládeži přiměřený, jako i potřebám času našeho, jenom to bych přál, kdyby více již pořádku v rozdělení času a předmětu panovalo. Nahlížím ovšem nesnáze a

¹³¹ Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s.129 - 131

těžkosti toho, an Vaše důstojnost praktickým lékařem nemocných, učitelem tolika a tak rozličných žáků a rádcem tolika průmyslníků býti má, uznávám, že k tomu více učitelů placených zapotřebí, ale já sem na slovo Vaše, důstojnosti, rodičům těch dětí vše slíbil dobré a prospěšné, jako že tato cesta bude ku zaopatření ta nejkratší a pro všecko se vynasnažit musím, abych slovu svému dostál a důvěru ve mně složenou nezklamal, an bych sice dobré věci na budoucnost velmi uškodil. Pročež račte odpustit, když tuto upřímně a srdečně projevím své zdání a učiním některý návrh.“ Dopis vyjadřuje Regnerovo zklamání z návštěvy Budče. Regner uznává způsob vyučování v principu za výborný.

„Předně ku zdaření každé věci, která sílu více mužů potřebuje, jest zapotřebí svornosti, nebo jen ní malé věci vzrůstají, nemohu, nechci pátrat příčiny nesvornosti na Budči znamenáné ani koho soudit, nebo nemohu vše přehlédnout, ale to prosím, račte jakéhokoliv prostředku použít, aby se tato potřebná svornost a jednota uvedla.“ Nelíbí se mu nepořádek a hádky v Budči.

„Patříť ovšem hudba ku vzdělání vyššímu, ale naše žáci nejsou určeni ku vychování vysokému, a němčiny by jim, pro obecný život více zapotřebí bylo. Procházky v přírodě nacházím výborné, jenom když se přitom žáci na vše v přírodě pozornými činí a vše se jim vysvětluje, ne však jen některá jediná vzácná bylina hledá. Račte jim, rosím, hudební cvičení prominout a co možná času na přírodnictví, zvláště nyní v létě, obětovat, v lučbě však co možno daleko i s mnohými zkouškami pokročit, tím se při rodičích nejlépe vykážou, že čas užitečně vynaložili.“ Kritizuje také to, že se v Budči věnuje příliš mnoho času zpěvu a málo přírodním vědám. Jeho upozornění na postup při vycházkách do přírody svědčí o tom, že pedagogická praxe v Budči nebyla na výši. Regner by chtěl, aby vycházka byla poučná po všech stránkách, Amerling však užíval žáků jen k hledání bylin, které právě potřeboval.¹³²

¹³² Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960, s. 130 – 138 PMJAK, fond Slavín 2, k. 1, inv. č. X/a-d dodatky k dopisům

Z dopisu je tedy patrné, že Budeč upadala i v oblasti pedagogické. Tedy tam kde i její největší kritici byli ochotni připustit jisté úspěchy se věc přestávala dařit. Vysvětlení proč se tomu tak dělo je nasnadě. Důvodem byly samozřejmě peníze, což se do činnosti promítlo ve dvou rovinách. Jednak Amerling, který svou osobou zaštitoval téměř všechny přednášky měl díky neustálému shánění peněz méně a méně času. Odpovědnost za výuku tak leckdy ležela na jeho méně zkušených kolezích a kvalita vyučování musela jít dolů. Druhou rovinou problému bylo, že mezi Amerlingovi věřitele, jak již víme, patřili jeho spolupracovníci. Ti se svých peněz domáhali všemožnými způsoby, jejichž výsledkem bylo v prvním stadiu ochlazení vztahů, v tom dalším již došlo na hádky a rvačky, jak uvidíme z dalších řádek. Svědectví o těchto svárech máme především z dopisu Amerlinga Antonínu Markovi do Libuně z 15. srpna 1844.

„V semenu Budče to neleží, otcové naši ve své přirozené svaté čistolidské touze je zaseli, že se nynějšímu B. tak v publikum zle daří není jináče, an všickni stejnořečně a stejno přesvědčeně mluvíti nemohou. Dvojí věc mého ducha velice trápí, jedna jest, že zde právě, kde bychom jednou myslí soustředěnou pracovati měli, právě tuto sílu vynakládati musíme na rozličná zevnější bojující soužení, tintěrky, konějšení vášní atd., druhá jest, že právě to obecenstvo, na kteréž se má působiti, pohoršeno jest pověstmi a dějemi, jež dílem slyšíc samo zkoušeti nemůže a předc hned souditi a odsuzovati se nezdráhá.

Ještě do této chvíle se dobře pamatuji, jak jste ráčili na věži říci o těch pohoršlivých roztžkách mezi Tylem a mezi mnou. K ospravedlnění toho nic více nepravím, leč posílám, račte-li míti času k přečtení, to psaní, jež jsem psal Tylovi, ale aby si ho pan hrabě Thun sám napřed přečetl, zaslal jsem je p. hraběti do Králové Hradce, odkudž je pak (jak jsem prosil) p. hrabě sám Tylovi do

Plzně poslati měl. Teprv na toto psaní, v kterémž každé slovo navždy pravda, p. hrabě zastavil Tylovi vymazání 1000 f stříbra, až by se na všecko vykázal. Vykázati se nemůže. Tyla jen popichuje jeho vášeň a zklamáná naděje.

Leč právě dnes jsem list z ouřadu kriminálního, abych se dostavil buď skrze Hněvkovského, jenž praví, že mu platina byla ukradena. Nedovolenými prostředky nestavím budoucnost, nýbrž jen těmi, jež i nyníšek aspoň podle psaného práva za dovolené a pravé uznati musí, a proto i Tyl i Hněvkovský jistě umlknou a umlknouti musí. Myslím, že Budeč tím lépe státi bude i morálně, až se i dokáže, že jsem spravedlivě, lidsky, uznánlivě, svobodošetrně a laskavě jednal, neboť pak právě již pro tyto lidi bude Budeč pravým praktickým, navždy poučujícím Budčem. Bohužel Kampelík, který nedávno z Vídně přišel a zde v Praze se usaditi chce, také již ducha do té samé trouby jako ti odpůrcové, chtějí opět školy stavěti.“ Dopis dává aspoň poněkud a nepřímou nahlédnout do celé spleti afér, které vznikly v Budči. Byly to většinou spory majetkového a osobního rázu. Amerling za příčinou toho, že se projevíly tak špatné vlastnosti u jeho spolupracovníků, považuje to, že rakouský stát nedal českému národu školy.

O tom, že se neutěšený stav nezlepšil ani během léta 1844 svědčí další Regnerův dopis. Je z 16.září 1844: „Přesvědčil jsem se ovšem, že takovýto způsob vyučování by nejlepší a nejkratší cestou byl ku zaopatření vlasteneckých dítek, než pořádku určeného a svorné jednoty mezi pány učiteli scházelo, a tak rodičové potřebné důvěry ztratili, já pak na své zodpovídání vzíti nechci jich nutiti a pak všelijaké předhůzky poslouchat. Škoda přeškoda, že tak krásný a časům našim a jeho potřebám přiměřený ústav lepšího zniku nemá a důvěra vlastenců hyne.

Snadno bych mnohem větší počet žáků byl shledal a do Prahy odeslal, neboť by mně natěžko bylo rodiče přesvědčit, že tento způsob vyučování mnohem jest užitečnější než obyčejné studie, ale tak nejisto kdo své dítě vydá. Hochů schopných u nás není nedostatek, i takových, kteří by platit mohli, takovým ale

musíme ukázat a dokázat, co a jak se děje.“¹³³ Regner opět otevřeně vyjadřuje za rodiče žáků nespokojenost s pořádky v Budči. Znovu zdůrazňuje, že způsob vyučování je dobrý, ale vytýká nesvornost mezi učiteli a nedodržení učebního programu, za nějž se platilo. Tím Budeč ztrácela důvěru a těžké bylo teď získávat žáky. Ztráta důvěry rodičů byla také jednou z příčin ztroskotání Budče.

Koncem podzimu se objevila naděje, že nejhorší rok v krátké budečské historii bude nakonec zakončen optimisticky. Ale jako již tolikrát předtím si dělal Amerling marné naděje. Podrobnosti se dovídáme z jeho dopisu Markovi, z 19. listopadu: „Vnitřní duch Budče pokračuje napořád dále, ačkoli neštěstí mnohé jej potkalo a záhubou hrozilo. Budeč tuze ideálně si počínal, každého hned popředu pokládal za dobrého, každému bratru věřil a neznal nynějšího světa.

Včera (18. listopad.) jsme měli tu radost, že p. prof. Presl opět do Promyslové jednoty se zapsal, t. do toho oddělení pro vzdělání lidu promyslného (aspoň promyslným býti majícího), z české strany jest nás asi 13 a snad podaří se nám zvoliti Jej za předsedu toho oddělení. Do oddělení pro lučbu, strojnictví a pak statistiky promyslně se nezapsal, čeho nám i zapotřebí není.

Při posezení měsíčním Promyslové jednoty přednášeti bude p. Veselý, představitel řemeslnictva, návrh takový, jímž by každý učedník a tovaryš, onen 2 f zdánek, tento 5 f zdánek, zavázán byl při nastupování svém buď do řemesla, buď na mistrovství zaplatiti, pospolu ale i vysvědčením před cechem vykázati se, že nedělních promyslných přednášek neopominul slyšeti a i zkoušku z předmětů tam přednášených dělati. A to by pak v celé české zemi se zavedlo. Slavná Guberna tomu jest, jak slyším, zcela náchylná a rovněž nestává i jiné pochybnosti, že by věc ta v život vejiti nemohla. Pod egidou slavné Promyslové jednoty Budeč v tom ohledu snadno navždy se udrží a Bůh dá, že, ač těžko a tuze

¹³³ Tamtéž

povolně to jde, nebudou mé myšlenky a zavedené k tomu věci bez užitku. Byla by to první česká vysvědčení z předmětů hluboko do života sahajících. Však sami o tom račte více uslyšet, až věc ta se nějak vyvaří.“¹³⁴ Dopis psaný už po prvním náporu vnitřních rozbrojů v Budči. Amerling zachránil Budeč na čas podporou Průmyslové jednoty. Průmyslová jednota byla po reorganizaci v r. 1842 rozdělena na řadu sekcí. Změna stanov umožnila do ní přístup českým řemeslníkům a příslušníkům inteligence, což bylo dříve výjimkou.¹³⁵ Zcela český ráz měla „promyslná akce“ v níž pracoval Amerling a Presl. Návrh, aby každý učedník a tovaryš platil příspěvek na nedělní řemeslnické přednášky při svém nastoupení do řemesla a byl povinen vykázt se vysvědčením o návštěvě nedělních škol, byl bohužel jen jednou z nesplněných nadějí Amerlingových. Kdyby se zdařil tak by zřejmě finanční problémy Budče byly minulostí.

Vrcholem špatného roku bylo policejní vyšetřování a rvačky mezi budečským osazenstvem. Podrobnosti se dozvídáme z Amerlingových zápisků z prosince 1844: „Jaký to bezpřetržný stav Budče, Bůh na zkoušení jeho napořád rány sesílá, rány mně přebolestné, dnes jde Voronin s Rivalským skrze ty šaty na kriminál, dnes byl brat volán, já prý odoledne skrze Lirše a Tyla mám přijít, včera prý Anton a Franc nožma poprali, Tyl prý si zase prisvojil jistý u Plzence nalezený ukradený Kočár, za Bolecha nezaplatili dost a chtějí míti peníze ještě.“¹³⁶ Spory v Budči tedy vyvrcholily rvačkami a policejním vyšetřováním pro obvinění z krádeží. Amerling neměl sil stmelit rozložený kolektiv a nic nenasvědčovalo tomu, že nadcházející rok bude pro Budeč šťastnější.

¹³⁴ Tamtéž

¹³⁵ J.Štaif.: Obezřetná elita, Praha 2005, s.153-160

¹³⁶ Dýma M.: Buditelská a pedagogická činnost K.S.Amerlinga s.320 In: Novotný Miloslav, Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960
PMJAK, fond Slávin 2, k. 1, inv. č. XI./6 Zápisky Amerlingovy (útržky)

9.3. Příčiny neúspěchu

Naopak, další roky přinesly již jen úpadek a agónii. Budeč spěla ke svému konci. Finanční obtíže Budče se rok po roce stupňovaly. Amerling se snažil všemi silami zachránit toto své dílo. Leč marně. Po bývalém nadšení pro velký ústav Amerlingův nadešla doba ochlazování až i naprostého chladu a konečně i nepřátelství.

Vedle neustálých finančních problémů a osobních sporů, bylo třetí příčinou pádu Budče, že šlechtičtí podporovatelé přestali být štědrí. To souviselo s celkovou politickou situací v Čechách. Pád Chotkův znamenal porážku liberální šlechtické koncepce austroslavismu a vítězství oficiální vídeňské politiky, která ležela v potlačování každé sebemenší známky národního hnutí. S Chotkovým odchodem padala také polooficiální podpora Budče. Návštěva Uvarovova pak jen policii dotvrdila, že Budeč není orientována austroslavisticky, ale panslavisticky. S Chotkovým odchodem padl také cíl, který tato liberální šlechta podporou Budče sledovala — totiž nahrazení radikálních tendencí vzděláním a osvětou. Dělnické bouře r. 1844 ukázaly, že Budeč je na odvrácení podobných událostí slabá. Ve vládnoucích kruzích na dlouhou dobu definitivně zvítězila metoda násilného potlačování nad metodami mírnějšími, jichž byl Amerling nástrojem.

Budeč se stala pro šlechtu nepotřebnou také svým národním rázem. Šlechta podporovala národní české hnutí jen do té doby, dokud se ztotožňovalo aspoň do jisté míry s jejím teritoriálním patriotismem. Jakmile šlechta zjistila, že v českém národním hnutí začínají mít převahu tendence demokratické, protifeudální, od českého vlastenectví se odvrátila. A k tomuto poznání dospěla šlechta právě v letech 1844—1848.

Další trvání Budče nelze nazvat jinak než agónií. V poslední chvíli zasvitla ještě naděje. Pro Budeč byl získán zájem tehdejšího českého místokrále, arciknížete Štěpána. Ale i tato

hvězda spásy zhasla, když arcikníže odešel po smrti svého otce do Uher. Katastrofu Budče nemohl už nikdo odvrátit. Celý podnik byl naprosto předlužen, věřitelé odmítli jakékoli čekání, a tak roku 1848 na vrcholu tísně odkoupil Budeč hrabě Lev Thun a přeměnil jej na soukromé byty.

10. Závěr

Hodnotit Amerlingovo úsilí a přínos a přitom použít jen časové vymezení do roku 1848 by vůči němu bylo nespravedlivé a neobjektivní. Vždyť poté co definitivně opustil myšlenku na záchranu Budče se ještě téměř po tři desetiletí velmi aktivně angažoval v rozličných rovinách a rolích. Přesto se o toto zhodnocení v rámci své práce pokusit musím.

Zhodnoceň se stejně jako samotná koncepce práce bude odvíjet ve dvou částech. Amerling jako buditel. A Amerling jako organizátor Budče.

Hlavní přínos který Amerling svou činností ve 30. a 40. letech přinesl do vývoje tehdejší měšťanské společnosti byl převážně pokrokový. Problém Amerlinga byl ovšem v tom, že tento pokrok byl ochotný prosazovat jen v rovině výchovné, kde neustále přinášel moderní snahy a myšlenky. Tato rozpornost se jevila především v jeho pohledu na odmítání revolučního řešení společenských otázek a v neustálé orientaci na šlechtu. Nutno jedním dechem dodat, že touto rozporností byl Amerling typickým synem své doby. Věděl, že jen zlepšením výchovy a školy a jejich demokratizací a počestněním bylo možno připravit český národ, aby se vyrovnal pokročilejším národům nejen hospodářsky a politicky, ale i kulturně a aby se vymanil z područí habsburské monarchie. Je tedy nesporným přínosem Amerlinga, že se jako neúnavný hlasatel demokratického řešení otázek školy a výchovy podílel na rozvoji českého národa a náleží mu proto významné místo mezi buditeli. Hlavní přínos Amerlingovy činnosti se jeví především v tom, že se snažil svou popularizační prací podporovat vývoj kapitalistické výroby. Prosazoval výuku přírodních věd, chemie a technologie. Jeho demokratičnost se prosazuje především v angažování se v nedělních školách pro řemeslníky a v úsilí o to, aby se ženám dostalo stejné výchovy a stejného vzdělání jako mužům. I přes dílčí neúspěchy a četné omyly patří Amerlingovy pevné místo v historii

naší výchovy. Možná nebyl typickým představitelem pedagogické teorie, ale jeho přínos je zásadní hlavně v tom, že se jí pokusil řešit v praxi a ukázal tak cestu svým následovníkům.

Hodnocení Amerlingova největšího projektu, tedy stavba a provoz Budče, je zapotřebí zvolit hodnocení co nejkompexnější, které by postihlo všechny jevy podílející se na celkovém neúspěchu.

Během příprav a trvání Budče se projeví všechny rysy Amerlingovy osobnosti. Jak ty pozitivní tak i negativní. Ukázalo se, že Amerling byl veliký organisátor duchovního a společenského života, avšak velmi špatný finančník a hospodář. Pustil se do velkolepého podniku, aniž měl zajištěny peněžní předpoklady. Spoléhal, že veřejnost pochopí jeho dalekosáhlé záměry a hospodářsky zabezpečí jeho dílo. Podnik začal s cizími penězi a cizí peníze měly zažehnat i všechny nesnáze, které se během stavby nahromadily. Konec nemohl být jiný, než jaký byl.

Pádu Budce bývá využíváno k tomu, ukázat Amerlinga jako nepraktického snílka, jehož plány neměly reálného podkladu. Můžeme chápat rozhořčení věřitelů, kteří pádem Budče přišli o své peníze. Můžeme však přikývnout těm kritikům Amerlingova díla, kteří by chtěli dokazovat na finančním neúspěchu Budce nereálnost a fantastičnost jeho plánů? Amerlingovi přece neslo Budčí o nějaký finanční nebo hospodářsky podnik, nýbrž o reorganizaci duchovního života. Ztroskotali-li v oblasti hospodářské, nezavinil již tím úpadek kulturní. Naopak období výstavby budečského ústavu znamenalo vítězství jeho vychovatelského plánu. A o ten šlo, nikoli o to zda jeho tvůrce dovedl hospodařit hmotnými prostředky. Představme si že by se byl býval Amerling nepustil do nákladné stavby ale snažil se uskutečnit svůj záměr v budově vystavěné z veřejných prostředků. Nebylo by bývalo finančních neúspěchů a zůstalo by jenom vychovatelské dílo, které by mluvilo o svém tvůrci. Můžeme proto odsuzovat Amerlingovu nepraktičnost, ba lehkomyšlnost v hospodářské oblasti, ale musíme zároveň objektivně uznat úspěch v oblasti vychovatelské. A o tom

není sporu: nejen pokus sám ukázal, že Amerling dovedl organizovat velkorysý podnik školský, ale že též dovedl využít výsledků pokusem získaných ke konkrétní aplikaci na školskou soustavu, jak ukázal přesvědčivě v období kolem roku 1848.

Pádem Budče nezankl totiž pedagogický ruch, vzbuzený Amerlingem a soustřeďující se v budečských Poradách učitel'ských. Učitel'stvo se tam scházelo až do jeho posledních chvíl a pilně tam pracovalo na věcech školských, takže nadcházející bouřlivý rok 1848 zastihl je zcela připraveno programově řešit naléhavé otázky školské reformy.

11. Seznam pramenů a literatury

Prameny

Archivní prameny

Fond Slavín 2, Pedagogické muzeum Jana Ámose Komenského
v Praze

Literatura

Cipro M.: K.S.Amerling, In: Pedagogika 1986.

Čondl K.: Sto let Amerlingova Budče, Věstník Pedagogický, roč.
XX, 1942.

Dýma M.: Buditelská a pedagogická činnost K.S.Amerlinga In:
Novotný Miloslav, Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha
1960

Dýma M.: K.S.A. Buditel a pedagog, In: Pedagogika, roč.VII.,
1957.

Faimonová, A.: Dějiny školství rakouského od nejstarších dob až
po rok 1848. Telč 1908.

Hoffmannová, E.: Karel Slavoj Amerling, Praha 1982

Hroch, M.: Na prahu národní existence, Praha 1999.

Kádner, O.: Vývoj a dnešní soustava školství. 1. díl. Praha 1929.

Klíma, A.: Na prahu nové společnosti, Praha 1979.

Macura V.: Znamení zrodu, Praha 1992.

Mendl, B.: Český průmysl před sto lety a počátky Průmyslové
jednoty, Sborník: Sto let jednoty ku povzbuzení průmyslu
v Čechách 1833-1933, Praha 1934.

Novotný M.: Pedagogické dědictví K.S.Amerlinga, Praha 1960

Šafránek, J.: Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. 1. díl. Praha
1913.

Štaif, J.: Obezřetná elita, Praha 2005.

Veselá, Z.: Vývoj české školy a učitelského vzdělání. Brno 1992.